

**KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA DÎVÂNLARINDA
KOZMİK ÂLEM VE ZAMÂN**

Keramet ÖNGEL
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Feridun GÜVEN
Nisan, 2021
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA DÎVÂNLARINDA
KOZMİK ÂLEM VE ZAMÂN

Hazırlayan
Keramet ÖNGEL

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Feridun GÜVEN

AFYONKARAHİSAR 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Keçecizâde İzzet Molla Dîvânlarında Kozmik Âlem ve Zamân**” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlanılan eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, söz konusu tezin kaynakçaya atıf yapılarak yazıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

22/04/2021

İmza

Keramet ÖNGEL

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Keramet ÖNGEL
	Numarası	170623109
	Anabilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
	Programı	ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Keçecizâde İzzet Molla Dîvânlarında Kozmik Âlem ve Zamân	
Tez Savunma Sınav Tarihi	22.04.2021	
Tez Savunma Sınav Saati	14.00	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği – oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA DÎVÂNLARINDAKOZMİK ÂLEM VE ZAMAN

Keramet ÖNGEL

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Nisan, 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Feridun GÜVEN

İnsanoğlu var olduğundan beri kainâtı “yaşadığı dönemin imkanlarıyla” merak edip incelemeye çalışmış, incelemeleri sırasında bazen somut verilere ulaşip tatmin olurken bazen de somut olmayan şeylerle karşılaşmış ve bunu da akli ve mantığıyla çözümlenmeye çalışmıştır. İnsanoğlunun bu merakı en fazla gökyüzüne olmuştur. Gökyüzünün gizemli hali, garip cisimleri, intizam içindeki hareketleri, gündün güne devirden devire yeni şeylerin keşfi, insanoğlunu hayrete düşürmüştür. Gökyüzü bu cazibesıyla sadece bu alanla ilgilenen bilim insanlarını değil, her kesimden insanın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Gökyüzünün bu gizemli hali, edebiyat dünyasında da yerini bulmuş, şair ve yazarlara ilham kaynağı olmuştur. Türk kültürünün derin bir geçmişi vardır. Her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da bu durum değişmemiştir. Altı yüzyıldan daha fazla olan ve bu kültürün geçmişine ışık tutacak olan malzemelerden biri ise, Klasik Türk edebiyatı ürünleridir. Bu ürünleri anlayabilmek ve geçmişteki kültürümüz hakkında yeterince bilgi sahibi olabilmek için bu eserleri ve bu eserlerin müelliflerini iyice bilip incelemek gerekmektedir. Bu çalışma, Klasik edebiyatımızın önemli şairlerinden olan Keçecizade İzzet Molla ve divanları “Divan-ı Bahar-ı efkâr, Divan-ı Hazan-ı Asar” üzerine yapılmıştır. Keçecizade İzzet Molla, edebiyatımızın önemli şairlerindedir. Birçok araştırmacı onu “Klasik Türk edebiyatının son büyük şairi, en büyüklere en yakın” olarak kabul etmişlerdir. Molla'nın daha yakından tanınması ve edebiyatımızdaki yerinin tam olarak anlaşılabilmesi için divanlarının tahlil edilmesi önemlidir. Bu çalışmanın yüksek lisans tezi olması ve zamanın kısıtlı olması nedeniyle Molla'nın her iki divanında “Kozmik Âlem ve Zaman” kavramları tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma yapılırken daha önce yapılmış önemli tahlil çalışmaları incelendi. Bize rehber olan, çalışmamıza ışık tutan bu çalışmalar rehberliğinde çalışmamıza başladık. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Keçecizade İzzet Molla'nın yaşadığı dönem, hayatı, sanatı ve eserleri çok detaya girilmeden incelendi. İkinci bölümde, Keçecizade İzzet Molla'nın divanlarında “Kozmik Âlem”i nasıl ele aldığı, hangi teşbih unsuru olarak kullandığı, detaylı bir şekilde tahlil edildi. Üçüncü bölümde ise Keçecizade İzzet Molla'nın divanlarında “Zaman” kavramını nasıl ele aldığı, neye benzettiği ve Molla'nın zamana olan bakış açısını detaylı olarak incelendi.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Keçecizâde İzzet Molla, Divan, Kozmik Âlem ve Zamân

ABSTRACT

COSMIC WORLD AND TIME IN KEÇECIZADE İZZET MOLA'S DIVANS

Keramet ÖNGEL

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT

April, 2021

Supervisor: Assist. Prof. Hikmet Feridun GÜVEN

Since its existence, human beings have tried to wonder and examine the universe "with the possibilities of the period in which they lived", while being satisfied sometimes by reaching concrete data, sometimes encountering intangible things and trying to analyze this with his mind and logic. This curiosity of human beings has been mostly to the sky. The mysterious state of the sky, strange objects, its regular movements, and the discovery of something new day by day have infatuated with mankind. The sky has managed to attract the attention of not only scientists interested in this field, but also people from all walks of life. This bright and fascinating world of the sky has been a source of inspiration for poets and writers by embellishing the imaginary world of literature. Turkish Culture has a deep history. This situation does not change in the field of literature as in every field. One of the materials that will shed light on the history of this culture for more than 6 centuries is the products of Classical Turkish literature. In order to understand these products and to have enough information about our past culture, it is necessary to know and examine these works and the authors of these works. This study is based on İzzetMolla who is important poet of our classical literature, and his works named "Divan-ı Bahar-ı Efkâr, Divan-ı Hazan-ı Asar". Keçecizade İzzet Molla is one of the important poets of our literature. Many researchers considered him as "the last great poet of Classical Turkish literature, closest to the greatest". Analyzing the divans in order to know Molla well and understand his place in our literature is important. Since the study was a master's thesis, trying to analyze the concepts of "Cosmic Universe and Time" in both of KeçecizadeİzzetMolla's divans. While conducting this study, a way was followed by examining the important analysis studies done before and taking ourselves as a guide. The study is presented in three parts. In the first part, the period, life, art and works of KeçecizadeİzzetMolla are examined without going into much detail in the second part, how KeçecizadeİzzetMolla handled "Cosmic Universe" in his divans and used it as a metaphor element is analyzed in detail. In the third part, it is tried to examine how KeçecizadeİzzetMolla handled the concept of "Time" in his divans, what he likened to it and Molla's point of view to time in detail.

Keywords: Classical Turkish Literature, Keçecizâde İzzet Mollâ, Divân, Cosmic Universe and Time

ÖN SÖZ

İnsanoğlu varolduğundan beri kainâtı “yaşadığı dönemin imkanlarıyla” merak edip incelemeye çalışmış, incelemeleri sırasında bazen somut verilere ulaşır tatmin olurken bazen de somut olmayan şeylerle karşılaşmış ve bunu da akli ve mantığıyla çözümlenmeye çalışmıştır. İnsanoğlunun merakı en fazla gökyüzüne olduğu yönünde ortaya atacağımız iddia herhalde kayda değer oranda destek bulacaktır. Günümüzde de bu merak duygusunun getirdiği heyecanlı arayış ve incelemeler, var gücüyle devam etmektedir. Gökyüzünün gizemli hali, garip cisimleri, intizam içindeki hareketleri, günden güne yeni bir şeylerin keşfedilmesi insanoğlunu hayrete düşürmüştür. Gökyüzü bu cazibesıyla sadece bu alanla ilgilenen bilim insanlarını değil, her kesimden insanların ilgisini çekmeyi başarmıştır. Gök bilimciler bu mucizevi yeri yerinde incelerken diğer sanat dalları ile ilgilenen sanatçılar ise kendi branşları dâhilinde gökyüzünü sanatlarına konu etmişlerdir. Gökyüzünün bu gizemli hali, edebiyat dünyasında da yerini bulmuş, şairlere sonsuz ilham kaynağı olmuştur. Bu ilham kaynağını besleyen şey ise astronomik bilgilerden ziyade, kozmik unsurlara yüklenen kültürel anlamlardır. Örneğin insanoğlunun başına gelen felaketlerden Allah’ı sorumlu tutması İslam inancı ile ters düşmektedir. Şairler öfkelerini yatıştırırken dini inançlara da ters düşmemek adına feleğe yüklenmişlerdir. Başlarına gelen her şeyden feleği suçlamışlardır. Bu sebepten dolayı yıldızlara, güneşe, aya ve seyarelere de çeşitli anlamlar yüklemişlerdir.

Klasik şiirimizde kozmik unsurlar çeşitli şekillerde konu edinilmiştir. Örneğin sevgili güzellik bakımından ay ve güneşe benzetilmiştir. Bu örnekte olduğu gibi divan şairleri diğer gök cisimlerine de farklı anlamlar yüklemiş, uçsuz bucaksız hayaller ve çeşitli söz oyunları ile kozmik âlemden fazlasıyla yararlanmışlardır. Divan Şairlerinin kozmik âlemden bu denli faydalanması ve kozmik âlemin bu şairlerin şiirlerinde bu kadar yer bulması, tez konusu olarak bu konuyu seçmemizin sebebidir. XIX. yüzyıl şairlerinden olan ve yapılan araştırmalarda: “ *divan şiirinin en büyük son temsilcisi; klasik şiirin son büyük şâiri; divan şiirinde en büyüklere en yakın*” şeklinde nitelenen Keçecizâde Mehmet İzzet Molla’nın divanları üzerinde çalışmaya bu nedenlerle karar verdik. Molla’nın divanlarının tam teşekküllü incelenmesi daha iyi olacaktır fakat zamanımızın sınırlı olması sebebiyle biz de şairin divanlarında “kozmetik âlemi ve zamanı” nasıl ele aldığını tahlil ederek şairin bu yönünü tanıtmak istedik. Çalışmamızda bize yol gösteren ve her konuda yardımlarını esirgemeyen danışmanım Hikmet Feridun Güven hocama sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Keramet ÖNGEL
2021, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KEÇECİZADE İZZET MOLLA'NIN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

1. K. İZZET MOLLA'NIN YAŞADIĞI DÖNEME KISA BİR BAKIŞ.....	3
1.1. III. SELİM DÖNEMİ	3
1.2. II. MAHMUD DÖNEMİ.....	5
2. K. İZZET MOLLA'NIN HAYATI	6
2.1. MOLLÂ'NIN BAŞINDAN GEÇEN İKİ SÜRGÜN" KEŞAN VE SİVAS"	9
2.2. İKİ SÜRGÜN ARASI GELİŞMELER	11
2.3. AİLESİ VE ÇOCUKLARI.....	12
3. SANATI VE ESERLERİ	12
3.1. KENDİ BAKIŞ AÇISIYLA İZZET MOLLÂ'NIN ŞAIRLİĞİ	14
3.2. DİLİ VE USLUBU	17
4. BİR FIKRA TİPİ OLARAK İZZET MOLLÂ	18
5. ESERLERİ.....	19
5.1. DÎVÂN-I BAHÂR-I EFKÂR.....	19
5.2. DÎVÂNÇE-İ HAZAN-I ASÂR	19
5.3. MİHNET-KEŞÂN	20
5.4. GÜLŞEN-İ 'AŞK	20
5.5. DEVHATÜ L-MEHÂMİD FÎTERCEMETİ L- VÂLİD	20
5.6. ŞERH-İ LÛGAZ-I KOCA RÂGİP PAŞÂ	21
5.7. LÂYİHALAR.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

KOZMİK ÂLEM

1. FELEK.....	22
1.1. UMUMÎ OLARAK FELEK.....	22
1.2. FELEKLE İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR.....	26
1.2.1. Açıgözlü	26
1.2.2. Adaletsiz	27
1.2.3. 'Arsa.....	27
1.2.4. Aslan "Şîr"	27
1.2.5. Âşık	28

1.2.6. At “Tevsen, rahş”	29
1.2.7. Atlas “Felekü’l-eflâk, Çarh-ı atlas, Çarh-ı ser-gerdân, Felekü’l-atlas, Felekü’l-a’zam”	29
1.2.8. Ayna “Mir’at”	31
1.2.9. Aynacı	31
1.2.10. Bağ “bağ-ı cennet, bağ-ı izzet, bağ-ı fena, bâğ-ı gâm, bâğ-ı belâ, bağçe”	31
1.2.11. Bahçıvan”Bâğ-bân”	33
1.2.12. Balık “Hût”	33
1.2.13. Baş “Ser”	33
1.2.14. Beşik”Gehvare”	34
1.2.15. Bina	34
1.2.16. Bî-Sütûn	34
1.2.17. Boğa	35
1.2.18. Camî	35
1.2.19. Cedvel	35
1.2.20. Çadır “bar-geh, hayme, sâye-bân, otağ, bâm”	36
1.2.21. Çanak	36
1.2.22. Çember	37
1.2.23. Çevgan	37
1.2.24. Çocuk “Tıfl”	37
1.2.25. Dağ “Kûh, Kulle, Kaf”	37
1.2.26. Davul” Tabl”	38
1.2.27. Dolab	38
1.2.28. Değirmen “Âsyâb”	39
1.2.29. Çark	39
1.2.30. Deniz “Bahr, Derya, Umman, Mevc”	40
1.2.31. Destar	40
1.2.32. Dikenlik “Hâr-Zâr, Hâr-Gâh”	40
1.2.33. Dönek	41
1.2.34. Düşman	41
1.2.35. “Fesâd, Müfsid, Hased, Gammâz”	41
1.2.36. Eğlence Meclisi “Bezm, Meclis, İşret-Hâne, Mey-Kede”	42
1.2.37. El “Dest, Dest-i Felek”	43
1.2.38. Elbise “Câme, Libâs, Dâmen”	43
1.2.39. Eşik “âstân, âsitân”	44
1.2.40. Gelin”‘Arûs”	44
1.2.41. Gemi “Fülk, Keştî, Zevrâk”	45
1.2.42. Gönül	45
1.2.43. Göz “çesm, ‘ayn, dîde”	46
1.2.44. Gözlük “ ‘Aynek”	47
1.2.45. Gözlemevi “Rasad-Gâh”	47
1.2.46. Gül Bahçesi “Gülşen, Gülistân, Gülzâr, Çemen, Sebze-Zâr”	47
1.2.47. Güzellik “Hüsn”	48
1.2.48. Habâb	48
1.2.49. Havuz” Havz”	49
1.2.50. Hazine	49
1.2.51. Hizmetçi “Hademe, Hüddâm”	49
1.2.52. Hokkabâz “lu’bedbâz”	49
1.2.53. Hoca “Hâce”	50
1.2.54. İkiyüzlü “dü-rû, dü-reng”	50

1.2.55. Kadeh “Cam, Sâgâr”	50
1.2.56. Kafes “Müşebbek”	51
1.2.57. Kambur	52
1.2.58. Kapı “Der, Dervâze, Bab”	52
1.2.59. Karanlık “Karanlıklar Ülkesi, Zulmet”	52
1.2.60. Kâse.....	52
1.2.61. Yay “Keman”	53
1.2.62. Kitap	53
1.2.63. Kitâbe “Anıt”	54
1.2.64. Kocakarı “Pîre-zen, ‘Acûze, Pîr-i ‘Acûz”	54
1.2.65. Kova “Delv”	55
1.2.66. Kubbe “Eyvân, Kasr, Saray, Kibâb, Tâk, Dehliz”	55
1.2.67. Kulak “Gûş”.....	57
1.2.68. Kulbe-i Ahzân	57
1.2.69. Kuyu “Çah”	57
1.2.70. Kuyumcu “Zer-Ger, Zer-Kâr”	58
1.2.71. Levha	58
1.2.72. Mağara “Kehf, Gâr”	58
1.2.73. Menzil	58
1.2.74. Merdiven “Süllem”	59
1.2.75. Mevlevî.....	59
1.2.76. Meydan, Savaş Meydanı	59
1.2.77. Orman “Bîşe-Zâr, Ücem”	60
1.2.78. Omuz.....	61
1.2.79. Pelâs	61
1.2.80. Saç “Zülf, Gîsû”	61
1.2.81. Sâkî.....	61
1.2.82. Saltanat.....	62
1.2.83. Samanlık.....	62
1.2.84. Sarık “Destâr”	62
1.2.85. Selvi “Serv”	62
1.2.86. Sıkıntı Yeri	63
1.2.87. Sîne.....	63
1.2.88. Şemsiye “Çetr, Hayme”	63
1.2.89. Şîşe “Şîşe-i Haccam, Şîşe-i Darû, Şîşe-i Hikmet, Mînâ”	63
1.2.90. Taht “Serîr”	64
1.2.91. Tâs “Nüh-Tâs, Heft-Tâs”	65
1.2.92. Tavan	65
1.2.93. Tuzak “ Dâm, Dâm-Geh”	65
1.2.94. Tennûre	66
1.2.95. Top	66
1.2.96. Uğursuz “Meş’ûm, Bûm”	66
1.2.97. Yaşlı “Pîr”	67
1.2.98. Yatak (bister)	67
1.2.99. Yuva “Âşiyân”	68
1.2.100. Yüz “Rûy”	68
1.2.101. Zâl	69
2. YILDIZLAR	69
2.1. UMUMÎ OLARAK YILDIZLAR	69
2.2. YILDIZLARLA İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR	71

2.2.1. Âh	71
2.2.2. Altın “Zer-Feşân, Zer-Kafes, Kubbe-i Altın”	71
2.2.3. Asker “Leşker, Sipâh, Cünd”	72
2.2.4. Avize.....	72
2.2.5. Ayrılık “Firkat”	73
2.2.6. Bağ “Üzüm Bağı; Üzüm Salkımı”	73
2.2.7. Baht.....	73
2.2.8. Ben “Hâl”	74
2.2.9. Bende “Köle”	74
2.2.10. Beyitler “ebyât”	75
2.2.11. Caize.....	75
2.2.12. Dâne “Erzen”	75
2.2.13. Delîl “Rehber”	76
2.2.14. Eski “Köhne, Harâbe”	76
2.2.15. Gözyaşı.....	76
2.2.16. Güher “Dürr, Elmas”	76
2.2.17. Gül.....	77
2.2.18. Göz “Dide, Çeşm”	77
2.2.19. Harman “Hirmen”	77
2.2.20. Kadeh “Peymân, Sâgar”	78
2.2.21. Kum “Rîg, Toz, Gubâr”	78
2.2.22. Saltanat.....	78
2.2.23. Tabîb.....	78
2.2.24. Yara “Dâğ, Zahm”	79
3. BAZI YILDIZLAR VE YILDIZ KÜMELERİ.....	79
3.1. SAMANYOLU “KEHKEŞÂN”	79
3.2. SÜREYYA “ÜLKER, PERVÎN”	79
3.3. FERKADAN	80
3.4. KUTUP YILDIZI	81
4. SEYYARELER “GEZEĞENLER”	82
4.1. UTARÎD “YAZICI, KÂTİB, DEBÎR, TÎR, MÜNÂFIK”	83
4.2. ZÜHRE “NÂHİD”	84
4.3. MERÎH “BEHRÂM”	85
4.4. MÜŞTERİ “BERCÎS, KÂDÎ-İ FELEK, HATÎB-İ FELEK”	86
4.5. ZÜHAL “KEYVÂN”	88
4.6. ÇARH-I ATLAS VE BURÇLAR “SABİTELER”	90
4.6.1. Sevr (Boğa)	91
4.6.2. Esed “Aslan”	92
4.6.3. Kavs “Yay”	93
4.7. GÜNEŞ “ÂFİTÂB, GÜN, HURŞİD, MİHR, ŞEMS”	94
4.7.1. Umumi Olarak Güneş	94
4.7.2. Güneş ile İlgili Teşbih ve Mecazlar	99
4.7.2.1. Âheste-rev.....	99
4.7.2.2. Alın “Cebîn”	99
4.7.2.3. Ateş “Nâr, Sûz”	99
4.7.2.4. Gözlük “Aynek”	99
4.7.2.5. Bî-çâre	100
4.7.2.6. Birader	100
4.7.2.7. Kadeh “Câm, Şîşe”	100
4.7.2.8. Câme-i Zerrîn “Altın elbise”	101

4.7.2.9. Göz “Çeşm, Dîde, ‘Ayn”	101
4.7.2.10. Çeşme	101
4.7.2.11. Dâğ “Zahm”	102
4.7.2.12. Davul “Kûs”	102
4.7.2.13. Derbân	102
4.7.2.14. Erkek Çocuk “Ferzend, Veled, Mahdum, İbn”	103
4.7.2.15. Gazal “Geyik, Maral, Ahu”	103
4.7.2.16. Gazel	103
4.7.2.17. Gül	104
4.7.2.18. Hz. Hasan	104
4.7.2.19. Hilâfet	104
4.7.2.20. Himmət “Gayret, Emek”	105
4.7.2.21. Hokka	105
4.7.2.22. Kan	105
4.7.2.23. Kâse “Kâse-i Zer, Tâs”	105
4.7.2.24. Kedû	106
4.7.2.25. Küpe ”Kutra, Kutra-ı Zerrîn”	106
4.7.2.26. Seyyah	107
4.7.2.27. Micmer	107
4.7.2.28. Müflis “İflas Eden”	107
4.7.2.29. Mühür	107
4.7.2.30. Mühre	108
4.7.2.31. Nân”ekmek”	108
4.7.2.32. Nergis	109
4.7.2.33. Pençe	109
4.7.2.34. Pervâne	109
4.7.2.35. Pencere “revzene”	110
4.7.2.36. Ruhsâr “Yanak”	110
4.7.2.37. Saat	110
4.7.2.38. Saltanat	110
4.7.2.39. Semazen	111
4.7.2.40. Server	111
4.7.2.41. Sultan	111
4.7.2.42. Sühan “Söz”	112
4.7.2.43. Şakül	112
4.7.2.44. Şeker	112
4.7.2.45. Şeppîr	112
4.7.2.46. Taç “Efser”	113
4.7.2.47. Tevsen “Rahş, At”	113
4.7.2.48. Ümîd	114
4.7.2.49. Varak, Varak-ı Huşk	114
4.7.2.50. Yüz “Rûy, Tal‘at, Çehre”	114
4.7.2.51. Zer, Zer-Efşân	115
4.8. AY “MÂH, MEH, HİLÂL, KAMER, GURRE, BEDR”	115
4.8.1. Umumî Olarak Ay	115
4.8.2. Ay ile İlgili Teşbih ve Mecazlar	120
4.8.2.1. Âh, Âh-ı Derûn	120
4.8.2.2. Aynek “Gözlük”	120
4.8.2.3. Birâder	121
4.8.2.4. Bister “Döşek”	121

4.8.2.5. Dâğ “Zahm, Yara”	121
4.8.2.6. Dîde “Çeşm, Ayn”	122
4.8.2.7. Ebrû/ Ebruvân	122
4.8.2.8. Fener “Fânus”	123
4.8.2.9. Gül	123
4.8.2.10. Hâme “Kalem”	123
4.8.2.11. Hançer	124
4.8.2.12. Kandil	124
4.8.2.13. Kavs “Yay”	124
4.8.2.14. Kebûter “Güvercin”	124
4.8.2.15. Kedû	125
4.8.2.16. Küpe “Kutra, Kutra-i Zerrîn”	125
4.8.2.17. Leylâ	125
4.8.2.18. Mürg	126
4.8.2.19. Nakd “Akçe, Pul, Para”	126
4.8.2.20. Nergis	126
4.8.2.21. Pâre “Parça”	127
4.8.2.22. Rahş “At, Tevsen, Hink”	127
4.8.2.23. Reşk “Reşk-Âver, Hased”	127
4.8.2.24. Rûy	127
4.8.2.25. Server	128
4.8.2.26. Siper “Kalkan”	128
4.8.2.27. Siyeh-Çerde “Karayağız”	128
4.8.2.28. Şehzâde	128
4.8.2.29. Şem ^c “Mum”	129
4.8.2.30. Şemşîr “Seyf, Tîğ”	129
4.8.2.31. Şepper	129
4.8.2.32. Şîr “Süt”	129
4.8.2.33. Tabla	130
4.8.2.34. Tâs	130
4.8.2.35. Teşne-leb	130
4.8.2.36. Yusûf	131
5. IŞIK “ENVÂR, NÛR, ŞA’ŞA’A, LEM’A, FER, ŞU’LE, ŞU’Â’, PERTEV, ZİYA”	131
5.1. UMUMÎ OLARAK IŞIK	131
5.2. IŞIK İLE İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR	132
5.2.1. Âh	132
5.2.2. Ateş	132
5.2.3. Cevher	132
5.2.4. Deniz “Bahr, Deryâ”	133
5.2.5. Harman	133
5.2.6. Hüsn	133
5.2.7. Sevgili	134
6. KARANLIK “KÛFR, TÂR, TÎRE, ZULMET, ZALÂM, KARANU, DEYCÛR”	134
6.1. UMUMÎ OLARAK KARANLIK	134
6.2. KARANLIKLA İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR	135
6.2.1. Ah “Dûd-ı Ah”	135
6.2.2. Asker “Sipâh, Cünd, Leşker, Nefer”	135
6.2.3. Baht, talih “Baht-ı Siyeh”	135

6.2.4. Saç “Zülf”	136
7. GÖLGE “ZILL, SÂYE”	136
7.1. UMUMİ OLARAK GÖLGE.....	136
7.2. GÖLGE İLE İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR	138
7.2.1. Saç “Kâkül”	138
7.2.2. Söz “Sühan”	138
8. DİĞER KOZMİK UNSURLAR.....	139
8.1. ‘ARŞ, ‘ARŞU’I-LAH “ARŞ-I A’LÂ, ARŞ-I A’ZAM, ARŞ-I YEZDÂNÎ, ARŞ-I İLÂHÎ”	139
8.1.1. Umumi Olarak Arş.....	139
8.1.2. Arş İle İlgili Teşbih ve Mecazlar	140
8.1.2.1. Kubbe	140
8.1.2.2. Sayfa “Safha, Varak”	140
8.2. AY TUTULMASI “HUSÛF, İNHİSÂF”	141
8.2.1. Umumi Olarak Ay Tutulması.....	141
8.2.2. Ay Tutulmasıyla İlgili Teşbih ve Mecazlar	144
8.2.2.1. Hat	144
8.2.2.2. Saç “Zülf”	144
8.2.2.3. Örtü, Puşi, Perde.....	145
8.2.2.4. Yara	145
8.2.2.5. Yol kesici.....	145
8.3. GÜNEŞ TUTULMASI “KÛSÛF”	145
8.3.1. Umumiyet Olarak Güneş Tutulması” Kûsûf”	145
8.3.2. Güneş Tutulmasıyla İlgili Teşbih ve Mecazlar	147
8.3.2.1. Âh	147
8.3.2.2. Kara gün	147
8.3.2.3. Kıskaç	148
8.3.2.4. Mühür	148
8.3.2.5. İflâs Eden “Müflis”	148
8.3.2.6. İskender	148
8.3.2.7. Saç “Zülf, Perçem, Mûy, Kakûl”	149
8.4. EVC	149
8.5. ŞİHAB (GÖKTAŞI, METEOR).....	150
8.6. KİRÂN	151
9. ANÂSİR-I ERBAADAN KAYNAKLANAN BAZI HADİSELER.....	152
9.1. GÖK GÖRÜLTÜSÜ “RA’D”	152
9.2. ŞİMŞEK “BERK, BERK-I KAZÂ, BERK-İ BELÂ”	152
9.3. BULUT “SEHÂB, EBR, EBR-İ MATİR”	153
9.4. FIRTINA “TUFAN, TÛND-BÂD, BÂD-I SARSAR”	155

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZAMAN VE ZAMALA İLGİLİ UNSURLAR

1. ZAMAN “DEHR, DEVR, HENGÂM, DEVRÂN, RÛZGÂR, ZAMÂNE, VAKT”	157
1.1. UMUMİ OLARAK ZAMAN.....	157
1.2. ZAMANLA İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR	159
1.2.1. Ayna “Âyine, Mir’at”	159
1.2.2. Değirmen “Âsiyâ, Âsiyâb”	160
1.2.3. Ebeveyn	160

1.2.4. Fiskiyye	161
1.2.5. Kahraman “Rüstem, Sâm”	161
1.2.6. Nimet “Ni’âm”	161
1.2.7. Rüzgâr “Zaman, Ömür”	161
1.2.8. Sıkıntı” Gam, Keder, Ekdâr”	162
1.2.9. Yağmacı “Yağmâ-Gerân”	163
2. YÜZYIL”ASR, SAD-SAL, KARN”	163
3. YIL “SÂL”	165
4. MEVSİMLER “FASL”	165
4.1. BAHÂR “İLKBAHAR”	166
4.1.1. Umumi Olarak İlkbahar	166
4.1.2. Bahar İle İlgili Teşbih ve Mecazlar	171
4.1.2.1. Adalet	171
4.1.2.2. Âşık.....	171
4.1.2.3. Gazel.....	172
4.1.2.4. Gençlik	172
4.1.2.5. Lutf	173
4.1.2.6. Şah “Padişâh, Sultân”	173
4.1.2.7. Yüz “Rûy”	173
4.1.2.8. Zikir	174
4.2. YAZ (SAYF)	174
4.3. SONBAHAR (GÜZ, HAZAN, FASL-I HAZAN, KÖHNE BAHAR).....	175
4.3.1. Umumî Olarak Sonbahar	175
4.3.2. Sonbahar İle İlgili Teşbih ve Mecazlar	177
4.3.2.1. Asker (Leşker)	177
4.3.2.2. Aşığın Sarıp Solması	178
4.3.2.3. Beyin “Magz”	178
4.3.2.4. Etek “Dâmen”	178
4.3.2.5. Gam “Sıkıntı, Keder”	178
4.3.2.6. Zehir “Semûm”	179
4.4. KIŞ “ŞİTÂ, ZEMİSTÂN”	179
4.4.1. Umumi Olarak Kış	179
4.4.2. Kış İle İlgili Teşbih ve Mecazlar	181
4.4.2.1. Ateş.....	181
4.4.2.2. Ayrılık.....	181
4.4.2.3. Beyaz Saç	181
5. AY “MEH, MAH”	182
5.1. UMUMİ OLARAK AY.....	182
5.2. MUHARREM.....	182
5.3. NİSAN.....	183
5.4. RAMAZAN.....	183
5.5. ŞEVVÂL-ZİL-HİCCE	184
6. GÜN/GÜNLER “YEVİM, EYYÂM, RÛZ”	184
6.1. UMUMİ OLARAK GÜN/ GÜNLER	184
6.2. GÜN İLE İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR	187
6.2.1. Delilik “Cünun”	187
6.2.2. Fesâd	188
6.2.3. Gam.....	188
6.2.4. Güzel	188
6.2.5. Koca Karı (‘acûz).....	189

6.2.6. Mutluluk	189
6.2.7. Sâkî	189
6.2.8. Yüz	190
7. GÜNÜN BELİRLİ VAKİTLERİ	190
7.1. SABAH “SEHER, SUBH, ŞAFAK”	190
7.1.1. Umumi Olarak Sabah	190
7.1.2. Sabah İle İlgili Teşbih ve Meczazlar	192
7.1.2.1. Göğüs “sîne”	192
7.1.2.2. Gözyaşı (Eşk)	192
7.1.2.3. Kına” Hinnâ”	192
7.1.2.4. Kucak” Aguş”	193
7.1.2.5. Nimet	193
7.1.2.6. Pîr	193
7.1.2.7. Sütûn.....	193
7.1.2.8. Yaka Yırtılması	194
7.1.2.9. Yüz “Rûy”	194
7.2. GÜNDÜZ (GÜN, NEHÂR, RÛZ)	195
7.2.1. Umumi Olarak Gündüz	195
7.2.2. Gün İle İlgili Teşbih ve Meczazlar	195
7.2.2.1. Eser	195
7.2.2.2. Yanak” Ruh”	195
7.2.2.3. Yüz “Rûy”	196
7.3. AKŞAM/GECE “LEYL, MESÂ, ŞAM, ŞEB”	196
7.3.1. Umumi Olarak Gece	196
7.3.2. Bazı Önemli Geceler	198
7.3.2.1. Mi’râc Gecesi	198
7.3.2.2. Kadir Gecesi	199
7.3.2.3. Berât Gecesi.....	199
7.3.3. Gece ile İlgili Teşbih ve Meczazlar	199
7.3.3.1. Âh	199
7.3.3.2. Bülbül	200
7.3.3.3. Perde	200
7.3.3.4. Saç “Zülf, Kâkül, Gîsû”	200
7.3.3.5. Ölüm, Yokluk (fenâ).....	201
8. DÜN (DÎ-RÛZ), YARIN (FERDÂ)	201
8.1. DÛN	201
8.2. YARIN(FERDÂ).....	202
9. BAYRAMLAR	203
9.1. KURBAN BAYRAMI (‘ÎD-I ADHÂ)	203
9.2. RAMAZAN BAYRAMI (‘ÎD-İ FITR).....	204
9.3. NEVRUZ BAYRAMI (NEV-RÛZ).....	205
SONUÇ	206
KAYNAKÇA	210

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Felekler.....	24
Şekil 2. Felekler.....	25
Şekil 3. Ferkadan.....	81
Şekil 4. Utarîd	83
Şekil 5. Zühre”Nahid”	84
Şekil 6: Behram.....	86
Şekil 7. Müşteri”Berciş”	87
Şekil 8. Zühal” Keyvan”	89
Şekil 9. Güneş ve Burçlar.....	90
Şekil 10. Sevr” boğa”	92
Şekil 11. Esed”aslan”	93
Şekil 12. Kavs”yay”	94
Şekil 13. Güneş”şems”	95
Şekil 14. Ayın Evreleri.....	116
Şekil 15. Eski İnanca Göre Ay Tutulması.....	142
Şekil 16. Bilimsel Olarak Ay Tutulması	143
Şekil 17. Güneş Tutulması	147
Şekil 18. Gök Taşı.....	150

KISALTMALAR DİZİNİ

Age.	: Adı Geçen Eser
Asr.	: Hazan-ı Asar
Bnd.	: Bend
B.	: Beyit
C.	: Cilt
Der.	: Dergi
Haz.	: Hazırlayan
G.	: Gazel
K.	: Kaside
Mad.	: Madde
Kt.	: Kıta
Mhms.	: Muhammes
Mrb.	: Murabba
Msnv	: Mesnevi
Msr.	: Mısra
Mtl.	: Matla
Rb.	: Rubai
Sad.	: Sadeleştiren
Sknm.	: Sakiname
Say.	: Sayı
Thms.	: Tahmis
Thms.	: Tahmis
Trh.	: Tarih
Tştr.	: Taştir

GİRİŞ

Kültür; milleti bir arada tutan, bir topluma ait olma hissi veren ve bu milletin bireylerinin tarihsel süreç içerisinde bir şeyler üretip kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan her türlü maddi ve manevi özelliklerin toplamıdır.

Bir kültürü tarihi seyri içerisinde ele alıp incelemek, o kültürün gelecek ile bağını güçlendirmek ve onu ileriye taşımak için geçmişte meydana getirilen ürünlerin dikkatlice incelenmesi gerekmektedir. Çünkü bir milletin kültürü zaman içerisinde her ne kadar farklılık arz etse de geçmişinden kopmayarak kesintisiz ve birikimli bir şekilde sürüp gider. Bir kültürü geçmişten geleceğe taşıyan ve bu kültür için köprü görevi gören ise geçmişte meydana getirilen eserler, gelenekler ve göreneklerdir.

Türk kültürünün derin bir geçmişi vardır. Her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da bu durum değişmemektedir. Altı yüzyıldan daha fazla olan ve bu kültürün geçmişine ışık tutacak olan malzemelerden biri ise, Klasik Türk edebiyatı ürünleridir. Bu milletin geçmiş kültürü ve edebiyatı hakkında bilgi edinebilmesi için bu ürünlerin bilimsel metodlarla tahlil edilerek incelenmesi oldukça önemlidir.¹

Ahmet Atilla Şentürk Hoca'nın "Klasik Türk edebiyatı ürünleri günümüz kültür çevreleri ve akademik camiada doğru anlaşılıp yorumlanmaları bakımından oldukça zor ve karmaşık bir yapıya sahiptir(...) Mevcut metinler layığıyla değerlendirilmediğinden günümüz insanı için çözülmemiş problemlerle doludur. Eski edebiyat metinleri, şifreleri bilindiğinde bilmece çözercesine zevkli ve cana yakın bir meşgale konusu oluştururlar. (...) metnin içinden çıkamayan ve üstesinden gelemeyenler nezdinde eski edebiyatın zor ve anlaşılmaz olduğu kanaati yaygın, sabit bir fikir haline gelir."² şeklindeki görüşleri ne kadar da isabetlidir. Divan edebiyatının ve bu edebiyat ürünlerinin yeni kuşaklar tarafından iyice anlaşılabilmesi için bilimsel şerh ve tahlil çalışmaları yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın başlangıcını yaptığı bu tür çalışmalar daha sonra Mehmet Çavuşoğlu, Harun Tolasa, M. Nejat Sefercioğlu ve daha birçok araştırmacı, tahlil metodlarıyla bu eserleri incelemişlerdir. Biz de bu öncü tahlil çalışmalarını ve daha birçoğunu inceleyerek bu çalışmaların yöntem ve tekniklerinden

¹Hikmet Feridun Güven, *Hayreti Dîvânı'nda Kozmik Âlem ve Zaman*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 12.

² Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, OSEDAM (Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi), Cilt 1(Âb-Azrail), S: 1, 1. Baskı, İstanbul, 2016, s..46.

faydalandık, çalışma konusu olarak seçtiğimiz *Keçecizade İzzet Mollanın Divanlarında Kozmik Âlem ve Zaman* kavramını tahlil metodlarını kullanarak incelemeye çalıştık.

Edebi eserler incelenirken öncelikle eserin meydana geldiği dönem önem arz etmektedir incelemeye buradan başlanmalıdır. Dönemin şartlarına göre eseri oluşturan müellifin ruhsal yapısı, kültürel durumu, sosyal çevresi, siyasi görüşü ve yaşadığı tarihsel dönemi hakkında bilinmesi gerekir. Çünkü müellif, içinde bulunduğu durumdan beslenerek eserini meydana getirir. Müellif hakkında yeterince bilgi edinildikten sonra artık telif ettiği eser incelenerek tahlil edilir. Biz de divanları üzerinde çalıştığımız İzzet Molla'nın yaşadığı dönemi, çektiği sıkıntıları, başından geçen sürgünleri detaylı bir şekilde inceledik, bu araştırma ise şairin divanlarını anlamamıza bize bir hayli kolaylık sağladı. Örneğin XVIII-XIX. Yüzyılda yaşayan Molla'nın bazı beyitlerinde Osmanlı Devletinin bunalımlı dönemini de görebiliriz.

Bir mevsim-i bahârına geldük ki ‘âlemün
 Bülbul hamûş havz tehî gül-sitân harâb G.23/4

Çıkmaz bahâra degmede biçâre ‘andelîb
 Pejmürde bâlvakt şitâ aşyân harâb G.23/4

Daha sonra divanlarda konumuzla ilgili fişleme esnasında Keçecizade İzzet Molla'nın manzumelerinde kozmik âlemi teşbih ve mecaz unsuru olarak ne kadar kullandığını görünce yerinde bir tahlil çalışması olduğunu anladık, bu da bizi daha çok heyecanlandırdı. Divanların konumuzu ilgilendiren bütün kelimeleri kategorilere ayırarak dosyaladık. Tahlil esnasında madde başlığını temsil eden en iyi beyit, divanlardan Bahar-ı Efkâr'dan alındıysa göstermedik fakat beyit Hazan-ı Asardan alındıysa beytin altına(A) işaretiyle belirttik. Bu beyitleri fazla şerhe girmeden tahlil etmeye çalıştık. Üzerinde çalıştığımız beyitleri veya bentleri(B/Bnt) şeklindeki kısaltmalardan faydalandık. Kullandığımız beyit/ bentlerin divandaki konumunu göstermek için de beyit III. Gazelin I Beyti ise (G.3/1), aynı şekilde aldığımız beyit V. Kasidenin7. Beyti ise (K.5/7), bentli nazım şekillerinden ise (Thms. 2/3) olarak gösterdik. Diğer nazım şekillerini de yine bu kısaltmalardan yararlanarak Tarih (Trh), Mesnevi (Msnv), muhammes (Mhms), tahmis (Thms), taştir (Tştr), şeklinde kısaltmalardan yararlanarak beyit/bentlerin divanlardaki konumlarını göstermeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

KEÇECİZADE İZZET MOLLA'NIN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

1. K. İZZET MOLLA'NIN YAŞADIĞI DÖNEME KISA BİR BAKIŞ

Bir şair, yazar veya herhangi bir sanat adamı, döneminden ve yaşadığı toplumdaki bağımsız olarak kendini tamamlayıp eser oluşturması mümkün değildir. Bundan dolayı bu kişilerin eserlerini sağlıklı bir şekilde inceleyip değerlendirebilmek için, onların içinde bulunduğu ruhsal yapı, kültürel durum, toplumsal çevre ve yaşadığı tarihi sürecinin iyi bilinmesi gerekir.

İzzet Molla'nın tanınması ve şiirlerinin anlaşılması için şairin doğumundan ölümüne kadar geçen sürede meydana gelen önemli tarihsel olaylar ve bu dönemin siyasal, kültürel ve sanatsal etkinlikleri kısaca gözden geçirilirse şairin anlaşılması ve şair hakkında daha sağlıklı bir değerlendirme yapılması kolaylaşacaktır.

Osmanlı Devleti'nin bunalımlı ve karışık bir döneminde yaşayan İzzet Molla, Sultan I. Abdülhamid döneminde 1786 yılında doğmuş ve II. Mahmud döneminde 43 yaşında vefat etmiştir.³ 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında yaşayan İzzet Molla I. Abdülhamid'in vefat ettiği sırada henüz üç yaşındadır. Şair, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerini görmüş; bu dönemlerde yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik sıkıntılardan fazlasıyla payını almıştır.

1.1. III. SELİM DÖNEMİ

III. Selim tahta çıktığı sırada Osmanlı devleti Avusturalya ve Rusya ile savaş halindedir. Bu iki ülke ile aynı anda savaşan Osmanlı devleti büyük kayıplar verir. Barış yapmak zorunda kalan Osmanlı Avusturalya ile 1791 Zıştovi, Rusya ile 1792 Yaş Antlaşmasını imzalar. III. Selim'in tahta çıktığı yıl, aynı zamanda Fransız İhtilali'nin olduğu yıldır.

İmparatorluğun güçsüzlüğünün farkında olan III. Selim bir şeyler yapması gerektiğini biliyordu, İmparatorluğa ve orduya yeni bir düzen getirmek için harekete geçen Selim; sivil, asker ve ulemeden oluşan 22 kişilik bir ekip oluşturur. Bu gruptan

³ Ebubekir Siddık Şahin, *Kaçecizâde İzzet Mollanın Divanları" Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı Âsâr"*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.XXIII.

ülkenin güçsüz kalmasının nedenlerini araştırmalarını ve bu sıkıntuların giderilmesi için görüş ve önerilerini kendisine bildirmelerini ister. Gelen bütün görüş ve önerilerin askeri alanda yenilik yapılması yönünde olduğunu görünce III. Selim Nizâm-ı Cedid adını verdiği reformlarını uygulamaya koyar.

Askeri alan başta olmak üzere eğitim, ekonomi, siyaset, diplomasi gibi alanlarda da yenilikler yapıldı. Ancak bu yenilikler ulema ve Yeniçeri Ocağı'nı tedirgin etmeye başladı, devletin aldığı bütün önlemlere rağmen ayaklanmalar, iç isyanlar çıkmaya başladı. Devlet kendi içindeki bu kargaşa ile uğraşırken Napolyon Bonapart komutasındaki Fransız ordusu Malta'yı alarak İskederiye'ye kadar ilerledi. Bu olay üzerine Fransızlara savaş ilan eden Osmanlı Devleti'nin Cezzar Ahmet Paşa komutasındaki ordusu, Akka'da Fransız ordusunu yendi. Bu savaş Nizam-ı Cedid ordusunun ilk ve son başarısı olarak tarihte yerini aldı.

Öte yandan devletin iç işlerinde bozulmalar başladı, ulema sınıfı bu bozulmaların nedenini Nizam-ı Cedid uygulamaları olarak gösterip padişah ve vezirler hakkında vaazlar veriyorlardı, diğer yandan Yeniçeri Ocağının kaldırılacağı dedikodusu yayılınca Yeniçeriler de ilk olarak Edirne'de ayaklanmaya başladılar. Bu olay Yeniçerilerin zaferiyle sonuçlandı.

Bu olaydan sonra Yeniçeri ağası Hilmi Paşa sadrazam, Topal Atâ'ullah Efendi de şeyhülislam oldu. Sadaret kaymakamlığına da Köse Musa Paşa getirildi. Bunlar padişahın etrafında türlü entrikalar çevirerek tekrar Yeniçerileri isyana teşvik ettiler. 1807'de Yeniçerilerin Kabakçı Mustafa önderliğinde isyanı büyüyünce padişah bu isyanı durdurmak için Nizam-ı Cedid uygulamasını kaldırmak zorunda kaldı. Bununla da yetinemeyen Yeniçeriler, Sultan III. Selim'i tahtan indirip yerine IV. Mustafa'yı geçirdiler

Devlet yönetiminde çok da başarılı olmayan IV. Mustafa'nın yerine devleti yönetimi Kabakçı Mustafa, Musa Paşa ve Ataullah Efendiye kalmıştı.

Yeniçerilerden kaçan Nizam-ı Cedid yanlıları Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşaya sığındılar. Alemdar Mustafa Paşa, birçok savaşta gösterdiği başarılarından dolayı vezirlik rütbesini almıştı. Katıldığı savaşlardan hareketle orduda yenilik yapılması gerekliliğinin farkındaydı ve yenilikleri destekliyordu. Bundan dolayı Sultan III. Selim'e büyük saygı gösteriyordu.

Alemdar ve yanındakiler III. Selim' i yeniden tahta geçirmek için harekete geçtiler, Kabakçı Mustafayı evinde basıp öldürdüler. Tahttan inmek istemeyen IV. Mustafa, III. Selim' in ve Şehzade Mahmud' un öldürülmesi emrini verdi, böylece kendisinden başka taht varisi kalmayacaktı. III. Selim'i odasında katlettiler fakat cariyelerin yardımıyla Şehzade Mahmut yaralı bir şekilde kurtulmayı başarmıştı, böylece âlemdar Mustafa Paşa' nın yardımıyla II. Mahmut tahta geçti.

III. Selim' in ölümüne çok üzülen İzzet Molla, bazı beyitlerinde de üzüntüsünü dile getirmiştir.

Yerde kalursa dem-i nâ-hâk-ı Sultân Selîm

Mihr-i ruhsârımı andukça şafak kan ağlar

1.2. II. MAHMUD DÖNEMİ

II. Mahmud, 23 yaşında tahta çıkan Osmanlı Devleti'nin 32. Padişahıdır. O da III. Selim gibi sanatkâr ve sanatsever bir padişahı. II. Mahmud padişah olduğu zaman kendisini tahta çıkaran Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa atadı. Devletin en büyük sorunlarından olan ve merkezin gücünü zayıflatan ayanları padişaha bağlamak gerekiyordu, ayanları İstanbul'a çağırın II. Mahmut, onlarla Sened-i İttifak'ı (29 Eylül 1908) imzaladı. Bu antlaşma metni ayanları padişaha bağlıyordu fakat padişahın yatkısını de kısıtlıyordu.

II. Mahmud hemen yenilik hareketlerine girişti, Nizam-ı Cedid yerine Sekban-ı Cedid'i kurdu. Yeniçeri Ocağı' nda da birtakım değişikliklere gidildi, buna rağmen yine IV. Mustafa'yı tahta çıkarmak isteyen Yeniçeriler, II. Mahmud'u tahta çıkaran ve yenilik yanlısı olan Alemdar' ı evinde katlettiler, isyan giderek büyüyünce II. Mahmut, ağabeyi olan IV. Mustafa'yı öldürtmek zorunda kaldı, Sekban-ı Cedid'i de kaldırdığını ilan etti. Böylece Yeniçeriler, tekrar istediklerini elde ettiler.

Bu dönemde yine Tepedenli Ali Paşa' nın Arnavutluk, Mora, Yunanistan' da nüfusu giderek artmaya başlayınca, bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için Tepedenli' nin bütün yetkileri elinden alındı, yetkilerinin elinden alınmasına karşı gelen Tepedenli, Osmanlı Devleti ile mücadeleye girişti, daha sonra yakalanıp idam edildi.

Osmanlı Devleti bu dönemde tebasını kışkırtıp isyanlar çıkaran dış güçlerle de mücadele halindeydi. Özellikle Rus çarı tarafından kışkırtılan Rumlar Mora' da isyan ettiler. (12 Şubat 1821) On binlerce Türk' ü katlettiler, Ege adalarını ele geçiren

isyancılar bağımsız bir Yunanistan devletini kurmak istiyordu. Bu isyanı Kavalılı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordu bastırdı. İsyanın bastırılması Avrupa devletlerinin pek hoşuna gitmedi; İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları birleşerek Navarin'de Osmanlı donanmasını yaktılar. (20 Ekim 1827) Osmanlı donanması büyük zarar gördü. Aynı zamanda II. Mahmud Eşkinçi Ocağı'nı kurdu, bu ocağa Yeniçeri askerleri de girebiliyordu, birçok Yeniçeri askeri bu ocağa alındı. Buna rağmen yine bu yeni tarz ordunun kurulmasına karşı dedikodular yayılmaya başladı. İsyan başladı, Yeniçeriler Etmeydanında halkı topladı. Yağmalamalar, yakıp yıkmalar başlayınca II. Mahmut bir hatt-ı humayun yayımladı. Yeniçeri ordusunu kaldırdığını ilan edip, kışlalarını topa tuttu. Bu vaka tarihe Vaka-i Hayriyye olarak geçti. Keçecizade İzzet Molla bu olaya tarih düşürmüştür.

Koyup kaldırmadan ikide bir âh

Kazân devrildi söndürdü ocağı⁴

Rusya, Osmanlı devletinin gerek donanmasının yakılmasını gerekse iç isyanlarını fırsat bilerek Osmanlıya savaş açtı. Padişah, savaşa girip girmeme konusunda devlet adamlarının görüşünü almak üzere bir toplantı düzenledi. Toplantıda alınan kararlardan sonra tekrar fikir yürütmek padişah tarafından yasaklanmıştı.⁵K. İzzet Molla'nın da içinde bulunduğu bu toplantıdan savaşa girme kararı çıktı. Bu kararı İzzet Molla doğru bulmuyordu, kendi görüşünü sağda solda söylemeye başlayınca Sultan II. Mahmud tarafından Sivas'a sürüldü. Daha sonra İzzet Molla'nın haklılığı ortaya çıkıp affedilir fakat beraat belgesi kendisine ulaşmadan Sivas'ta vefat eder.

2. K. İZZET MOLLA'NIN HAYATI

1785'te İstanbul'da dünyaya gelen İzzet Molla, İlmiye sınıfından Salih Efendi'nin oğludur. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi adlı kaynağa göre İzzet Molla'nın dört kız, iki de erkek kardeşi vardır.⁶ Ramazan Korkmaz, Ali Emre Özyıldırım ile E. Sıddık Şahin'in Araştırmalarına göre ise Molla'nın Ataullah adında bir erkek, Ayişe ve Abide isminde de iki kız kardeşi vardır. Ayşe Hanım kapan naibi Abdülatif Efendi ile Abide Hanım ise Moralizade Hamid Efendi ile evlenmiştir. Şair Leyla Hanım da İzzet Molla'nın kızkardeşi olan Abide Hanım'ın kızıdır.

⁴ A.g.e

⁵ Özhan Kapıcı, Bir Osmanlı Mollasının Fikir Dünyasından Fragmanlar, Keçecizade İzzet Molla ve II. Mahmud Dönemi Osmanlı Siyaset Düşüncesi, Hacettepe Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları, Ankara 2013, ss.275-315

⁶Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, "Keçeciler", Cilt: 4, 1994, ss. 514-516.

İzzet Molla ilk tahsilini babasından almıştır. 1799 senesinde babası vefat ettiğinde henüz çocuk denilecek yaşta olan İzzet Molla, yine yukarıda isimleri zikredilen araştırmacılara göre henüz on dört yaşındadır fakat Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi adlı kaynağa ve şairin kaleme aldığı biyografi türündeki eseri Devhat'ül-Mehâmid'de ise Molla on yaşındadır: (Ammâ ba'd mevlid-i etfâl-i hürûf Keçeci-zâdelikle ma'rûf Mehmed 'İzzet henüz sinn-i deh sâlde iken yetîm ve peder-i şefkat-perveri mâ-şadağ-ı "ve hiyeramîm.")⁷

Babasının ulema sınıfından olması, çocukluk ve gençlik dönemindeki arkadaşlarının çoğu İstanbul'un tanınmış ailelerin çocukları olması, onun da iyi yetişmesine vesile olmuştur.

Molla'nın hayatındaki dönüm noktalarından ilki babasının ölümüdür. Babası vefat ettiği zaman çocuklarına miras olarak bir şeyin kalmadığını İzzet Molla'nın şu sözlerinden anlaşılıyor. (Müfred "Ahsenet ol fakîr-i tecemmül-bedûşa kim yansa cihân içinde haşîri bulunmaya" me'âli şîfat-ı kâşife-i mîrâs-h'ârân ve hâne-i vîrânemiz dâr-ı Ebu'd-Derdâ'dan perîşân olduk da îrâş-ı hüzn ü matem edecek âh u efgândan başka mevruşumuzdan nesne kalmayıp...)⁸ Babasının ölümünden sonra Avratpazarı'ndaki evlerinde kardeşiyle zor bir hayat süren Molla'ya, enişterisi Kazasker Moralı-zade Hamid Efendi ile Meşâleci-zade Esad Bey eğitimini tamamlaması için yardımcı olurlar. Gerek babasının ölümü gerekse genç yaşında çektiği sıkıntılardan dolayı Molla içki bağımlısı olur. Bu sıkıntılara daha fazla dayanamayan şair, intihar teşebüsünde bulunur.⁹Şairin sıkıntılı yaşamı onun beyitlerine de yansımıştır.

Gönlüm ol aldan kâfes-i ıztırâb

Çıkmadı mürğ-ı nefes-i ıztırâb (G.18.1)

Şairi intiharın eşiğine getiren sebeplerin sadece maddi sıkıntılardan mı kaynaklandığı bilinmez ancak bilinen tek şey, cana kıymanın büyük günahlardan sayıldığını bile bile Molla'nın intihar teşebüsünde bulunduğu gerçeğidir. Şairin bunalımlı hallerini anlatan birçok beyit divanında mevcuttur. Örneğin talihinden şikâyet ettiği bu beyitte:

⁷Nilüfer Tanç, "Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Biyografik Eseri: Devhat'ül-Mehâmid fi Tercemeti'l-Vâlid", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 40-64.

⁸Ali Emre Özyıldırım, *Keçecizade İzzet Molla'nın Mihnet-Kaşânî ve Tahlîli*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002. s.126.

‘İzzet çürütüdi bister-i gerdûnı tâli’um

Baht-ı siyâh hâb-ı girân söylerem sana (G.10/7)

Maddi olarak düştüğü sıkıntısını ise bu beyitte dile getirir.

Zamâne itdi tehî-dest öyle ‘İzzet’i kim

Elinde mâl olarak hâme-i hüner haldı (G.507/6)

Molla’ nın çok rahat bir hayat yaşamadığı beyitlerinden de açıkça anlaşılmaktadır. Bu sıkıntıları en sonunda onu intiharın eşiğine götürmüştür.

Şairin intihar teşebbüsü hakkında farklı rivayetler mevcuttur.¹⁰ Hersekli Arif Hikmet’in rivayetine göre sıkıntılardan bunalan Molla, intihar etmek için binlik rakısını da alarak kayığa biner, Vaniköy yakınlarından geçerken Bukreş Beyi o sırada Vassaf tarihini okurken eserin bir yerinde takılır, oradan geçmekte olan İzzet Molla’dan yardım ister. Diğer bir rivayet de Reşad Fuad Bey’e aittir. Bu rivayete göre bunalıma giren Molla, intihar etmek için kayığına biner. Kuruçeşme Sahili yakınlarından geçerken o sırada yalısında Saib divanını okuyan Hançerli Bey bir beyti okuyamaz ve o ara oradan geçen İzzet Molla’dan yardım ister. Bu her iki rivayette de olayın bundan sonrası hemen hemen aynıdır. Bükreş beyi/ Hançerli Bey Molla’yı intihar fikrinden vazgeçirir. Şairin hünerli biri olduğunu anlayan Hançerli Bey/ Bükreş beyi onu devlet kademesinde güçlü bir yere sahip olan Halet Bey ile tanıştırlar. Halet Bey gibi güçlü bir hamisi olan İzzet Molla’nın hayatı bundan sonra değişecektir.¹¹ İzzet Molla’nın intihar etmek için yola koyulmasını, Bükreş beyi/ Hançerli Bey’e tesadüf etmesini ve Halet Bey’e intisab etmesini Ahmet Hamdi Tanpınar bir romanın konusuna benzetir ve şöyle der: *“Keçecizade İzzet Molla’nın hayatı, devrinin en dikkate değer romanıdır denilebilir. Selim III. Devrinin muhteris, sözünü sakınmaz ve talihsiz kazaskeri Salih Efendi’nin oğlu, Bu romana, mesut şekilde bitişi bir operat entrikasını andıran bir intihar teşebbüsü ile başlar.”*¹²

İzzet Molla’nın Halet Efendi ile tanıştıktan sonra hayatında önemli değişiklikler olur. Ali Emre Özyıldırım Molla ile Halet Efendi arasındaki ilişkilerin iki boyutlu

¹⁰ Özyıldırım, a.g.e. s. 12.

¹¹ Şahin, s. XXX,

¹² Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 20. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, s. 100.

olduğunu belirtir. Bunlardan biri “hami-mahmi” ilişkisi iken bir diğeri de Bu ikisinin”
“hem şair hem de Mevlevi “olmalarından kaynaklı olduğunu söyler.¹³

İzzet Molla itibarının Halet Efendi’ye borçlu olduğunu bilir ve ona ithafen yetmiş dört beyitlik bir kaside yazarak Halet’e karşı minnettarlığını dile getirir. Bu kasidenin bazı beyitleri aşağıda verilmiştir.

Ya’nî memdûh-ı cihân Hâlet Efendi ki kerem	
Dest-ber-sîne olup lutfını kıldı teslîm	(K.16/12)
Ben kerîm olmadum ammâ ne keremler gördüm	
Görmedüm mislini isbâtına Allâh kerîm	(K.16/13)
Sen de bil kim ne kadar mevki’ine lutf itdün	
Ki ber-â-ber olamaz eyledi gün cûd-ı ‘amîm	(K.16/47)
Bilmedi kıymetini kimse hazef-pâre kadar	
Sade-i ‘âleme zâtum idi bir dürr-i yetîm	(K.16/48)
Kadrimi atlâs-ı eflâkden itdün bâlâ	
Göremez mertebe-i rif’atümi çerh-i le’îm	(K.16/57)
Şimdi sâyende senün gibi kerem-kâr oldum	
Ne kerîm olduğunu sen de bil ey merd-i kerîm	(K.16/59)
Harem-i hâsına mahrem idüp Allâh anı	
Yedine kıldı mejeng-i Haremeyn’i teslîm	(K.16/21)

2.1. MOLLÂ’NİN BAŞINDAN GEÇEN İKİ SÜRGÜN” KEŞAN VE SİVAS”

Bir zaman sonra nedendir pek bilinmez İzzet Molla ile Halet Efendi arasındaki bu dostluk bozulur. Bu arada Molla, Galata’da kadılık görevini yapmaktadır. Halet Efendi devlet kademesinde itibarı düşünce Konya’ya sürülür, hakkında idam kararı çıkar. İzzet Molla ile Halet Efendi’nin arası bozuk olmasına rağmen Molla, Halet Efendi’nin idam edilmemesi için uğraşır fakat başarılı olamaz. Bu durum Mihnet-Keşan’da şöyle anlatılır.

¹³ Özyıldırım, a.g.e. s.17.

106 Galata kazâsında hâkim idim

Ne sâhib-adâlet ne zâlim idim

126 Neler çekdiğim Hak taâlâ bilir

Birazın dahı halk-ı dünyâ bilir

127 Yedim Hâlet'in nân-ı ihsânını

Çalışdım halâs etmeğe cânını

Halet Efendi idam edildikten sonra ona yakın olanlar da bir bir bertaraf edildiler. İzzet Molla ilk başta bu durumdan çok etkilenmese de daha sonra Halet Efendi lehine konuşmaları onun Keşan' a sürülmesine neden olur. Onun başına ne gelmişse cesaretli oluşundan, sözünü sakınmamasındandır.

154 Sebeb intisâbım olup Hâlet'e

Düşürdü felek böyle bir mihnete

148 Benim gibi âlemde var mı cesûr

Taâruz dahî etmemişdim kusûr

149 Ağır geldi merhûma hakk-ı kelâm

Hemân eyledi nefyime ihtimâm

Keşan'da yaklaşık bir yıl kalan Molla, burada yazdığı Mihnet-Keşân adlı mesnevisinde başından geçenleri eserinde anlatır.

158 Fakat bana azvetdiler töhmeti

Keşân-ber-keşân çekdiler İzzet'i

159 Düşüp ardıma bir alay hâinân

Elimde ne degnek var idi ne nân

Daha sonra gurbeti biten Molla, İstanbul'a gelerek eski itibarına tekrar kavuşacak ve ona devlet kademelerinde görevler verilecektir.¹⁴ Artık sadece ailesinin geçimiyle uğraşacak, hiçbir şeye karışmayacaktır. Fakat A. Hamdi Tanpınar'ın dediği

¹⁴Ramazan Korkmaz, *Keçecizade İzzet Molla ve Mihnet-Keşân Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988, s.14.

gibi İzzet Molla' da dikkatsizlik, sözünde sakınmama atadan mirastır.¹⁵ Neyseki bir süre hiçbir şeye karışmaz ve biraz rahat eder.

3475 Çıkardım derûndan gam-ı gurbeti

Dedim Hak müeyyed ede devleti

3476 Gelir İzzet'in bir bilen kadrini

Sipihrin tecessüs eder gadrini

4040 Olundukda bu farz-ı zimmet edâ

Ne kapılar açmışdı lutf-ı Hudâ

4042 Çekip hânedede hırkaya başımı

Maâşım ile uydurup aşımı

2.2. İKİ SÜRGÜN ARASI GELİŞMELER

İzzet Molla, Keşan dönüşünden bir yıl sonra II. Mahmud ona bir nişangâh tarihini ısmarlar, bunun üzerine Molla saraya tekrar yakınlaşır. Bir yıl sonra ise Mekke Payesi olarak görevlendirilir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı sırasında İzzet Molla devlet kademesinde önemli bir konumdadır. Bu sıralarda II. Mahmud ile görüşme imkânı bulmuş, devletin gelir giderlerini incelemek için Eyâlât Tevzî Defterleri Müfettişliğine tayin edilir. Daha sonralarında ise İstanbul pâyesi ile Haremeyn müfettişliği görevlerinde bulunur.¹⁶

Sivas Sürgünü

Rusya, Yunan isyanını bahane ederek Osmanlı Devleti'ne savaş açar. Bunun üzerine II. Mahmut savaşa girip girmeme konusunda devletin ileri gelenlerini toplayıp fikirlerini almak ister. Bu dönemde İzzet Molla, İstanbul payeli Haremeyn Müfettişidir. Bu toplantıya kendisi de iştirak eder. Toplantıdan çıkan karar, savaşa girme yönündedir. Molla her ne kadar bu görüşe katılmasa da toplantı esnasında bir şey diyemez. Daha sonra Defterdar Kasedarı Rasim Efendi ile birlikte savaş aleyhinde yazdıkları layihayı padişaha ulaştırması için bir mabeynciye verir. Molla, Osmanlı Devleti'nin ordusunun Rus donanmasına karşı duracak güçte olmadığını ve bundan dolayı barış kararının alınması nın daha sağlıklı bir karar olduğunu layihasında belirtir. Bu layihadan sonra II.

¹⁵ Tanpınar, *a.g.e.*, s.100.

¹⁶ Şahin, *a.g.e.*, s. XXXIV.

Mahmut, Molla'nın idamı için bir hatt-ı hümayun gönderir. Daha sonra bu idam kararı sürgün kararına çevrilir, İzzet Molla Sivas'a sürgün edilir.

Molla, Sivas'ta yaklaşık dokuz ay sürgün hayatı yaşar. Osmanlı-Rus savaşında Rusya'nın savaşı kazanması İzzet Molla'yı haklı çıkarınca II. Mahmut Molla'ya beraat kararı çıkartır fakat bu beraat Molla'ya ulaşmadan kısa bir zaman önce şair genç denilecek yaşta (Safer 1245 / Ağustos 1829) kırk üç yaşında vefat eder ve beraat fermanıyla birlikte gömülür.¹⁷

2.3. AİLESİ VE ÇOCUKLARI

Keçecizade İzzet Molla iki evlilik yapmıştır. İlk eşi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın soyundan İsmail Mekki Bey'in kızı Hibetullah Hanım'dır. Bu eşinden dört erkek çocuğu vardır. II. Mahmud'un huzurunda Molla'ya kaç evladın var diye sorulunca Molla:

Budur 'İzzet'e çârbâğ ola şâd

Fu'âd u Reşâd u Mu'râd u Sedâd¹⁸

Çocuklarından Sedad ve Murad küçük yaşta ölmüş, diğer iki oğlundan biri olan Fuad Paşa, Tanzimat Dönemi'nin Ali Paşa ve Mustafa Reşit Paşa'dan sonra en önemli üçüncü kişisidir. İzzet Molla'nın soyu bu iki oğlu, Fuad ve Reşad üzerine devam etmiştir.

İlk eşinin ölümünden kısa bir süre sonra tekrar Sadrazam Salih Paşa'nın "kızı/kız kardeşi" ile evlenen İzzet Molla'nın bu eşinden çocukları olmaz. Birçok kaynakta bu eşiyile ilgili herhangi bir bilginin olmadığı yazar fakat Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde ise Molla'nın ikinci eşinin adının "Dilcû" olduğu yazılıdır.¹⁹

3. SANATI VE ESERLERİ

İzzet Molla Divan edebiyatının son büyük temsilcisi olarak kabul edilir. Her ne kadar eski edebiyatın bütün özelliklerini şiirlerinde gösterse de o yeni edebiyatın ilk sinyallerini de veren kişidir. Gerek siyasi konuları şiirlerinde işlemesi ve gerek ona yapılan haksızlıkları realist bir biçimde şiirlerine konu etmesi onu, Ziya Paşa, Namık

¹⁷ Özyıldırım, a.g.e. s. 27.

¹⁸ Zeyl-i Devhâtül- Mehâmîd, *Tarih-i Osman-i Encümen-i Mecmu'ası*, Cilt no: 41, ss. 285-297, Babacankütüphanesi.com.

¹⁹ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Keçeciler, Cilt: 4, 1994, ss.514-516.

Kemal gibi Tanzimat sanatçılarının ilk kıvılcımı olarak görmemiz yanlış olmayacaktır. Nitekim Vasfi Mahir Kocatürk Büyük Türk Edebiyatı adlı eserinde şu tespitte bulunur.” *Kötü insanlarla mücadelesini, Ziya Paşa, Namık Kemalî andıran mısralarla anlatıyor. Ansızın çoluğundan çocuğundan ayrılması şairin ruhuna acı ürperişler vermiştir. Bu duygularını anlatırken çocuklarından, bilhassa karısından bahsetmesi divan şiirinde hakiki ve ailevi duyguların yer almaya başlaması bakımından Hâmité doğru küçük bir adım sayılabilir.*”²⁰ İzzet Molla'nın divanı incelendiği zaman V. Mahir Kocatürk'ün görüşlerine katılmamak mümkün olmasa gerek. Ayrıca İzzet Molla Divan şiirinin de bütün kaynaklarından beslenmesinin yanı sıra bu edebiyatın yapı taşları diyebildiğimiz büyük sanatçılardan da yararlanmasını bilmiştir.

Molla, tek bir şairi örnek almaktan ziyade birbirine zıt diyebileceğimiz fakat şiirde kendini ispatlamış önemli şairlerin hemen hemen hepsinin etkisinde kalarak kendi şiir tarzını oluşturur. Divanındaki şiirlerinin çoğunun bu şairlere nazire olması bunun sonucudur. Onu tek bir kategoriye koyup incelemek mümkün değildir. O, divan şiirinin bütün uslûblarını kendinde toplar. A. Hamdi Tanpınar:” *XVIII. Asrın sonlarına doğru şiirimize büsbütün hâkim olan 'eclectique' zevkin bütün hususiyetleri onda vardır, ayrıca Şeyh Galib' den gelen ince hayaller zevk, devrin öteki şairlerinde tesadüf ettiğimiz diğer çizgilerle beraber bu esere hâkimdir. Başta Nef'i ve Şeyh Galib olmak üzere, Nâbî, Sâbit, Nedim, Nâilî ve daha evvelki şairler bu ilhamı zaman zaman idare ederler. Nef'inin eseri onun için bir nevi mektep olmuştur.*”²¹ Şeklinde İzzet Molla hakkındaki tesbitlerini ortaya koyar. Yine Tanpınar: “İzzet Molla, yaşadığı devri dolduran insanlardandır.” der.

İzzet Molla üzerinde geniş çalışmaları bulunan Ömür Ceylan da şairin sanat anlayışını değerlendirirken şu tespitlerde bulunur: “...Kurduğu hayal atmosferi içerisinde klasik şiirin büyüdü dünyasını türlü yönleriyle görmek mümkündür. Tanrı vergisi şairlik kudreti ile sınırlarını aklın manevrasına taşıdığı hayal âlemi içerisinde âşığı, maşuğu, rakibi, gülü... vs. gibi klasik şiirin tüm muhteva sermayesini bir araya getirerek onları geleneksel anlayışta ancak farklı bir gözle bizlere anlatır. Bütün divan şairlerinin ortak malzemesi durumundaki bu unsurlar yüzyıllar içerisinde kazandıkları uçsuz bucaksız çağrışım ikliminden çok daha geniş vadilere İzzet Molla'nın rahlesinde

²⁰Vasfi Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*” Başlangıçtan bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi” (Haz. Ömür Ceylan), İstanbul Kültür Üniversitesi, 4. Baskı, 2016, s. 564.

²¹Tanpınar, a.g.e., s. 101.

kavuşurlar.”²²İzzet Molla'nın gazellerinde göze çarpan diğer bir özellik ise hemen hemen hepsinin müzeyyel gazel olmaları ve gazellerinin son beytinde de Hz. Mevlanayı zikretmesidir. Molla'yı diğer şairlerden ayıran bir özelliği de budur. Ayrıca yukarıda da zikrettiğimiz gibi onun gazellerinin çoğu da büyük şairlerin şiirlerine naziredir.

3.1. KENDİ BAKIŞ AÇISIYLA İZZET MOLLÂ'NIN ŞAİRLİĞİ

Klasik şiirde genellikle şiir, sanat göstermek amacıyla yazılırdı. İzzet Molla' da bu böyledir fakat bazen şiiri araç olarak kullandığı kendi sözlerinden anlaşılmalıdır. O; bütün dünya düşmanı dahi olsa şiirlerine yasak getirmeyecek, şiirlerinde taaruz etmekte onun gibi cesaretli kimse olmayacaktır.

168 Cihân hasmım olsa ferâğ eylemem

Yine taba nazmı yasağ eylemem

148 Benim gibi âlemde var mı cesûr

Taârûz da hiç etmemişdim kusûr

İzzet Molla bu yönüyle Tanzimat sanatçıları, özellikle de Namık Kemâl'i hatırlatır.

Bütün klasik şairlerimizde görülen kendini beğenme, şairlik kabiliyetini herkesten üstün görme düşüncesi diğer şairlerde olduğu gibi Molla' da da görülür. Molla, şiirde o kadar mahirdir ki onun fikirleri Acem şairlerinden haraç isteyecek kabiliyete erişmiştir.

Harâc ister 'Acem şâ'irlerinden şâh-ı endîşem

Gören Sultân Murâd' ı zannider çıkmış Revânüzre (K.2/66)

Acem şairlerinin nadir gibi görünen sözleri aslında Molla'nın sözlerinin yanında pek de ehemmiyetli değildir, eğer dünya taleb ederse Molla, asıl nadir sözleri dünyaya öğretecektir.

Himmet eylerse eger öğredirem dünyâya

Sözde bir şey mi imiş nâdire-gûyân-ı 'Acem (K.3/40)

²² Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *Hazana Sürgün Bahar Keçecizâde İzzet Mollâ ve Divân-ı Bahâr-ı Efkâr*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2005, s.30.

Şiirde olduğu gibi nesirde de Molla kendini İran şairlerinden üstün görür, öyleki onun nesrinin yanında İran'ın büyük nasirleri acemi kalır. Nazmının namı ise bülegâ-yı 'Arâb-i 'urbâya ulaşacaktır.

İtdi nesrüm 'Acem'ün ehl-i kemâlin 'acemî

Gitdi nazmum bülegâ-yı 'Arâb-i 'urbâya (K.10/45)

Yine bu beyitte kendi şiirine nazire yazabilecek kabiliyette olan Acem ve Hind şairleri çıkabilecek mi acaba diyerek kendini bu coğrafyadaki şairlerden üstün gördüğünü bize gösteriyor.

'İzzet gelür mi sâye-i Monlâ-yı Rûm'da

Bu nazmumun Hünûd u 'Acem' den naziresi (G.544/7)

Molla, sadece kendisini İran, Hind ve Ârap şairlerinden üstün görmez, aynı zamanda Anadolu coğrafyasında yetişen büyük şairlerle de kendisini sık sık kıyaslar, bazen şairliğini onlarla eş değerde tutsa da çoğu zaman bu kıyaslamada kendisi daha üstün gelir.

Şairin kendisinin Nabî'yi taklit ettiğini fakat bu taklitte de taklit özü geçtiğini izah eder. Çünkü onun şiirinin manası anlaşılır iken Nabî'nin şiiri anlaşılammıştır.

Egerçi Nâbî-i üstâda taklîd eyledüm ammâ

Benümki sebkât itmişdür anun ma'nâsı mübhemdür (Trh. 4)

Yine bu beyitte kendi şiirinin yeni, Nabî'nin ise eski şiir olduğunu vurgular.

Güfte-i Nâbî ile nazm-ı belîgüm bir midür

Nev-perend-i tab'ıma benzer mi kâlâ-yı Haleb (G.14/6)

Nedîm, 18. yüzyılın en büyük şairi olduğu gibi bu yüzyıldan sonraki yüzyılların da en büyük şairi olarak kabul edilmiştir. Fakat İzzet Molla kendisinden evvelki bu görüşü çürütmüştür, çünkü kendisi Nedim'den de daha büyük bir şair olduğunu söyler.

'İzzetâ sen gelmeden evvel Nedîm-i şâ'irün

Misli halk olmaz diyü çok güft-gûlar var idi (G.504/6)

Yine Nedim, onun ilim ve irfan meclisini taleb ederken. Kelîm ise onun aydınlatıcı konuşmalarına, sohbetlerine mecburdur.

Nedîm meclis-i 'irfânımın tâleb-kârı

Kelîm nûr-ı tecellî-i nutkuma mecbur (K.15/61)

Şair kasidede de öncü olduğunu söylerken edebiyatımızda 17. Yüzyıl şairlerinden kaside ustası ve özellikle fahriyede öncü olan Nef'î ile kendisini kıyaslar. Mollanın fahriye tarzında tevsen kalemi o kadar ustadır ki söz vadisinde Nef'înin kalemi, onuntevsenkaleminin yanında yaya kalır.

Tarz-ı fahriyede yanumda yayandur Nef'î

Vâdî-i lâfa eger tevsen-i kilki sürsem (K.3/44)

İzzet Molla'nın kendi dönemi şairlerinden olan Enderunlu Vasıf ile sıkı bir arkadaşlığı vardır, birçok beyitte bu dostluğa vurgu yaparken aynı zamanda Vasıf'ın şiirlerini de beğendiğini sık sık vurgular. Enderunlu Vasıf'tan çok daha ileride olan şairlerimizden kendisini üstün gören Molla, bazı beyitlerinde Vasıf ile kendisini kıyaslarken Vasıf'ı kendisinden üstün görür. Bunun nedeni ise ikisi arasındaki arkadaşlığın verdiği samimiyet ve mütevazılıktan dolayı olduğu fikrindeyim.

Nef'î'yi bile şairliğinin yanında yaya olarak gören Molla, Vasıf'ın bir şiirini dahi tanzir etmenin haddi olmadığını, gelmiş ve gelecek en büyük şairin yine Vasıf olduğunu söyler.

Degül haddün cenâb-ı Vâsıfı tanzîr ey 'İzzet

Anun gelmez nazîri 'âleme asla ne gelmişdür (G.137/5)

Yine onun kalemi haddini aşarak, Vasıf'a nazire yazmaya yeltenir.

Cenâb-ı Vâsıf'a 'arz-ı nazîre haddi mi dür

Şu kilik-i bî-edebün 'İzzetâ edâsına bak (G.288/10)

Bu beyitte kendisini şiirde ustalaşmış olarak gören Molla, Vasıf'tan bir şiirine nazire yazmasını ister

Nazîre istemez idi cenâb-ı Vâsıf'dan

Sühanda olmasa 'İzzet bu mertebe mâhir (G.144/6)

Divan şairleri her ne kadar başka bir şairi beğenseler de yine kendilerini onlardan daha üstün görürler, bu bir gelenektir.

Beyitte kelimelerin miri olan Vasıf'ın sözleri eğer şeker ise Molla'nınki baldır. Şekerin üstüne bal katılmaz.

Vâsıf gibi sen mîr-i kelâm olma ne haddün

Şekker sözine ‘İzzet anun bal katılır mı (G.520/6)

İzzet Molla'nın beğendiği bir diğer şair de 18. yüzyılın büyük şairi Şeyh Galib'dir. Galib gerek şairliği ve gerek Mevlevi oluşundan dolayı İzzet Molla'yı etkilemiştir.

Molla'ya göre Galib, kendi döneminde büyük bir şair olup itibar görmesi, Mevlan'a ve Mevlevilik sayesinde. Şimdi de itibar görme sırası kendisine gelmiştir.

Sâye-i Monlâ'da Gâlib gerçi bulmuş i'tibâr

Şimdi bu devrin de ‘İzzet şâ’ir-i mümtâzıdır (G.167/6)

Galib'in etkisinde olduğu kendisi açıkça söylemektedir.

Nigâh-ı feyz-i Gâlib kıldı ‘İzzet nazmımı rengîn

Salâ kim söylemek düşvârdur çeşm-i kebûdından (G.413/9)

Diğer divan şairleri gibi kendi şairliğini fazlasıyla beğenen İzzet Molla, bu beyitte biraz mütevazı davranacaktır. Söz ustaları olan Nedim ile Şeyh Galib'in kalemlerinin yanında kendisinin lafı bile olmayacak, “Ey İzzet, o söz sahipleriyle anılmak, onlarla gezmek ne haddine” diyerek, onları kendisinden üstün görecektir.

Hâme-i Gâlib kim olmuş pey-rev-i kil-k-i Nedîm

‘İzzetâ haddin mi gezmek ol sühân-gûlarla sen (G.394/6)

“İzzet Molla, “Molla” lakabını her bakımdan hakeden iyi yetişmiş bir Osmanlı aydınıdır.” diyen Ömür Ceylan “Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeleri, aruz vezninin imkân verdiği ölçüde birbiriyle atonaldurmayacak şekilde ustaca şiirine yerleştirir.”²³ diyerek, Molla'nın şairlik hakkındaki yetkinliğine vurgu yapar. İzzet Molla Farsça şiir yazacak kadar bu dile vakıftır. Divanında birçok Farsça şiirleri mevcuttur. Arapçayı da iyi bilir. Bundan dolayı şiirlerinde kullandığı kelime hazinesi oldukça zengindir.

3.2. DİLİ VE USLUBU

Araştırmaların genelinde İzzet Molla'nın eserlerindeki dilinin sade olduğu söylenir, aslında Molla'nın dilinin sadeliği daha çok mesnevilerinde karşımıza çıkar. E. Sıddık Şahin'in İzzet Molla'nın uslubuyla ilgili görüşleri bu şekildedir. “Özellikle

²³Ceylan-Yılmaz, a.g.e., s. 36.

*Mihnet-keşân*mesnevisinde, çoğu yerde gündelik konuşmaya varan sade bir dil kullanmıştır. Ancak *Mihnet-keşân*'daki İzzet Molla'ya özgü bu üslubun divanlarında devam etmediği görülür. Şair, divanlarında dil ve üslup olarak geleneği sürdürmektedir denilebilir. Onun dili, genel olarak Nedim' den beri süregelen *mahallileşme* anlayışının etkisindedir; işlenen konular ve konuların ele alınışı ise daha çok Türk edebiyatında Nabi ile temsil edilen *hikemi tarzın* özelliklerini yansıtır.²⁴

Molla, şiirlerinde aynı zamanda halk söyleyişlerinden de faydalanır, sık sık kullandığı atasözleri ve deyimlerde onun halk edebiyatının mahsüllerinden de yararlandığını gösterir.

4. BİR FIKRA TİPİ OLARAK İZZET MOLLÂ

Fıkranın sözlükteki tanımı: Kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâyecik.²⁵

Erman Altun ise fikrayı şu şekilde tanımlar: *Fıkralar genellikle gerçek olaylardan hareketle ders almayı amaç edinen temelinde az çok nükte, mizah, yerme, eleştiri ögesi bulunan ve sözlü gelenekte yaşayan kısa anlatılardır.* Fıkralar, halk edebiyatı ürünlerindedir. Halkın içinden çıkıp ve yine halk arasında sözlü geleneğe bağlı, ağızdan ağıza yayılan ürünlerdendir. Bu ürünlerin kaynağı, halk arasında yaşanmış komik olaylardır. Ancak olayları ele alış tarzı diğer edebi türlere göre farklılık gösterir. Gerek kısa olması gerek olayların komik tarafıyla ilgilenmesi fikrayı diğer edebi türlerden ayırır.²⁶

Fikrayı diğer anlatımlardan farklı kılan, fikraya has bir özellik katan ise bu anlatılardaki “tip” unsurudur. Bu tipler, aslında toplumun ana özelliklerini üzerinde taşıyan, toplumun benimseyip sevdiği kişilerdir. Bu kişiler, zamanla birer “ tip” unsuruna dönüşerek karşımıza çıkmışlardır.²⁷Halk edebiyatı alanında önemli bir yere sahip olan birçok araştırmamız fıkralarda öne çıkan bu tipleri tasnif ederek kategorilere ayırmışlardır. Yapılan tasniflerde İzzet Molla'nın, aydın tipi fıkra kahramanı kategorisine alındığı görülür. Çalışmamızın fikrayla ilgili olmamasından dolayı bu konu hakkında uzun uzadıya anlatım yapmanın gereksiz olduğu

²⁴ Şahin, a.g.e. s. CLXIX.

²⁵ TDK, Fıkra Mad. İnternet Sitesi, 2020.

²⁶ Erman Altun, *Çukurova Yerel Fıkra Tiplerinin Türk Fıkra Anlatma Geleneğindeki Yeri*, VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Basılmamış Bildiri Metni, 2015, ss.1-24, Erişim: www.turkoloji.cu.edu.tr.

²⁷ Erhan Solmaz: *Afyonkarahisar/ Sandıklı'da Mahali Bir Fıkra Tipi: Hamamcızâde Kâzım*, Milletlerarası Türk Halk Kültürü Bildirileri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018. ss.342-343

kanaatindeyim. İzzet Molla'nın neden bir fıkra tipi olarak karşımıza çıktığını çalışmalarımla sonucunda aktarmaya çalışacağım.

Divan edebiyatında bazı şairlerin buldukları ortamda yaptıkları şaka, takılma ve alay gibi kişiliklerine has meziyetleri tezkirelerde “latîfe-cûy, latîfe-gûy, bezle-gûy, reng-perdaz” gibi tabir ve ifadelerle anılırlar. Tezkireciler, bu meziyetlere sahip şairlerin toplantı meclislerinde aranan kişiler olduklarını belirtirler.²⁸ Keçecizade İzzet Molla'nın da şairliğinin yanı sıra hazırcı, nüktedan ve eleştirel bir kişiliğe sahip olması, onun adının etrafında birçok anlatının oluşmasına, karşımıza bir “ fıkra kahramanı” olarak çıkmasına neden olmuştur. İzzet Molla'nın etrafında oluşan anlatılarla onun da dönemin “Haşmet, Koca Ragıp Paşa...” gibi bir “aydın-fıkra tipi” olarak edebiyatımızda zikredildiği görülür.

5. ESERLERİ

5.1. DÎVÂN-I BAHÂR-I EFKÂR

İki divanından biri olan “Divan-ı Bahâr-ı Efkâr” Molla'nın en hacimli divanıdır. 1825'te Şeyhülislam Arif Hikmet'in teşvik etmesiyle tertip edilmiştir. Bu eserin hacimleri birbirinden farklılık arz eden birçok nüshaları mevcuttur. 1839'da Bulak'ta basılmıştır. Ömür Ceylan ile Ozan Yılmaz'ın üzerinde çalıştıkları ve günümüzün harflerine “ Hazana Sürgün Bahar” ismiyle aktardıkları Bulak nüshasının hacmi ve basım titizliği olarak hayli güvenilir bir nüsha olduğu kabul edilir. Divan 1 na't ile başlar, 7 dini konulu manzumeden sonra kasidelerle devam eder. 40 kasîdeden sonra 319 tarih, 544 gazel, 14 tahmîs, 4 tesdîs, 2 tesbî', 1 tercî'-i bend, 1 muhames, 1 sakinâme, konuları farklılık arz eden 79 manzume, 1 bahr-ı tahvil ve daha sonra müfredler, âzâde beyitler, mısralar ile 7 manzum hikâye ile son bulur. Divanın bir özelliği, içinde bulunan her gazelin son beytinde çoğu zaman Mevlana'nın bazen de Mevlevî büyüklerinin ismi zikredilmesidir. Şair, 44 yıllık yaşamında yazdığı şiirlerinin çoğunu Mevlana'ya ithafen tedvin etmiştir.

5.2. DÎVÂNÇE-İ HAZAN-I ASÂR

Şair, bu eserini Şah-ı Nakşibend'in adına tasarlar. 1841'de Takvihâne-i Amire'de basılmıştır. Divançenin girişi Muhammed Bahaeddin Nakşibend'in övgüsüyle başlar. 2

²⁸ Nilüfer Tanç, Bir Fıkra Tipi Olarak Keçeci-Zâde İzzet Molla, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Sayı:11, İstanbul 2018, ss. 336-348.

kaside, 2 mesnevi, 35 tarih, 42 gazel, 1 muhammes, 1 tahmis, 1 şarkı, 3 kıta ve 2 müfred ile son bulur. Ayrıca bu divançede “Divân-ı Bahâr-ı Efkâr” gibi bunda da her gazelinmakta beytinde Şâh-ı Nakşibend’in ya da bir Nakşibendî büyüğünün adı zikredilir.

5.3. MİHNET-KEŞÂN

Şairin Keşan sürgünü sırasında ve sonrasında gördüğü yerleri, başından geçen olayları, mesnevi nazım şekliyle kaleme aldığı eseridir. Eser aruzun fe’ülün/ fe’ülün/ fe’ülün/ fe’ül kalıbıyla yazılmıştır. Eserde gazel, kaside, murabba ve tarih gibi diğer nazım şekilleri de bu mesnevinin arasına serpiştirilmiştir. Bu mesnevi yaklaşık 7.000 beyitten oluşur.

5.4. GÜLŞEN-İ ‘AŞK

Alegorik bir aşk mesnevisi olan bu eser, edebiyatımızda Şeyh Galib’in Hüsn ü ‘Aşk’ına nazire olduğu düşünülmektedir. Fakat İzzet Molla eserini nazire olarak kaleme aldığı hakkında bir bilgi vermez. 22 sayfadan meydana gelen bu eser, aruzun fâilâtün/ mefâ’ilün/ fe’ilün kalıbıyla yazılmıştır. Eserin sonu tardiye tarih kıtası dışında 290 beyittir.

Eserin içeriği klasik bir aşk mesnevisi şeklinde oluşturulmuştur. Mesnevilerde karşımıza çıkan bütün aşk kahramanlarını eserinde biraraya getiren İzzet Molla, kendisi de eserde bir kahramandır. Bir gün âşıklar kendi aralarında sohbet ederken bülbül birden İzzet’in orda olmadığını farkeder ve onu getirmesi için bahçıvanı gönderir. Keder çarşısında İzzet’i bulan bahçıvan, onu getirmek için her ne kadar ısrar etse de başarılı olamaz. Sevgilinin olmadığı bir ortama gelmek istemeyen İzzet, onu davet etmeye gelen herkesi reddeder. En sonunda Ferhad İzzeti ikna eder. Birlikte yola çıkarlar, yolda binbir zorlukla karşılaşırlar. Eserin sonunda İzzet ise kurtuluş için Allâh’a yalvarır, duası kabul olur ve bir bahçeye düşer. Burada bir yaşlıyla karşılaşır, bu yaşlı Mevlânâ’dır. Ona Gülşen-’Aşk’ı sorar. Mevlâna ona Gülşen-i ‘Aşk’ın hayal olduğunu, aşkın ancak çile çekmek ile kazanılacağını söyler. İzzet sonunda ‘aşkın nurunda yok olur.

5.5. DEVHATÜ’L-MEHÂMİD FÎTERCEMETİ’L- VÂLİD

Şairin babasının biyografisini anlattığı kısa bir eserdir. Babasının hayruhasanatını vermeye maddi anlamda gücü yetmeyen İzzet Molla babasına vefasını

göstermek maksadıyla bu eserini kaleme alır. Eserde Molla, babasının İstanbul'a gelişini, devlet kapısındaki görevlerini, çektiği sıkıntıları ve bazen de kendi hakkında bilgi vermektedir. Nesir tarzında yazılan bu eserin arasına yer yer beyitler de serpiştirilmiştir.

5.6. ŞERH-İ LÛGAZ-I KOCA RÂGİP PAŞÂ

Koca Ragıp Paşa'nın bir lügazına yazılmış 9 sayfalık bir şerhtir. Metin söz konusu lügazın çözümlenmesini ihtiva eder.

5.7. LÂYİHALAR

İzzet Mollanın çeşitli sebeplerle kaleme aldığı birkaç layihası vardır. Devlet işleriyle ilgili olan bu layihaların dili sadedir. Bahsi geçen layihaların en önemlileri ise şunlardır: 1827'de II. Mahmud'un emriyle yazdığı, Osmanlı memleketlerinin gelir ve giderlerinin araştırma ve tahlil etmek için yazılan layiha, bir diğeri ise onun Rusya ile savaşa girilmesinin sakıncalarını bildiren ve Sivas'a sürgün edilmesine neden olan layihasıdır.²⁹

²⁹Ceylan-Yılmaz, a.g.e., s.40.

İKİNCİ BÖLÜM

KOZMİK ÂLEM

1. FELEK

Âsumân, çarh/çerh, eflâk, gerdûn, semâ, siphir, gök, dünyâ

1.1. UMUMÎ OLARAK FELEK

İnsanoğlunun içinde yaşadığı kâinât; eski çağlardan beri onda merak, hayret, şaşkınlık bazen de korku gibi duygular uyandırmıştır. Dönemlerin önde gelen bilginleri ve filozofları, yaratılış ve kâinâtın oluşumu hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.³⁰

Batlamyus'tan gelen eski astronomi anlayışına göre felek, dünyayı çevreleyen ve iç içe geçen dokuz kubbeden meydana gelmiştir.

Eski astronomi inancına göre dünya, kâinâtın merkezinde bulunur ve hareketsizdir. Dünyanın etrafında ise soğan zarına benzer şekilde, birbirini kuşatmış gök tabakaları bulunur, bu tabakaların her biri ayrı ayrı birer yıldızla mahsustur. Bu felekler dünyaya yakınlıklarına göre şu şekilde sıralanır: Birinci felekte **Ay**, ikinci felekte **Utarit (Merkür)**, üçüncü felekte **Zühre (Venüs)**, dördüncü felekte **Güneş**, beşincide **Mirrih (Merih/Mars)** altıncıda **Müşterî (Bercis/Jüpiter)**, yedincide **Zühal (Keyvân)**, sekizincide de sabit yıldızlar ve burçlar yer alır. En dışta olan ve ötekilerin hepsini içine alan dokuzuncu feleğe de **Atlâs** feleği denir. Bu felek diğer feleklerin hepsini kapsar ve hepsinden büyüktür, bundan dolayı ona “**Felek-i A'zam, Felekü'l-Eflâk**” denir. Bu feleğe âtlas denilmesinin sebebi de boş ve her türlü cisimden arınmış olmasındandır. Bundan dolayı desensiz bir kumaş türü olan atlas'a benzetilir.

Felek bazen de yedi kat olarak tasavvur edilir. Felek kat kat hayal edildiği için “**eflâk, felekler**” olarak çoğul şeklinde anılır. Buna bağlı olarak “**nüh felek, nüh kıbâb, heft eflâk, yedi başlı ejder, yedi gerdûn...**” gibi sözlerle içinde katlarının sayısı açıkça belirtilir.³¹ Feleğin bu katlarını Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz. şu şekilde sıralalar: “*Hakk Teâlâ yüksek cennetlerin altında Güneş ışığından yetmiş bin perde îcâd etmiştir. Onların altında Ay ışığından yetmiş bin perde ortaya çıkarmıştır. Onların altında karanlıktan yetmiş bin perde yaratmıştır. Bütün bu perdeler çeşitli meleklerden*

³⁰ Ahmet Atilla Şentürk, Osmanlı Edebiyatında Felekler, seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar), *Türk Dünyası Araştırmaları*, nr: 90, 1994. s. 131-132.

³¹ Cemal Kurnaz, *TDV İslam ansiklopedisi-Edebiyat Mad.-*, C:12, Ankara 1995, s.306-307.

ibârettir. Onların altında taksîm edilmiş “Rızıklar Denizi” vardır, onun altında “Ni metler Denizi” vardır, onun altında “Su Denizi” vardır, onun altında “Hayat Denizi” vardır. Bütün bu denizler Hakk’ın ni metlerinden kinayedir.

Bu denizlerin altında Yedinci gök vardır. Bu çiçekli nurdandır, bir rivâyete göre de kırmızı yâkúttandır. Bunun ismi Aribâ’dır. Meleklerle doludur. Burdaki melekler insân suretindedir(...) Bu meleklerle “Mukarribîn Melekler, Rûhâniyyîn Melekler” derler. Onların reislerinin ismi “Rikyâil”dir.

Bunun altında altıncı gök vardır. Tâze incidendir. Burasının ismi “Raka”dır. Buradaki melekler gilmân şeklindedir ve yüzleri gülden tâzedir(...) Reislerinin adı “Kemhâil”dir. Kemhâil altıncı göğün bekçisidir.

Bunun altında beşinci gök vardır, kırmızı altındandır. Bunun ismi “Dineka”dır, Buranın melekleri hûrî şeklindedir (...) Reislerinin ismi, beşinci göğün bekçisi olan “Semhâhil”dir.

Bunun altında dördüncü gök vardır ki beyâz gümüştendir. İsmi “Erkalûn”dur. Buranın melekleri at şeklindedir(...) Reislerinin ismi “Kakâil”dir. Dördüncü göğün bekçisidir.

Bunun altında üçüncü gök vardır ki sarı yâkuttandır. İsmi “Mâûn”dur, bunun melekleri kartal şeklindedir(...) Reislerinin ismi “Safdâil”dir. Bu üçüncü göğün bekçisidir.

Bunun altında ikinci gök vardır ki kırmızı yâkúttandır. İsmi “Kaydûm”dur, buranın melekleri deve şeklindedir(...) Reislerinin ismi “Mihâil”dir. Bu ikinci göğün bekçisidir.

Bunun altında birinci gök vardır ki bu gök yeşil zebercettendir. İsmi “Berkîa”dır. Buranın melekleri öküz şeklindedir(...) Bu katın bekçisi de “İsmâil”dir. Büyük ve güzel bir melektir ki “Mikâil”in vekilidir.³²

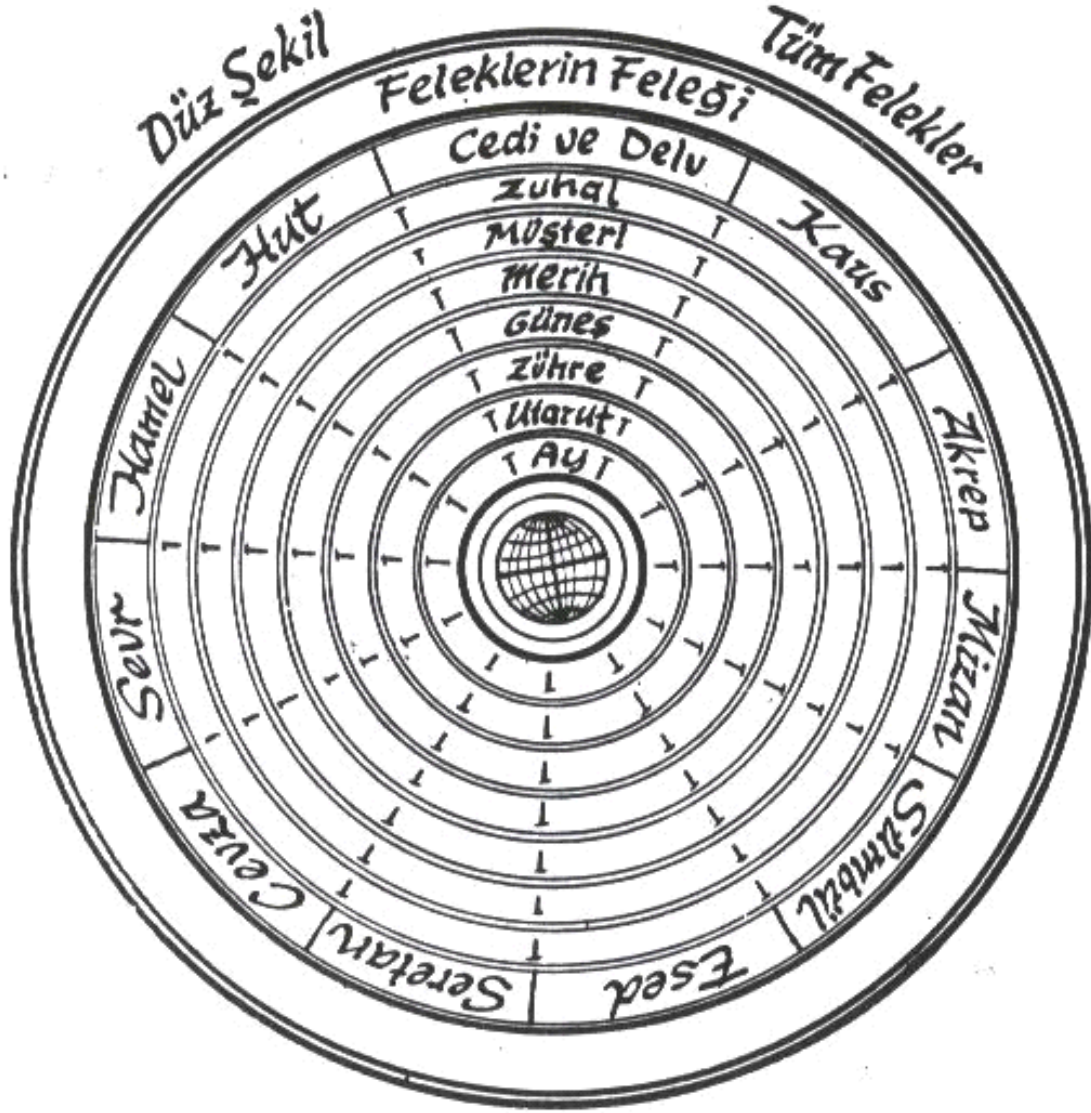
“Bu yedi kat gök iç içe girmiş yedi çadır gibi olup yeryüzünü çevreleyen daireler şeklindedir. Sekiz Kaf dağından yedisi üzerinde bulunurlar, sekizinci dağ ise dünya semasını çevreler.” Yedi kat göklerin altında dünya yer alır, dünya semasının altında ise bir su deryası bulunur, bu su deryasının dalgaları Allah’ın emri ile hava üzerinde durup bir damlası bile havaya karışmaz. “Güneş, Ay ve yıldızlar bu derya içinde balıklar gibi

³² Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetnâme (sad. M. Fuad Başar) Sistem matbaacılık, İstanbul, 2018. s.128.

yüzerler. Bu deryanın altında bulunan lâtif havadan sonra “Bahr-ı Mekkûf” denen ve içinde binlerce çeşit varlığın yüzdüğü diğer su deryası vardır. Yağmur taneleri buradan semaya indirilir. Bunun altında kar ve dolunun bulunduğu büyük dağlar yer alırlar.³³

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz. “Marifet-nâme “adlı eserinde felekleri aşağıdaki şekilde şemalaştırmıştır:³⁴

Şekil 1. Felekler

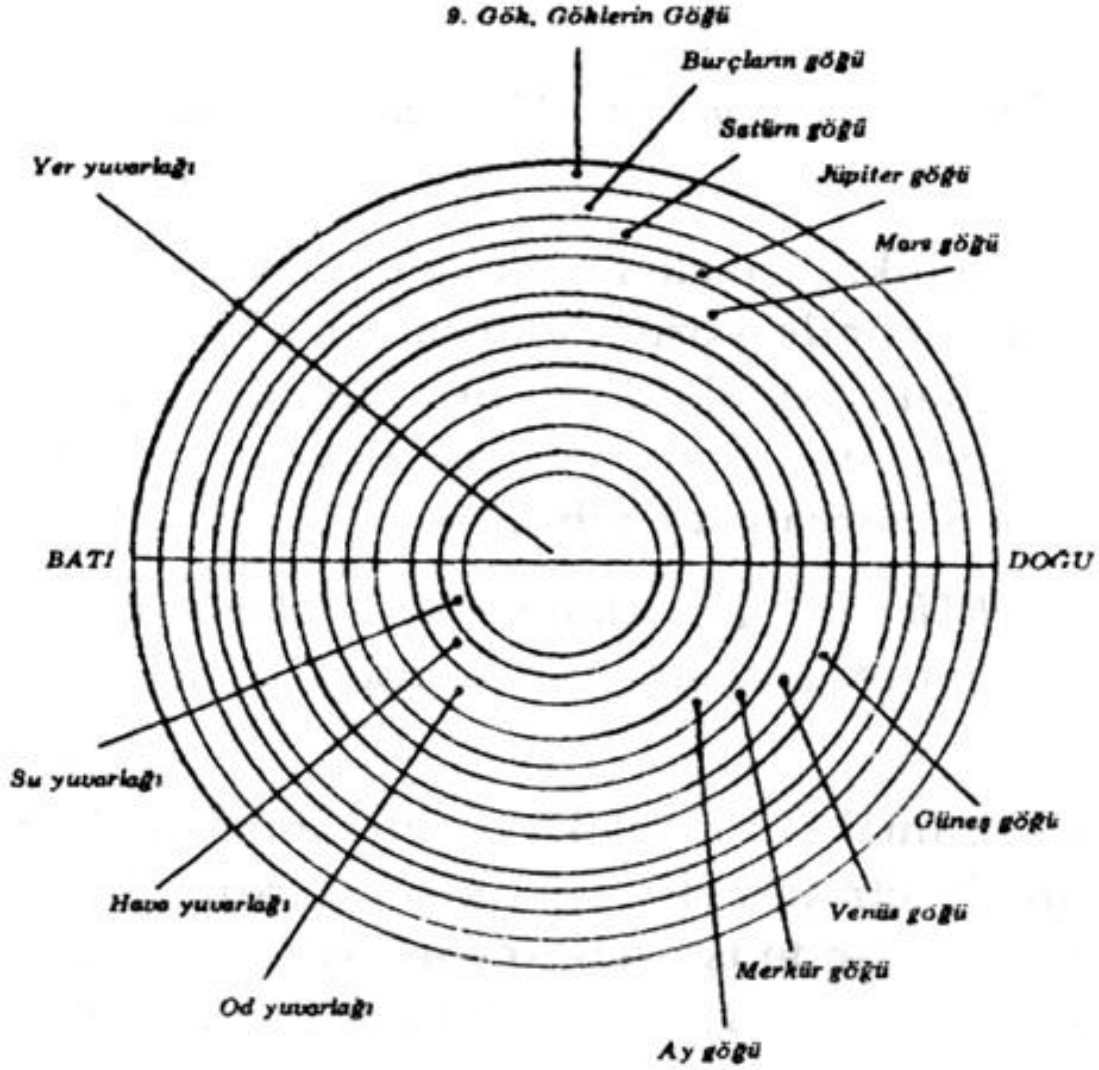

³³ Şentürk, a.g.m., s.131-180.

³⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz.(tarihsiz), *Mârifet-nâme* Sadeleştiren: Turgut Ulusoy, C.IV. s. 39.

Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk mesnevisinde felekler şu şekilde şemalaştırılmıştır:³⁵

Şekil 2. Felekler

Eski astronomi anlayışına göre dünya sabit olup felekler onun etrafında dönmektedir. Bundan dolayı da “gerdûn-i gerdân, gerdîde, sipîhr-i devvâr, çerh-i bî-karar” gibi sıfatlarla anılır. Devr kelimesi aynı zamanda onun yuvarlaklığıyla da ilgilidir. Fekül’l-eflâk olan dokuzuncu gök, diğer feleklerin batıdan doğuya doğru normal dönüşünü tersine çevirir, dolayısıyla yıldızları da birlikte döndürür. Bundan dolayı yıldızların birbirine ve burçlara olan uzaklıkları sürekli değişir.

Yıldızların insanın talihine tesir ettiği inancına bağlı olarak onların yerlerini sürekli değiştiren felek, her türlü kötülüğün ve uğursuzluğun sebebi sayılmış ve ondan şikâyet edilmiştir. Böylece felek bir nevi “kader” manasını da almaktadır.³⁶

³⁵ Bekir Çınar, Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Felekler, *A. Ü. Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:39, Erzurum, 2009, ss. 777-792.

Klasik Türk edebiyatında felek dokuz kat olarak tasavvur edilir, feleğin bu katları da teşbih ve mecaz sanatlarıyla merdiven “süllem” kavramı ile beyitlerde kullanılır. Feleğin bu katlarında özellikle dördüncü ve yedinci katlar ayrı bir öneme sahiptir. Örneğin dördüncü kat “çerh-i çârüm, âsumân-ı çârüm” Hz. İsa ve güneş ile birlikte anılır. Güneş bu katta bulunmaktadır, bu katın Hz. İsa ile münasebeti ise Hz. İsa'nın göğe yükseltilirken en son burada kalmasıdır³⁷. Genellikle dokuz ve yedi sayılarıyla beyitlerde “ Nüh felek, nüh kıbâb; zemîn-i heft, heft eflâk” gibi şekillerde geçer:

Nüh felek devr itmeden doğmazdan evvel âftâb

Mihridün sen ‘âlem-i vahdetde yâ nûre'l-hudâ K.1/3

Ebrûvânıyla işâret itse eyler der-kemend

Olsa menzil-gâh-ı fitne fevk-i çerh-i heftümîn (G.34/5)

1.2. FELEKLE İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR

Gökyüzü; sonsuzluğu, rengi, hareketliliği, yüksekliği, kat kat oluşu gibi daha birçok yönüyle çeşitli hayallere ilham kaynağı olarak divan şiirinde yararlanıla gelmiştir.³⁸ İzzet Molla da divanlarında, mecazi manada gökyüzünden bir hayli faydalanmıştır.

1.2.1. Açıgözlü

Felek doyumsuzdur, insanoğlunun canını alacağı vakte kadar sürekli ondan bir şey koparacaktır. Felek önce insanoğlunun çocukluğunu, daha sonra gençliğini, sağlığını, malını ve en sonunda da canını aldıktan sonra gözü doyar. Açıgözlü olan insan da böyle doyumsuzdur, ne verilirse verilsin gözü doymaz. Bu doyumsuzluktan dolayı felek ile açıgözlü insan arasında münasebet kurulmuştur. Doyumsuz olan felek, memduhun ihsan sofrasının nimetlerini yine inkâr edecektir:

Ni'metin inkâr iderse bilmem **aç gözlü felek**

Sofra-i ihsânınun ben bildigüm dil-sîridür (K.31/8)

³⁶ Cemal Kurnaz, *TDV İslam ansiklopedisi, Edebiyat Mad. C:12, 1995, s.306-307.*

³⁷ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1996. s. 120.

³⁸ Sabahat Deniz, *16. Yüzyıl Bazı Divân Şâ'irlerinin Türkçe Divânlarında Kozmik unsurlar (Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî, Nev'î, Yahyâ Bey)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1992, s.39.

1.2.2.Adaletsiz

Felek ile adaletsizlik arasındaki münasebet, feleğin herkese eşit davranmamasından dolayıdır. İzzet Molla felekten şikâyet etmekten vazgeçtiğini fakat adaletsiz feleğin yine onun yakasını bırakmadığını aşağıdaki beyitte ifade eder:

Dest-i şekvâmuzı çekdük eteginden el-ân

Yakamuzdan elini çekmedi **çerh-i bî-dâd** (G.85/4)

Gökyüzü, şekli ve rengi münasebetiyle mavi göze teşbih edilir. Divan şiirinde sevgilinin göz rengi genellikle siyahtır. Beyitte sevgilinin adaletsizce bakan gözleri mavidir, felek de adaletsizliğini sevgilinin bakışından almıştır. Farklı bir hayal kuran İzzet Molla, mavi göz ile gaddarlık arasında münasebet kurar. Gaddarlık ile mavi göz arasındaki bağlantı, şeytanın göz renginin mavi olduğu tahayyülündendir:

Nigâhıdur hemîşe **reng-i bî-dâdı viren çerhe**

Dimem gerdûna kim gaddârdur çeşm-i kebûdından (G.412/7)

Felek, baht ve talih anlamında da kullanılır. Aynı zamanda felekler, yeryüzünün gölgeliğidir. Felek, gölgesinde rakibi sevindirirken âşığı da cevr ile müjdeler. Şu beyit, halk arasında kullanılan “kötülerin dünyası” deyimini hatırlatır:

Rakîb olsun sevindi sâyesinde **baht-ı bî-dâdun**

Felekden gördüğüm cevr ile tebşîr eylemişlerdür (G.149/6)

1.2.3.'Arsa

Felek ile arsa münasebeti, gökyüzünün sonsuz oluşundandır. Beyitte fahriye yapan şair, şiir kabiliyetini İsfendiyar'a teşbih eder. Molla'nın İsfendiyar tabiatına yeryüzü dar geldiğinden, feleğin düz arsası onun tabiatına yedi han olur.

Tengdür İsfendiyâr-ı tab'uma rûy-ı zemîn

'**Arsa-i pehnâ-yı gerdûn** heft-hânumdur benüm (K.28/3)

1.2.4.Aslan “Şîr”

Felek, kaza ve kader üzerindeki etkisinden dolayı, avına acımayan aslana teşbih edilir. Ayrıca felek ile aslan arasındaki başka bir münasebet de ikisinin sürekli hareket

halinde olmalarıdır. Şu beyitte felek aslanı kendi bakışını ok sanırken memduhun attığı okun hızına bakıp hayrette kalmıştır:

Sür'at-i tîrine hayrette kalup şîr-i felek

Çeşm-i nahcîri sanur kendi nigâhın demren (K.33/41)

Felek daha çok gönül ehli ile uğraşır. Gönül ehline eziyet ve sıkıntı verir. Şair, feleğin bu acımasızlığını aslanın avına olan acımasızlığına benzetir. Felek ile insanoğlu arasında bir güç dengesizliği vardır. Beyitte felek aslana, insanoğlu ise sivrisineğe teşbih edilir. Felek, küçük bir hamle ile insanı yok edebilir fakat o hışım ile saldırarak güç gösterisini yapmıştır:

Ey **felek** ehl-i dile itme cefânı isrâf

Telef-i peşşe için **hamle-i şîrâne** 'abes (G.51/3)

İzzet Molla, feleği aslana teşbih ettiği beyitlerde genellikle bir av sahnesi hayalini kurar. Yürekten edilen âh, Allah katında makbuldür. Halk arasında “Mazlumun ahı devirir şahı” atasözü, âhın tesiri ve yıkıcılığı üzerine söylenmiştir. Âşık sitemle peleng-i âhi sevgiliye gönderir fakat peleng-i âh, gökyüzüne çıkıp şîr-i feleğe karşı cenge durur.

Ben yâra yolladum o çeküp gitdi göklere

Şîr-i felekle cenge mi çıkdı peleng-i âh(G.501/4)

1.2.5. Âşık

Gökyüzü hareketliliği sebebiyle çılgın bir âşık şeklinde hayal edilir.³⁹ Sevgiliye gökyüzü de âşıktır. Onun sürekli dönmesi de sevgiliye olan aşkındandır. Gökyüzü, bulutlarının renklerini karartarak dolaştırması, sevgilinin diğer âşıklarına öfke duymasındandır.

Âsmân dahı hevâ-yı 'aşk ile ser-geştedür

Bî-hûde ebrin boyar mı **reng-i gerd-i 'âşika** (G.473/5)

³⁹Deniz, a.g.e: s.40.

1.2.6. At “Tevsen, rahş”

Hareket, renk ve yükseklik bakımından felek ata teşbih edilir.⁴⁰ Aşağıdaki beyitte felek, süratli dönüşü ile rakibini alt etmiş bir yarış atına teşbih edilmiştir:

Tîz-rev-i rahş-ı zemîn-gerd-i felek-peymâ kim

Komadan râkîbine hâcet-i tahrîk-i düvâl (K.36/25)

1.2.7. Atlas “Felekü’l-eflâk, Çarh-ı atlas, Çarh-ı ser-gerdân, Felekü’l-atlas, Felekü’l-a’zam”

Atlas, dokuzuncu felektir. Bütün feleklerin en yüksekinde olup hepsini kuşattığı için “felekler feleği” de denir. Günleri tayin eden, zamanın vakitlerini belirleyen bu felektir. Bu felekte yıldızlar veya herhangi bir gök cismi olmadığı için atlas kumaşına benzetilir.⁴¹ Ayrıca dünyanın en büyük ikinci okyanusunun adı da Atlas’tır. Divan şiirinde atlas genellikle tevriyeli olarak kullanılır.

Felek atlası bazen eski bir halıya veya kilime teşbih edilmektedir. Ölü defnedildiğinde önce üzerine bir hasır serilir, daha sonra ölünün üzerine toprak atılır. Aşağıdaki beyitte şair felek atlasını, kabre serilen bir köhne kilime teşbih eder:

Bulmayup **köhne kilim** indi zemîn-i kabre

Bir niçe **atlâs-ı gerdûnı** iden zîver-i dûş (G.236/8)

Felek ile libas münasebeti, dokuzuncu feleğe “atlas” denilmesinden dolayıdır. Atlasın değerli ve nakışsız bir kumaş oluşu, libasın da kumaştan yapılması, felek-libas bağlantısının kurulmasına sebep olur. Beyitte Molla, felek atlası eğer memduhun libasını süsleyecek boya olursa kıyamete kadar kendisiyle gurur duyacağını söyler:

Zencefr olursa **atlâs-ı gerdûn** libâsına

Tâ-dâmen-i kıyâmete dek iftihâr ider (K.32/19)

Molla’yı zor durumdan kurtaran Halet Efendi, onu devlet kademelerinde önemli görevlerde bulunmasına vesile olur. Molla, itibarını Halet Efendi’ye borçlu olduğunun, onun sayesinde tanındığının farkındadır. Halet Efendi’ye tesadüf ettikten sonra şairin

⁴⁰ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Divânı’nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990. s. 150.

⁴¹ Nesrin Sofuoğlu. “Vahdet-Nâme’de Felekler” Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 39,2014, ss. 99-145.

kadri, atlas-ı eflâkten daha yüksek bir hale gelir. Cimri ve kötü tabiatlı felek, kıymetli şeylerin değerini bilemediği için Molla'nın da kıymetini bilmeyecektir:

Kadrimi **atlas-ı eflâkten** itdün bâlâ

Göremez mertebe-i rif'atümi çerh-i le'im (K.16/57)

Şu beyitte “Âşığın şimşeğe teşbih olunan âhı, gökyüzünde atlas feleğinin eteğine sıçrayınca felek telaşa düşerek fırtına koparıp tufan gibi coşmuş” denilmektedir. Ayrıca anâsır-ı erbaa'nın dört unsurundan “hava, su ve ateş” beyitte geçmektedir.

Dâmen-i atlasına sıçradı berk-i âhum

Şimdi tûfân gibi gelse gerek cûşa felek (G.319/5)

Atlas feleği, “felekü'l-eflâk” diğer feleklerin batıdan doğuya doğru dönüşünün tersine, doğudan batıya doğru dönmektedir. Bu özelliğinden dolayı yıldızları da etkilemektedir. Neticede yıldızların birbirleriyle ve burçlarla olan uzaklığı da sürekli değişiklik arz eder. Atlas feleğinin bu özelliğinden dolayı, yıldızların ve burçların insan kaderi üzerindeki etkisine inanan astrolojiye ve bir burçta birkaç yıldızın birleşmesini konu edinen “kırân” inancına dayanan düşünce sebebiyle edebiyatımızda onların yerlerini değiştirip duran felekten sürekli şikâyet edilmektedir. Aşağıdaki beyitte atlas, döşek ve toprak arasında düzlük yönüyle ilgi kurulmaktadır. Ayrıca “atlas-ı eflâk” ile “hâk” arasında tezat söz konusudur:

Bister itmezse ne gam **atlasın eflâk** bana

Yetişür yâr ışiginde şu siyeh hâk bana (Mtl.55)

Gün, gece ve gündüz olmak üzere iki zaman diliminden oluşur, bu zaman dilimleri sürekli devridaim etmektedir. Gece ile gündüzün sürekli hareket halinde olmaları, divan şiirinde ata teşbih edilmektedir. Gece, renginden dolayı Hüsrev'in kara yağız atı Şebdîz'e, gündüz ise Şîrîn'in açık doru atı Gülgûn'a benzetilir. Feleğin atlas “örtüsü” bu iki atın sırtında paramparça olsa şaşılacak bir durum olmadığı söylenmektedir. Çünkü felek hayli eski ve yaşlıdır:

‘Aceb mi olsa artık **pâre pâre atlas-ı gerdûn**

Nice Şeb-dîz u Gül-gûn'dan kalan bergüstüvândur bu (G.435/8)

1.2.8. Ayna “Mir’at”

Gökyüzünün aynaya teşbihi; rengi, şekli ve parlaklığı dolayısıyladır. Felek aynası aldatıcıdır. İnsanı fitneye sürüklemekte, baştan çıkarmaktadır. Beyitte memduh sayesinde cihana barış ve huzur gelmiş, felek aynasında fitne kaybolmuştur:

Rûy-ı fitne oldı mir’at-ı cihândan nâ-bedîd

Tutdı yüz semt-i salâha devlet ü dünyâ vü dîn (K.9/34)

1.2.9. Aynacı

Felek ile aynacı münasebeti, aynacının aldatması düşüncesi dolayısıyladır. Aynada görünenler sadece yansımadır ve aldatıcıdır. Felek aynacısı aynayı tutarak, insanı “bî-hûş” edip baştan çıkarmaktadır.

Tarihte iki İskender vardır. Biri Makedonya kralı, diğeri ise Kur’ân-ı Kerîm’de “Zülkarneyn” olarak geçen hükümdardır. Makedonya kralı olan İskender, hocası Aristo’nun icadı olan bir aynaya sahipti. Bu aynayla çok uzaktan gelen gemileri görebiliyor hatta güneş ışığını yansıtarak o gemileri yakabiliyordu. İskender-ayna ilişkisi bu rivayete dayanır:

Birisi anlarun âyînci İskender’ dür

Sundı mir’ât-ı safâ bir iki bî-hûşa felek (G.319/2)

1.2.10. Bağ “bağ-ı cennet, bağ-ı izzet, bağ-ı fena, bâğ-ı gâm, bâğ-ı belâ, bağçe”

Gökyüzü, genişliği ve içinde bulunan parlak gök cisimleri dolayısıyla bahçe olarak düşünülmüştür.⁴² Felek gece gündüz dönmesiyle dünya bağını harap etmektedir. Felek bağı ise eskidir, bu bağın gülleri perişan olmuş, yaprakları dökülmüştür. Beyitte bir sonbahar mazmunu verilmektedir:

Safha-gerdân-ı şeb ü rûzı olup bu bağun

Gül-i neşküftesin evrak-ı perîşan gördüm (G.358/2)

⁴² Deniz, *a.g.e.* s. 54.

Felek, bir bağ olarak düşünöldüğü hayalde, bu bağın yolunan gülleri de insan olarak tasavvur edilir. Felek çarhı, genç yaşlı demeden insanoğlunu biçip yok etmektedir.

Dest-mâlidür kefen çok gonçeyi bu bâğda

Düşürüp bilmem ne yaptı merdüm-i gül-çîn-i çerh (Asr.G.16/5)

Dünya hayatı sıkıntılıdır, felek dünya hayatında insana huzur vermez. Feleğin bağa benzetildiği hayalde, bu bağ bağ-ı gam olur. Felek bağının yazı da kışı da aynıdır. O, her mevsimde sıkıntı ve elem vermektedir. Keçecizâde İzzet Molla da sıkıntılı bir hayat yaşamıştır. Aşağıdaki beyitte Molla, yılın dört mevsiminden de ümidini kestiğini söylemektedir.

Bize bu **bâğ-ı gamun** çâr-faslı yek-sândur

Gam-ı hazân safâ-yı bahârdan geçdük (G.309/5)

Allah (C.C.), ruhlar âlemini yarattığı zaman bütün ruhlara hitaben “*Elestü bi-Rabbikum?*” (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)” diye buyurunca ruhlar: “*-kâlû- Belâ*” (Evet, sen bizim Rabbinizsin dediler.)⁴³ Belâ kelimesi hem “evet” hem “bela” anlamındadır, yani ruhlar aynı zamanda “Belayı da kabul ederiz” demişlerdir. İnsan cennetten dünyaya atıldıktan sonra artık başından bela eksik olmamıştır. Ayrıca ilm-i nücûm’a göre dokuzuncu feleğin ters dönmesi insanın kaderine etki etmektedir. Beyitlerde dünya için “*bâğ-ı belâ*” terkinin kullanılması bundan dolayıdır.

Sıcaklığın, bitkilerin hatta insanların üzerindeki olgunlaşmada etkili olduğu bilinir. Beyitte dünya bela bağı, insan ise bu bağın ekini olarak hayal edilmektedir. Âşığın olgunlaşması için aklını yitirmesi gerekir, çünkü aşk akıl işi değildir. Ayrıca bahar mevsiminde insan vücudundaki kan akışı hızlandığından bu mevsimde deliler coşar ve zor zapt edilir. Kays, bela bağında Mecnûn olup buğday tanesi gibi olgunlaşmıştır:

Bulmuş kemâl feyz-i bahâr-ı cünûn ile

Bâğ-ı belâda hâsılı bir dâne oldı Kays (G.222/5)

⁴³İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013, S. 72.

1.2.11. Bahçıvan”Bâğ-bân”

Dünya bela bâğı olarak düşünöldüğü vakit felek de teşhis yoluyla bu bâğın bahçıvanı olarak hayal edilir. Beyitte felek bahçıvanı, Molla'nın taze fidanının yerine bela fidanını dikmiştir.

Bâğ-bân-ı felegün işlerini seyr eyle

Dikdi bir nah1-i belâ taze fidânum yerine (G.490/4)

1.2.12. Balık “Hût”

Balık ile gökyüzü arasındaki ilgi, renk ve büyüklük dolayısıyla. Beyitte gökyüzü büyük bir balığa, güneş de timsaha teşbih edilir. Akşam olup güneşin batmasını şair; gökyüzü balığının bir lokmada güneş timsahını yutarak ortalığı karartması ve bu olay karşısında denizin matem elbisesine bürünmesi şeklinde hayal eder:

Neheng-i âftâbı **hût-i gerdûn** iltikâm itdi

Siyeh mevc-i libâsı mâtem oldu nîlgûn deryâ (K.2/7)

1.2.13. Baş “Ser”

Baş, yuvarlak ve vücudun en üst kısmında bulunması sebebiyle gökyüzüyle insan başı arasında benzerlik kurulmasına sebep olur.⁴⁴ Ayrıca gökyüzünün kavisli olması sebebiyle, yarı eğilmiş bir kişiye teşbih edilir. Molla'ya göre felek, âşğın düşmanıdır. Âşğın diğer düşmanları ise feleğin dostudur. Bu sebeple felek, yerden ayıplama taşları olarak âşğın düşmanlarına vermek için eğilmiştir:

Eger mi başını gerdûn zemîne bî-hûde

Bizüm için yed-i ağıyâra seng-i ta'ne virür (G.178/3)

Sabah vakti güneşin ışıkları yere düşmektedir. Bu olağan durum hüsn-i talil ile şiirimizde farklı hayallere sebep olmaktadır. Beyitte, şairin hayalinin büyük harmanını izleyen felek sultanının şaşkınlıktan tacı başından düşmektedir:

Tacı başından düşer çerhün zemîn-i hayrete

Kâh-ı bâlâ-yı hayâlüm seyr iderken serserî (Sknm: 23/38)

⁴⁴A.g.e: s.159

1.2.14. Beşik”Gehvare”

Gökyüzünün beşik ile münasebeti, sürekli hareket halinde olması sebebiyledir. Felek beşiği, insan çocuğunun yaramazlığından usanmaktadır. İnsan çocuğunun yaramazlığı; gönlünün deli divane, serkeş, hercai olmasındandır. Gönül durulmadan insan sakinleşmeyecektir:

Tıfl-ı âteş-pâreden bîzârdur gehvâresi

Dilde temkin olmaya imkânda mı **temkîn-i çerh** (G16.A/ 4)

Gönlün çocuk ile münasebeti, çocuğun davranışları ile gönlün laf dinlemez oluşu sebebiyledir. Âşık, çektiği aşk ıstırabından memnundur. Bu sebeple feleğin verdiği ıstırap, âşığın gönül çocuğuna beşik sallantısıdır:

Izdırâbum cünbiş-i gehvâredür tıfl-ı dile

Dâ’imâ bî-râhat olmakdur cihânda râhatum (G.360/7)

1.2.15.Bina

Feleğin yedi ya da dokuz kat olduğuna inanılması, yüksek olması, bina ve binanın katlarına teşbih edilir. Felek fanidir, felekte yapılan bina da geçicidir. Gökyüzü, rengi sebebiyle suya, felekte olan şeyler ise su üzerindeki kabarcığa teşbih edilmektedir. Bu sebeple beyitte “hâne-i habâb” terkibi kullanılmaktadır. Kalp gözü açık olan Allah’ın veli kulları, bu durumdan ibret almaktadırlar:

Bu çerh-i âb-gînedede yapman tehi binâ

‘İbret degül mi çeşm-i dile hâne-i habâb (G.18/5)

1.2.16.Bî-Sütûn

Gökyüzünün direksiz, sütunsuz oluşu Kur’ân-ı Kerim’de “*Biz gökleri direksiz yarattık.(Ra’ad suresi 2)*”⁴⁵ şeklinde bildirilmiştir. Gökyüzünün kavisli şekli ve yüksek görüntüsü kubbeyi andırır. Kubbelelerin dayanıklı olması için orta yerine direk dikilmektedir. Şair, gökyüzü kubbesinin direksiz olmasını onun eski, temelsiz ve geçici olmasına bağlar:

⁴⁵Kur’ân-ı Kerim, Ra’ad Suresi, Âyet 2.

Elbette bir **sütûnı olurdu bu kubbenün**

‘İzzet nihâyet olmasa kevn ü mekân harâb (G.23/6)

Bî-sütûn-haymesin ey çerh-i denî eyle hazer

Bellidür işte kazık kakmadığın dünyaya (K.10/7)

Bî-Sütûn dağı, Ferhat ile Şirin hikâyesinde Ferhat’ın aşkı uğruna deldiği dağın adıdır. Beyitlerde gökyüzü, şeklinden dolayı bu dağa teşbih edilmektedir:

Bî-sütûn-ı feleği yıkmagı itseydi merâm

Bu kadar zahmete girmezdi zavâllı Ferhâd (G.85/5)

1.2.17.Boğa

Felek, hareketi sebebiyle boğaya teşbih edilmektedir. Batlamyus felsefesine göre dünya feleklerin merkezinde yer alır ve sabittir. Felekler, dünyanın etrafını soğan zarı gibi kuşatmakta ve dairevi bir şekilde dönmektedirler. Felek boğası sürekli hareketli olması sebebiyle, sakinleşmesi için memduhun taliminden geçmesi gerekmektedir:

Terk idüp puyesin ol **kûh-ı cihân-ı temkîn**

Sevr-i eflâke eger eylese ta’lîm-i seken (K.8/55)

1.2.18. Camî

Gökyüzü ile cami’ arasındaki münasebet daha çok yükseklik, genişlik kubbeli şeklinden dolayı kurulmaktadır⁴⁶. Cami ibadet yeri olması, arındırıcı ve huzur verici olması sebebiyle şiirlere konu olur. Halk arasında camiye Allah’ın evi denir. Beyitte şair, memduhu olan II. Mahmud’un yaptırdığı caminin gökyüzü camisi var oldukça bu caminin de var olması için duada bulunmaktadır:

Turınca **câmi’-i gerdûn** eylesün Ma‘bûd

Hümâ-yı saltanata âşyânesin mes’ûd (Trh.134/1)

1.2.19. Cedvel

Gökyüzü düz görünümünden dolayı levhaya, güneş ise bu levhanın kenarındaki cedvel süsüne benzetilmiştir. Şair düşünceleriyle güneş arasında aydınlatıcılık

⁴⁶Deniz, a.g.e: s. 50.

bakımından münasebet kurmaktadır. Halk arasında kullanılan *parlak fikir* deyimi, aniden akla gelen, yaratıcı düşünceler için kullanılmaktadır. Beyitte şair fikrini feleğin levhasına süs olsun diye bırakmaktadır:

Fikr-i yek-rûzemi tezhîbe bırakdum **çerhe**

Cedvel-i levhasına mihrini itsün zer-hal (K.13/48)

1.2.20. Çadır “**bar-geh, hayme, sâye-bân, otağ, bâm**”

Feleğin çadır şeklinde hayal edilmesi şekli sebebiyledir. Sevgili, aşk mülkünün sultanıdır, âşığın gönlüne otağ kurmuştur. Âşık, gönlünde kurulan bu otağın yanında feleğin otağını, derme çatma bir otağdan daha aşağı görür:

Bâr-gâh-ı felege çergeden ednâ bakarum

Hüsrev-i mülk-i mahabbet kuralı dilde otağ (G.262/4)

Felek, kendi etrafında sürekli dönmesi sebebiyle dönen bir çadıra teşbih edilmektedir. Felek çadırının dönmesi, dünyanın var olması demektir. Şair, gökyüzü var oldukça memduhun saltanatının da var olması için dua etmektedir:

Dâ'imâ hayme-i devvâr-ı felek döndükçe

Ber-karâr eyleye hâkân-ı zamânı ma'bûd (Trh.1/9)

Eskiden çadır kurulurken yıkılmaması için halat ile bağlanırdı. Beyitte âşığın feryadı rüzgâra, âh dumanı ise halata teşbih edilmektedir. Beyitte şair, eğer gökyüzü çadırı âşığın âhının ipine sarılmasaydı, âşığın âh rüzgârının felek çadırını yakacağını söylemektedir:

Yıkardı **hayme-i gerdûnı** bâd-ı efgânım

Sarılmasa resen-i âhuma tınâb gibi (G.514/8)

1.2.21. Çanak

Felek şeklinden dolayı tabak veya tabakçeye benzetilir. Feleğin aynı zamanda “baht, ikbal, talih, kader, kaza” anlamları da vardır. Felek sofraya da teşbih edilmektedir. Felek nimetlerini kaza sofrasında, ikbal tabağında şeker olarak sunmaktadır. Herkes bu nimetten tatmıştır. Böylelikle insanların kaza ve kaderden kaçamayacağını şair, bir sofraya ile bağlantı kurarak anlatmaktadır:

Herkes yedi **tabakçe-i ikbâlden** şeker

Ser-süfre-i kazâda bulınduk ne çâre biz (G.208/2)

1.2.22. Çember

Feleğin çember olarak tasavvur edilmesi şeklinden dolayıdır.⁴⁷ Halk arasında kullanılan “Feleğin çemberinden geçmek” sıkıntı ve zorlukları aşma anlamında kullanılan bir deyimdir. Beyitte Molla, yıldızları mızrak ucu edinceye dek feleğin bin çemberinden geçtik diyerek başından geçen sıkıntılarına değinir:

Sipihri halka-i nevk-i sinân idinceye dek

Hezâr **çenber-i gerdûn-medârdan** geçdük (G.309/6)

1.2.23. Çevgan

Felek, şekil ve hareketliliğinden dolayı çevgana teşbih edilmektedir.

Bir hâcetümüz kalmadı **çevgân-ı felekden**

Gûy-ı talebi dest-i kanâ’atle çelince (G.499/7)

1.2.24. Çocuk “Tıfl”

Felek ile çocuk arasındaki münasebet, feleğin sürekli hareket halinde olması sebebiyledir. Feleğin bu durumunu şair, yaramaz ve aceleci bir talebeye benzeter. Felek talebesi, yaramazlığı nedeniyle memduhun mektebinde tokat yemekten şaşkına dönmektedir:

Olursa mekteb-i temkînine felek şâgird

Şamarla şaşkın olurdu **misâl-i tıfl-i ‘acûl** (K.14/15)

1.2.25. Dağ “Kûh, Kulle, Kaf”

Felek ile dağ arasında münasebet yükseklik sebebiyle kurulmaktadır. Şair, kulle-i eflak var oldukça memduhun saltanatının devam etmesi için dua etmektedir:

Kulle-i eflâk turdukca o şâhun eylesün

Zirve-i çerhe esâs-ı şevketin Mevlâ binâ (Asr. T.20/9)

⁴⁷ Güven, *a.g.e.*, s. 28.

1.2.26. Davul” Tabl”

Sözlükte “devir, fırsat, topluluk, felâket” gibi manalara gelen nevbet (nöbet) kelimesi, genellikle “askerî mızıka takımının hükümdarın saray veya otağı önünde davul vurarak icra ettiği musiki” anlamında kullanılır. Türklerde nevbet Hunlar ve Göktürklerden beri hâkimiyet alâmeti olarak benimsenmiş, bu gelenek Osmanlılarda da devam etmiştir.

Feleğin davula teşbihi şekli sebebiyledir. Beyitte feleğin dokuz katı, nevette çalınan dokuz davul olarak düşünülmektedir. Cihan davulcusu kıyamete kadar bu dokuz davulu çalacak, memduhun hâkimiyetini bildirecektir:

Tabl olup dūş-ı cihâna şu tokuz kat gerdûn

Tâ-be-mahşer çalına nevbet-i hükmi muhkem (K. 3/58)

1.2.27. Dolab

Feleğin dolaba teşbihi, sürekli dönmesi ve şekli sebebiyledir. Ayrıca dolabın su düzeneği olması, suyun da gök renginde olması bu benzetmeyi daha da güçlendirmektedir.

Atina’da m.s.427’de doğan Eflatun’un asıl adı Platon’dur. Bu isim kendisine, alnının yahut omuzlarının geniş olması sebebiyle verilmiştir. Sokrat’ın öğrencisidir. Arapçada “p” harfi bulunmadığından İslam dünyasında ona Felâtun yahut Eflâtûn denir. Şiir geleneğinde filozofluğundan çok hekim olmasıyla bilinir.⁴⁸

Şiir geleneğinde şairler feleği asıl muhataplarına mesaj verme vasıtasıyla kullanmaktadır. Çünkü şair, başına gelenlerden dolayı Allah’a öfkelenirse İslâm dinine ters düşer veya içine düştüğü zor durumdan memduhunu sorumlu tutsa terbiyeye aykırı olur. Bu sebeple şairler kendilerine “şamar oğlanı” olarak feleği seçmektedir. Artık başlarına gelen her şeyi feleğe yüklemiş, felek vasıtasıyla mesajlarını muhataplarına ulaştırmışlardır.⁴⁹

Gece vakti gökyüzü ters dönmüş bir kuyuyu andırır. Beyitte “çâh-ı ser-nigûn” olan gökyüzünde, felek dolabı ne kadar dönse de erdemli insanlara bir damla su vermeyecektir. Eflâtun’un çabası dahi felekte boşa çıkmaktadır:

⁴⁸ Ahmet Atillâ Şentürk: Osmanlı Şiiri Klavuzu (Ebabil-Füsûn) DBY Yay. Cilt 4, İstanbul 2020, s.28.

⁴⁹ A.g.e. s.360.

Bulmaz Eflâtûn bu çâh-ı ser-nigûnda katre âb

Dönse ger **dûlâb-ı gerdûn** kuvvet-i tedbîrden (G.425/4)

Bir rubaide felek-dolap ilişkisi şu şekilde kurulmuştur: Felek dolabı dönerken özellikle hünerli insanlara eziyet ve sıkıntı vermektedir. Felek dolabında insanın gücü sınırlı olması sebebiyle insan çaresizdir. Şair, dünyadaki hünerli kişilerin çektiği sıkıntıları felek dolabında su içmeye çalışan fakat dolabın gürültüsünden ürken saka kuşuna benzetir:

Sakâ kuşu dûlâb-ı felekde nâ-çâr

Zahmetle çeker içtiği âb-ı nâbı

Bazîçe-i tıfl itdi âhir anı ma'rifeti

Yâ Râb bizi itme hüner erbâbı (Rb.77)

1.2.28. Değirmen “Âsyâb”

Felek gönül ehline sürekli eziyet düşünülür. Bu sebeple feleğe “zalim, hain, kahpe” gibi olumsuz sıfatlar yüklenir. “Dünyada iyilerin yüzü gülmez.” inancı halk arasında yaygın bir düşüncedir. Feleğin su değirmenine teşbih edildiği bu beyitte Molla'ya göre felek değirmeni, onun gözyaşıyla dönmektedir:

Benden ne gördi kemliğe dâ'ir ‘aceb **felek**

Her demde **âsyâbına** eşkümme dâri der (K.7/25)

1.2.29. Çark

Felek şekli ve sürekli dönmesi sebebiyle çarka benzetilir. Çarkın su ile dönmesi ve gökyüzünün su ile aynı renkte olması, felek için “çerh-i nîlî” terkibi kullanılmasına sebep olmaktadır:

Garîk-i katre-i vahdet olup keştî-i mevcûdât

Degüldür **çerh-ı nîlî** bahr-i hayret başdan aşmışdur (G.107/2)

1.2.30. Deniz “Bahr, Derya, Umman, Mevc”

Gökyüzü uçsuz bucaksız olması ve rengi sebebiyle denize teşbih edilmektedir.⁵⁰ Beyitte kuruyup çölleşen felek denizinin memduhun gelmesiyle bolluk ve bereketli günlerine tekrar döndüğü, deniz-sahra tezadı üzerine anlatılmaktadır.

Buldı eski suyunu geldiği gün tersâne

Kurudup **bahr-i felek** dönmiş idi sahrâya (K.10/30)

Felek ile deniz arasındaki münasebet genişliği, derinliği ve rengi sebebiyledir. İnsan bir damla sudan yaratılmıştır, nitekim Kur'an-ı Kerim'de “*İnsan, kendisini bir damla sudan yarattığımızı görmedi mi de, şimdi apaçık bir hasım kesildi*” (Yasin 77)⁵¹ şeklinde bildirilmektedir. Beyitte felek bela denizine, insan bedeni ise bu bela denizinin sahiline ulaşmaya çalışan gemiye teşbih edilmektedir. Aslında insan bu belayı Bezm-i Elest'te kabul etmiştir. Bunun için dünyada iman ehli kişiler, her türlü bela ve sıkıntının Allah'tan geldiğini kabul edip rıza gösterirler:

Bahr-i belâda buldı suyun fülk-i cismümüz

Sâhil-res-i selâmet iden rûzgâra yûf (G.266/2)

1.2.31. Destar

Gökyüzünün destara teşbihi, rengi ve kavisli şekli sebebiyledir. Beyitte gökyüzü destar şeklinde tasavvur edilince, diğer gök cisimleri de renkleri sebebiyle bu destarın çakmak çakmak nakışları olarak düşünülür.

Çakmaklıdur başındaki destâr-ı çerhe bak

İmâ ider ki geldi dem-i gâm-zidâ-yı 'îd (G.83/4)

1.2.32. Dikenlik “Hâr-Zâr, Hâr-Gâh”

Dikenlik ile felek arasındaki ilgi, dünyada yaşanan zorluklar sebebiyledir. Molla, feleğin dikenli bahçesinde ne yazık ki murat goncasını alamamaktadır:

Müşkil budur ki gonce-i maksûdı görmedük

Geldük bu **hâr-zâr-ı cihâna** ne çâre hayf (G.270/4)

⁵⁰ Deniz, a.g.e. s.57.

⁵¹Kur'an-ı Kerim, Yasin Suresi, Âyet 77.

Dikenin rengi sarıdır. Gökyüzü tarla şeklinde düşünülünce, diğer gök cisimleri de bu tarlanın asılı dikenleri şeklinde hayal edilmektedir:

Gezdük bu **hâr-zâr-ı ta'allukda** bî-nasib

Sad-pâre oldı bî-hûde damânumuz bizüm (G.387/3)

1.2.33. Dönek

Felek sürekli dönmesi sebebiyle özü sözü bir olmayan, sözüne güvenilmeyen bir insana teşbih edilir. Felek döneği daha çok dürüst insanlarla uğraşmaktadır, onları bazen yüceltirken bazen de ayaklar altına almaktadır:

Ser-bülendâna budur kâidesi devrânun

Gâhice tâca döner gâhice pâ-pûşa felek (G.319/6)

1.2.34. Düşman

Felek acımasız ve zalim olması sebebiyle düşmana teşbih edilmektedir. Beyitte felek düşmanı, bulut kalelerinden yağmur yerine insanların üzerine gam topunu yağdırmaktadır.

Girmese 'âlem hisâr-ı hıfzına **çerh-i hasîm**

Yağdururdu tûp-ı gâm bârân yerine her zamân (Trh.11/5)

1.2.35. "Fesâd, Müfsid, Hased, Gammâz"

Feleğin kıskanç bir insana benzetilmesi olumsuz olarak algılanmasındandır. Bundan dolayı divan şiirinde felek "kötü, fena, kıskanç vs." gibi olumsuz sıfatlarla anılır. Felek ile dünya birbirinden beterdir, felek fesatlık yapmakta, dünyayı karıştırmaktadır:

Yed-i nâ-ehle girse birbirinden fark yok kat'a

Birisi **müfsîd-i 'âlem biri aşûb-ı dünyâdur** (K.3/8)

İslam'da, insanın başına gelen her şeyin Allah'tan geldiği inancı vardır. İnsanın başına gelenlerden dolayı Allah'a öfkelenmesi günah sayılır. Bundan dolayı insan öfkesini boşaltmak için kendisine hedef olarak feleği seçer. Beyitte kıskanç felek, hasedinden memduhun konağına zeval getirmiştir.

Digeri dâ' ire-i asâf-ı hurşîd-envâr

Hasedinden ana gerdûn irişdürdi zevâl (K.11/37)

Felek, Molla'yı kıskandığından ona bir dikenli gülü dahi çok görmüştür fakat felek kıskançlığıyla kalmıştır. Çünkü şairin memduhu ona gül bahçesi sunacaktır:

Destüme bir gül-i pür-hârı **felek** çok gördi

Berter olsun hasedi işte gülistân geliyor (K.18/17)

1.2.36. Eğlence Meclisi “Bezm, Meclis, İşret-Hâne, Mey-Kede”

Gökyüzünün bir eğlence meclisi şeklinde düşünülmesi, hareketliliği sebebiyledir. Gökyüzü eğlence meclisi olarak düşünülünce diğer gök cisimleri de çeşitli teşbih ve mecazlarla bu mecliste farklı görevlerde tasavvur edilirler. Aşağıdaki beyitte gökyüzü müzikli bir eğlence yerine, dokuz felek de şekil benzerliğinden dolayı dokuz tasa teşbih edilmiştir. Beyitte memduhun eğlence meclisindeki sazların sesini duyan feleğin dokuz tası, şevke gelerek birbirine çarpmışlardır. Beyitteki saat kavramı ise feleğin dönmesi sebebiyle geçen zamanı ifade eder:

Sa'ât-i nüh-tâs-ı gerdûn pür-tanîn-i şevk olur

Gûşına çalınsa sâz-ı bezm-i şâh-ı kâm-yâb (K.13/3)

Başka bir beyitte gökyüzü bir işrethaneye, yıldızlar ise kadehe teşbih edilmiştir:

Neş'esi degmez bu **'işret-hânenün** bir cür'aya

Biz sipihri bezmine peymâne itmişlerdenüz (G.182/2)

Felek yaşlı olması sebebiyle köhne bir içki meclisine teşbih edilir. İçki meclisinde içki içilir ve içkinin mucidi de İran hükümdarlarından Cem'dir. Felek Cem gibi bir sarhoşa dahi kıymıştır:

San'atıyla geçinürdi bu **kühen mey-kedede**

Niçe kıymış 'acaba Cem gibi ser-hoşa felek (G.319/3)

1.2.37. El “Dest, Dest-i Felek”

Gökyüzünün ele teşbihi hareketliliği dolayısıyladır. Fakat genellikle bu el kaza-kader eli olarak düşünülür.⁵² Felek insana eliyle ne verirse versin hayır getirmemektedir, çünkü felek en ufak ihsanı bile istemeye istemeye yapmaktadır:

Anun için kimseye virdiği hayr itmiyor

Dest-i felek kec-‘atâ itdigi ihsân galat (Asr.G.292)

Eskiler, dünyaya yakınlıklarına göre her gezegene bir yaş vermişlerdir. En yakın olan Ay’a bin yıl, en uzak olan Zühâl’e ise yedi bin yıl ömür biçmişlerdir. Felek bunların hepsini içine alması ve yaratılış itibariyle en eski olması nedeniyle teşhis yoluyla ihtiyara veya hileciliği sebebiyle kocakarıya benzetilmiştir. Bu düşünceden hareketle şairler felekle ilgili ihtiyarlığa has her türlü yorumu tasvir etmişlerdir.⁵³ Molla da yaşlılığı münasebetiyle feleği doğuştan saçları bembeyaz olan Zâl’e, Ay ile Güneş’i de eline aldığı iki gürze benzetmiştir. Bu iki gürzden biriyle gece, diğeriyle de gündüz savaşmaktadır:

Mihr ü meh sanma arar Şimr-i la’îni Zâl-i çerh

Destine almış iki gürz-i müdevver rûz u şeb (K.5/2)

1.2.38. Elbise “Câme, Libâs, Dâmen”

Gökyüzü renginden dolayı gündüz mavi, gece ise siyah elbiseye teşbih edilir. Aşağıdaki beyitte felek eteğini toplamış bir insana teşbih edilmektedir:

Sen **dâmen-i ta’allûkî topla felek** gibi

Elbet togar sipihr-i dile âftâb-ı feyz (G.241/ 6)

Felek-libas münasebeti, feleğin dokuzuncu katına Atlas denilmesi sebebiyledir. Bu sebeple felek için “Felekü’l-a’zam, Felekü’l-atlas ve Felekü’l-eflâk” denilmektedir. Felekü’l-eflâk dokuzuncu felek olduğundan diğer bütün felekleri kuşatmıştır, bu sebeple “Felekler feleği” diye anılmaktadır. Cihânın günlerini tayin eden, sınırlandıran, zamanın vakitlerini belirleyen bu felektir. Merkezi âlemin merkezi, kutbu âlemin kutbudur. Tıpkı atlas kumaşı gibi nakışsız yani yıldızlardan arınmış olması nedeniyle Atlas Feleği (Çarh-ı atlas) de denilmiştir. Bu felek tüm kâinatı çevrelemekte, cisimler âlemi bunda

⁵² Deniz, a.g.e. s.61.

⁵³ Şentürk, a.g.e. C.IV, s. 378.

son bulmaktadır. Her türlü cisimden arınmıştır.⁵⁴ Bir beyitte şair, atlas feleği memduhun elbisesine boya olsa kıyamete kadar feleğe övünç kaynağı olarak yeteceğini söyler:

Zincef olursa **atlas-ı gerdûn libâsına**

Tâ-dâmen-i kıyâmete dek iftihâr ider (K.7/19)

Halk arasında beklenmedik bir olay karşısında telaşlanma, endişe duyma anlamında kullanılan “eteği tutuşmak” deyimine değinilen şu beyitte aşığın kıvılcımlı ahı atlas feleğine kadar yükselmekte, feleğin eteğini tutuşturmaktadır. Bu durum karşısında telaşlanan felek de bu ateşin sönmesi için gökyüzünü tufan gibi coşturmaktadır:

Dâmen-i atlasına sıçradı berk-i âhum

Şimdi tufân gibi gelse gerek cûşa felek (G.319/5)

Şair bir beyitte güneşin batmaya yakın halini hüsn-i talil yoluyla, feleğin süslenmek için güneşi eteğine astığı şeklinde yorumlar. Felek süslenmiştir fakat feleğin bu zarafeti, güneş gibi sevgilinin yanında zerreden de küçüktür:

Zerâfet itdi gerdûn mihrin aldı **zîr-i dâmâna**

O hurşîdün yanında zerreden kemter kalur zîrâ (K.2/70)

1.2.39. Eşik “âstân, âsitân”

Gökyüzünün kapıya teşbihi şekil ve yükseklik sebebiyledir. Aşağıdaki beyit, Bektaşî dergâhının tamirine düşürülen bir tarih beytidir. Bu dergâh, gökyüzü dergâhının şahıdır. Felek bu yüce dergâha bakıp hayranlık duymaktadır:

Şeh-i çerh-âstândur bâni-i iclâli bu bâbun

Felek tâk-ı bülendin seyr idüp olsa n’ola hayrân (Trh.17/.8)

1.2.40. Gelin”“Arûs”

Feleğin geline teşbihi güzelliği ve cezbediciliği sebebiyledir. Felek gelini yaşlı ve aldaticıdır. Aşağıdaki beyitte felek yaşlı bir geline benzetilince, yıldızlar da şekil ve renk sebebiyle bu gelinin mücevherleri olarak düşünülmektedir. Felek gelini elmaslarla süslenmesine rağmen yaşlı olduğu için bu elmaslar onu yine de güzelleştirememiştir:

⁵⁴ Sofuoğlu, a.g.m. ss. 99-145.

Bî-hûde ‘**arûs-ı feleğ**e cevher-i encüm

Zînet mi virür **pîre-zene zîver-i elmâs** (G.217/9)

1.2.41. Gemi “Fülk, Keştî, Zevrâk”

Râgıb el-İsfahânî felek ve fülk (gemi) kelimeleri arasında bir ilişki görmektedir. Kök harflerinin aynı olması ikisi arasında etimolojik bir akrabalık bulunduğunu kanıtlamamakla beraber fülk kelimesinin feleğin çoğul şekillerinden birini teşkil ettiğini bildirmektedir.⁵⁵ Ayrıca gökyüzünün uçsuz bucaksız bir deniz olarak düşünülmesi ve bütün gök cisimlerinin de bu denizde yüzer şeklinde olduğu görüşü, felek ile gemi arasında bağlantı kurulmasına sebep olmaktadır. Felek, hareketliliği ve yaşlılığı sebebiyle yarı batmış bir gemiye teşbih edilir.⁵⁶ Bu yan dönmüş geminin batmaması ise memduhun aldığı tedbirlerden dolayıdır:

Tutan ol şehryârun lenger-i temkînidür yohsa

Batardı **keştî-i gerdûn** kalur mı böyle yan üzre (K.9/6)

Felek gemiye teşbih edilince bu geminin kaptanı da Allah olur. Aşağıdaki beyitte kâinat çürük bir gemiye teşbih edilmiştir. Çürük bir teknenin batmaması da ancak usta bir kaptan sayesinde mümkündür. Kainât gemisinin kaptanı Allah’tır.

Bî-Hudâ **keştî-i cihân** olamaz

Bir çürük tekne nâhudâ ister (G.110/2)

1.2.42. Gönül

Gökyüzü ile gönlün münasebeti sevgili dolayısıyladır.⁵⁷ Sevgili gönül tahtının sahibi, gönül sarayının sultanıdır. Sevgilinin yeri olması sebebiyle gökyüzüyle gönül arasında yücelik bakımından ilgi kurulur. Aşağıdaki beyitte gökyüzü gönle, aşğın döktüğü gözyaşları da yıldızlara teşbih edilmektedir.

Eşküm şerer-i **cihân-ı dildür**

Yangın yeri hân-mân-ı dildür (G.100/1)

⁵⁵ İlhan Kutluer, TDV İslam Ansiklopedisi” Felek Mad.”, C. 12, İstanbul 1995, ss.303-306.

⁵⁶Deniz, a.g.e., s.65.

⁵⁷Deniz, a.g.e. s. 66.

1.2.43. Göz “çeşm, ‘ayn, dîde”

Gökyüzü şekli münasebetiyle göze teşbih edilir. “Gözün aydın” deyimini halk arasında müjdeli bir haber verilirken kullanılan bir deyimdir. Beyitte geçen çeşm-i eyyâm tamlamasıyla da güneş kastedilir. Güneşin doğmasıyla gün aydınlanır. Beyitte felek memduhun devrini gördüğü için feleğe gözü aydın denilmiştir.

Gözi aydın ki senün devrini derk itdi felek

Görmedi sen gibi bir asâfî çeşm-i eyyâm (K.2/13)

Başka bir beyitte de feleğin gözünün kıyamete kadar memduhun nizamı gibi bir nizam daha göremeyeceği ifade edilir:

Göremez **çeşm-i felek** böyle mükemmel düstûr

İntizâr ile dem-i haşre kadar olsa zarîr (K.12/25)

Feleğin gözü ay ve güneş olarak düşünülür. Bu gözler gece gündüz kâinatı aydınlatmaktadır. Beyitte kötü talihinden şikâyet eden Molla’ya göre feleğin gözü gece gündüz böyle bir talihsizlik görmemiştir:

Bî-tâli’em o mertebe kim necm-i bahtımı

Çeşm-i felek de görmedi leyl ü nehârda (G.482/3)

Gökyüzü, şekil ve renk sebebiyle mavi göze benzetilir. Hz. Peygamber, maviyi şeytanın göz rengi olarak betimlemiştir.(...) Arapların düşmanları Romalıların mavi gözlü olmaları cihetiyle onlara göre mavi renk en kötü renktir. Bundan dolayı onlar, gözlerin mavi renkli olmasını uğursuzluk olarak kabul ederler. Özellikle şeytanın göz renginin mavi renkle simgeleştirilmesi oldukça dikkat çekicidir. Kısacası mavi renk, tıpkı Araplarda olduğu gibi Hz. Peygamber’in renk algısında da iyi bir renk değildir.⁵⁸ İzzet Molla’da da mavi adaletsizliğin ve gaddarlığın rengidir. Felek ve mavi gözlü sevgili, aşığa adaletsizce ve gaddarca bakmaktadır. Zaten felek, bu adaletsizliğini de sevgilinin göz renginden almaktadır:

Nigâhıdur hemîşe reng-i bî-dâdı viren çerhe

Dimem gerdûna kim gaddârdur çeşm-i kebûdından (G.412/7)

⁵⁸ Hüseyin Akyüz, “Hz. Peygamberin Hadislerinde Renklerin Dili”, Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 41, Erzurum 2014, ss. 374-397.

1.2.44. Gözlük “ ‘Aynek”

Gökyüzünün şekil yönüyle göze teşbih edildiği hayalde, güneş ve ay ise gözlük olarak tasavvur edilir. Gözlük görme derecesini artırmak için kullanılan bir araçtır. Beyitte felek, aşk menziline görmek için ay ile güneş gözlüğünü takmaktadır. Fakat yine de feleğin bu menzili görmeye kudreti yetmemektedir:

‘Aynek-i mihr ü mehiyle göremez çeşm-i felek

Mürtefi’dür o kadar menzilet-i pâye-i ‘aşk (G.293/2)

Felekler birbirine çeşm-i hayret mihr ü meh ‘aynek

Cihân bir renge kim girdi cihânlıktan cihân nevmîd (Asr.G.21/2)

1.2.45. Gözlemevi “Rasad-Gâh”

Gökyüzünün rasad-gâha benzetilmesi yüksekliğinden dolayıdır. Rasathaneler gökyüzündeki cisimlerin gözlemlenmesi için kurulur. Beyitte âlem rasathanesi kurulmuş fakat gökyüzü değil, yeryüzü gözlemlenmiştir. Molla’ya göre bu rasathanede, onun memduhu Sultan II. Mahmud kadar dünyayı aydınlatan bir kişi daha gözlemlenmemiştir:

Bu **rasad-gâh-ı cihâna** necm-i baht-ı hâverân

Fer virelden görmedi Mahmûd Hân’un şevketin (Asr. Trh.2/1)

1.2.46. Gül Bahçesi “Gülşen, Gülistân, Gülzâr, Çemen, Sebze-Zâr”

Gökyüzünün gül bahçesi olarak düşünülmesi yıldızlar, ay, güneş ve diğer gök cisimlerinin de çiçek olarak tasavvur edilmesi sebebiyledir.⁵⁹ Felek bağı sürekli yenilenmektedir; bu sebeple bu bağdaki güller, çiçekler ve bülbüller bu bağın yabancısıdır. Şaire göre bu bağda tanıdık bir gül kokusu aramak boşunadır:

Şükûfe sebze-i bigânedür bu bâğ içre

Dimâğa bûy-ı gül-i âşnâ ümîd itme (G.447/2)

Bu bâğun sebze-i bigânedür tütîleri bâğa

Cihân âyîne-i hayret zemîn u âsmân hâmûş (G.235/9)

⁵⁹Deniz, *a.g.e.* s.67.

Bir başka beyitte de felek eski bir bahçe, saba rüzgârı ise bu bahçenin bahçıvanı olarak tasavvur edilmiştir. Yine beyitte feleğin geçiciliği ve aldaticılığına vurgu vardır:

Semûm olur nefesi bâğ-bânı olsa nesîm

Şu köhne bâğda ab u hevâ ümîd itme (G.447/3)

1.2.47. Güzellik “Hüsn”

Felek ile güzellik arasındaki münasebet, ikisinin de geçici ve aldaticı olmaları sebebiyledir. Felek ile sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri arasında ilgi kuran şair, ayva tüyelerinin hile ile sevgilinin güneş gibi yüzünü kapattığını söylemektedir. Beyitte bir güneş tutulması mazmunu verilmiştir:

Felek-i hüsnünün ey meh bu da bir hîlesüdü

‘Adetâ mihr-i cemâlünle kırân eyledi hat (G.244/4)

1.2.48. Habâb

Feleğin katları, iç içe geçmiş şeffaf halkalar şeklinde düşünülmüştür. Bu sebeple felek divan şiirinde yuvarlaklığı, parlaklığı ve geçici olması sebebiyle bazen şarap üzerindeki hava kabarcığı, bazen de deniz üzerindeki köpüğe benzetilmektedir. Beyitte âlem-i âb terkihiyle gökyüzü ile su arasında renk bakımından da münasebet kurulmaktadır:

Habâb-ı bâde kadarmış bekâ-yı ‘âlem-i âb

Sudan yapılmış esâs-ı binâ-yı ‘âlem-i âb (G.29/1)

Feleğin uçsuz bucaksız bir deniz şeklinde düşünülmesi sebebiyle feleğin katları da bu denizin üzerinde hava kabarcıkları olarak düşünülmüştür. Beyitte mübalağa yoluyla memduhun cömertliğinin bir damlası dokuz feleğe, ihsanının bir zerresi ise yedi kat zemine teşbih edilmektedir:

Habâb-ı katre-i bahr-i sehâsı nüh eflâk

Gubâr-ı zerre-i kân-ı ‘atâsı heft zemîn (K.7/9)

1.2.49. Havuz” Havz”

Feleğin havuza teşbihi renk ve şekil sebebiyledir. Gökyüzü görünüş itibariyle ters dönmüş bir havuza benzer. Beyit, II. Mahmud’un yaptırdığı su bendine düşürülen bir tarih beytidir:

Egerçi sed binâ itmişdi ammâ görmedük âbın

Sikender’den tehî bu **havz-ı gerdûn** imtinân çekdi (Asr. Trh.23/10)

1.2.50. Hazine

Felek ile hazine arasındaki münasebet, gök cisimlerinin renklerinin sarı görünmesi sebebiyledir. Ayrıca güneş göğün sultanıdır, diğer gök cisimleri de güneşe olan konumlarından dolayı görev alırlar. Güneş, şeklinden dolayı da padişah tacına benzetilir. Sabah vakti güneş padişahı, başına tacını alarak ortaya çıkıp ortalığı aydınlatır:

Gencîne-i felekde nüh efserler olmalı

Gün başına ‘amâme giyer tac-dâr-ı subh (G.64/4)

1.2.51. Hizmetçi “Hademe, Hüddâm”

Felek ile hademe arasındaki münasebet, feleğin sürekli hareket halinde olması sebebiyledir. Felek hademeleri, ellerine ay ile güneş tepsisini alıp memduhun hizmetine girmiştir:

Eyleyüp terbiye zer-mühre-i mihr ile mehi

Uzadur destine **huddâm-ı felek** levha-i sîm (K.16/30)

1.2.52. Hokkabâz “lu’bedbâz”

Maharet göstererek insanın aklıyla oynayan kişilere hokkabaz denir. Gökyüzü, hareketliliği sebebiyle çeşitli haller ve şekiller gösterir.⁶⁰ Gece karanlık gündüz aydınlık olması, feleğin hareketi neticesinde dört mevsimin yaşanması, felek ile hokkabaz arasında ilgi kurulmasına sebep olur. Gökyüzü hokkabazı, bir defter yaprağını çevirir gibi mevsimleri, gece ile gündüzü meydana getirmekte, insanların aklıyla oynamaktadır:

⁶⁰Deniz, *a.g.e.*, s.71.

Defter hisâbı gösteriyor **hokka-bâz-ı çerh**

Evrâk-ı subh u şâm ile leyl ü nehâra yûf (G.266/B.7)

1.2.53. Hoca “Hâce”

Feleğin hocaya teşbihi, diğer gök cisimleri üzerinde tesiri sebebiyledir. Felek hocası, sabahı yaratması için güneşi görevlendirmektedir:

Gâfil me-bâş göçmededür kâr-bân-ı feyz

Hurşîdi **hâce-i felek** itdi verâ-yı subh

G.63/B.5

1.2.54. İkiyüzlü “dü-rû, dü-reng”

Feleğin ikiyüzlü şeklinde düşünülmesi, gece ile gündüzün olması sebebiyledir. Bu sebeple felek; ikiyüzlü, vefasız bir insana benzetilir. Bu nedenle feleğe güven olmaz, felekten vefa beklenmez:

Şu iki yüzli felekden vefâ ümîd itme

Dü-reng-i rûz u şebinden safâ ümîd itme (G.447/1)

1.2.55. Kadeh “Cam, Sâgâr”

Felek ile kadeh arasındaki münasebet şekil, renk ve sürekli dönmesi sebebiyledir. Beyitte felek sakisi dünya meclisine bir kadeh sunmakta, bu kadeh elden ele dolaşıp insanları aldatmaktadır. “Boşa” kelimesiyle feleğin aldaticılığına vurgu yapılır. Ayrıca şarabın mucidi Cemşîd’dir. Bu sebeple beyitte “Cemşid, dulu, kadeh, devr, bezm” sözcükleri bir araya getirilerek tenasüp yapılmaktadır:

Tolı sunmuş idi Cemşîd-i kadeh-nûşa felek

Şimdi devr itmede bu bezm-gehi boşa felek (G.319/1)

Feleğin sarmal bir şekilde yedi veya dokuz kattan oluştuğu kabul edilir. Feleğin her bir katı kendinden bir öncekini sarmalar. Bu yuvarlaklık kadehe benzetilir. Ayrıca felek ile kadeh arasındaki bir diğer münasebet de aldaticılığıdır. Beyitte Molla mübalağa yoluyla, dokuz felek kadehini memduhun medhi için sunsa yine de onu vasfetmeye yetmeyeceğini söylemektedir:

Meşrebümce beni mest eyleyemez evsâfi

Bâde-i midhatine **nüh felegi itsem câm** (K.2/55)

Dünya cahillerin dünyasıdır, gönül ehli ise burada daima sıkıntı içindedir. Felek gönül ehlinin düşmanıdır. Hayatı onlara zehir etmeden şarap değil bir damla su dahi vermemektedir:

Bir içim su mı virür **câm-ı meyinden** geçdük

İtmeden **devr-i felek** ehl-i dilün kâmmı telh (G.72/3)

1.2.56. Kafes “Müşebbek”

Gökyüzü; usturlaplar veya gezegenlerin yörüngelerini gösteren çizimler yahut gece karanlığında parlayan yıldızların görünmesi sebebiyle kafes, elek, micmer, örümcek ağı gibi delikli nesnelere teşbih edilmektedir.⁶¹ Gönül ile kuş arasındaki münasebet de kalbin atması esnasında çıkardığı ses ile bir kuşun çırpınışı esnasında çıkardığı ses arasındaki benzerlik sebebiyledir. Bu sebeple “gönül kuşu” tabiri şiiirler tarafından fazlaca zikredilmiştir. Beyitte dokuz felek, gönül kuşuna yuva olmuştur fakat gönül kuşu sevgilinin saçına duyduğu hasret sebebiyle bu dokuz yuva ona yine de kafes gibi dar gelmiştir:

Şu tokuz lâne-gâh mürğ-ı dile

Kafes-i pîç-tâb-ı hicründür (G.95/5)

Felek ile kafes münasebeti, kuşlara kurulan tuzak üzerine hayal edilir. Felek nimetleriyle büyükçe bir tuzak kurmakta ve insanları avlayıp kafesine hapsedmektedir. Hayvanlar şuursuzdur, bundan dolayı beyitte “mürğ-i bî-akl” denilmiştir. Dünya nimetlerine kapılan insan da kendini kaybeder. Molla, halk arasında “akılsız” anlamında kullanılan “kuş beyinli” deyiminden de faydalanmaktadır:

Mürğ-ı bî-’akla giriftârlığın bildürmez

Vüs’at-i dâm-ı felek ni’met-i bî-kesb-i kafes (G.220/3)

⁶¹ Şentürk, a.g.e. C.IV, s. 364.

1.2.57. Kambur

Eski filozoflara göre felek, yeryüzündeki her şeyden daha yaşlıdır. Çünkü felek yeryüzünden önce yaratılmıştır. Bu sebeple şairler yaşlılığa has bütün özellikleri feleğin sıfatları şeklinde düşünürler. Aşağıdaki beyitte felek; yaşlılığından dolayı kamburlaşmış, dü-çendân olmuştur:

Pîr-i çerhûn nazar itdüm kad-i ham-geştesine

Kâmet-i çerhini **dünyâya dü-çendân** gördüm (G.358/7)

1.2.58. Kapı “Der, Dervâze, Bab”

Feleğin kapı ile münasebeti, kapının yüksekliğinin yanı sıra bir geçiş yeri olması sebebiyledir. Aşağıdaki beyitte insanın felek kalesinin kapısından içeri girmesiyle, ecel okunun da onunla birlikte o kapıdan içeri gireceği söylenmektedir:

Her kim **derûn-ı hısn-ı felekde** zuhur ider

Dervâzesinde tîğ-ı ecelden mürur ider (G.177/1)

1.2.59. Karanlık “Karanlıklar Ülkesi, Zulmet”

Gökyüzü gece kararması sebebiyle karanlıklar ülkesi şeklinde tasavvur edilir. Gece, insanda hüznü yaratır ve en çok da dertli insanları etkiler. İslam dinine göre içki içmek haram sayıldığından, içki müptelaları kınanmaya maruz kalmamak için gece gizlice içki içerlerdi, beyitte içki ve gece bağlantısı bu sebeple de kurulmaktadır:

Sâgar-i subha komaz sâf-ı sabûhı gerdûn

Derd-i zulmetle eger eylemese şâmını telh (G.72/2)

1.2.60. Kâse

Feleklerin iç içe geçmiş küreler şeklinde düşünülmesi ve yeryüzünün de uçsuz bucaksız bir düzlük olduğu inancı; şairlerin muhayyilesinde gökyüzünün yeryüzü düzlüğü üzerinde bir kubbe ya da ters dönmüş kâseye teşbih edilmesine sebep olmaktadır. Feleğin kâse olarak düşünülmesi, âşıklara kâse içinde zehir sunması hayaline dayanır:

Kurtulurduk felegün zehr-i gamından bârî

Kırılıydı şu kühen **kâse-i telh-âb-ı garaz** (Asr.G.28/6)

Feleğin dokuz tası, memduhun meclisinde çalınan sazların seslerini duymaları neticesinde birbirine çarpacak, gökyüzü gürültüyle dolacaktır:

Sa'ât-i nüh-tâs-ı gerdûn pür-tanîn-i şevk olur

Gûşına çalınsa sâz-ı bezm-i şâh-ı kâm-yâb (K.13/3)

1.2.61. Yay “Keman”

Feleğin yaya teşbihi, kavisli şekli sebebiyledir. Gökyüzü yaya teşbih edilince diğer gök cisimleri de bu yayla ilgili diğer unsurları oluşturmaktadır. Beyitte gökyüzü memduhun elindeki yay, samanyolunu oluşturan yıldızlar ise bu yayın altın teli şeklinde hayal edilmektedir:

Kemân-ı çerhi almış kabza-i teshîre zanneyler

Görenler çille-i zer-târ-ı yayın keh-keşân-âsâ (K.4/3)

1.2.62. Kitap

İslam inancına göre insanın gün içinde yaptığı her şey amel defterine yazılmaktadır. Ahiret âleminde ise bu yaptıklarından dolayı hesaba çekilecektir. Kur'an'da **kitâb** ve **suhuf** adlarıyla geçen amel defterine **kitâbü'l-a'mâl**, **sahîfetü'l-a'mâl** de denir. Kur'ân-ı Kerîm'in belirttiğine göre insanın dünyada benimsediği inanç ve işlediği bütün fiiller tespit edilmiş olup kıyamet gününde bir kitap halinde kendisine sunulacak, okuma bilen ve bilmeyen herkesten kendi kitabını okuması istenecektir. “Kirâmen Kâtibîn”, “hafaza”, “rakîb-atîd” adlarıyla anılan meleklerin yazıp kaydettikleri bu kitap, cennete girecek olan ashâbü'l-yemîn'e sağ taraftan, cehenneme atılacak olan ashâbü'l-şimâl'e ise soldan veya arkadan verilecektir. (...) Müfessirler Kur'an'da zikredilen kitap ve suhufun, insan ömrünün muhasebesinin yazılı bulunduğu defter manasını ifade ettiği gibi kişinin hesabının görüldüğünü bildiren bir belge anlamına gelebileceğini de belirtirler.⁶²

İnsan nefsanî bir varlıktır. Nefis insanı felakete sürükler. Zira Hz. Peygamberin “Allah'ım, göz açıp kapayıncaya kadar dahi beni nefsimle baş başa bırakma!”

⁶² Ahmet Saim Kılavuz, DTV İslam Ansiklopedisi” Amel Defteri Mad.” Cilt.3, İstanbul 1993, ss. 20-21.

şeklindeki duası, nefisle mücadelenin zorluğunu göstermektedir. Allah’a iyi bir kul olma yolunda olan kişiler nefislerinden arınma ve onu terbiye etme yolunu ararlar. Bu sebeple tarikat ve cemaat gibi gruplara mensup olurlar.

Şair “Bu âlemde feleğin seninle hesabı bitmeden gel Mevlevi tarikatından hakkımı al.” dediği beyitte insanın dünyada geçirdiği ömrünü, feleğin hesap kitabına teşbih eder:

Dergâh-ı Şems-i dîne gelüp iste hakkını

Ma’lûmıdır bütünce **hisâb u kitâb-ı çerh** (G.73/ 9)

1.2.63. Kitâbe “Anıt”

Feleğin kitabeyle münasebeti yüksekliği ve eskiliği sebebiyledir. Kitabeler bir yapının veya herhangi bir şeyin tarihini, yapısını, yapılmasındaki maksadı belirtmek için duvarlara, taşlara vb. kazılan yazılardır. Mezar taşları da kitabe örnekleridir. Beyitte şair, memduhunun unutulmaması için onu methettiği bu güzel beyti, felek kitabesine kazıyacaktır:

Meger bu matla’-ı garrâ medîhasından imiş

Kitâbe-i felege itmişem anı mastûr

K.40/B.49

1.2.64. Kocakarı “Pîre-zen, ‘Acûze, Pîr-i ‘Acûz”

Feleğin pîre-zene teşbihi, yaşlılığı ve aldaticılığı sebebiyledir. Felek pîre-zeni her ne kadar yıldız mücevherleriyle süslense de yaşlı olduğu için bu süslenme onu yine de güzelleştirmez:

Bî-hûde ‘**arûs-ı feleğe** cevher-i encûm

Zinet mi virür **pîre-zene** zîver-i elmâs (G.217/9)

Yine bir beyitte felek pîre-zeninin yaptığı hileleri herkesin göreceği, ipliğinin pazara çıkacağı ifade edilir:

Rişte-i mintakası bir gün olur kim dökülüp

Felek-i pîre-zenün ipliği bâzâra çıkar (G.160/8)

Gökyüzü kavisli görüntüsü ve yaşlılığı sebebiyle pîr-i acûzeye teşbih edilir. Molla'ya göre feleğin kambur boyu gönül ehline cevri u cefa vermede bir genç gibi hünerli ve enerjiktir:

Ehl-i kemâle çevre gelince cevân olur

Çerh-i 'acûz kaddini pirâne gösterür (G.168/4)

Felek yaşlılığı sebebiyle kamburlaşmıştır. Bu nedenle dünyadan iki büklüm şeklinde görünmektedir:

Pîr-i çerhün nazar itdüm **kad-i ham-geştesine**

Kâmet-i çerhini dünyâya dü-çendân gördüm (G.358/7)

Felek kambur olması sebebiyle kusurludur, kusursuz olan şaire kendi kamburunu yapıştıracak kadar da iftiracıdır.

Felekle uğraşamaz istikâmet-i tab'um

Yapışdırur **kad-i kütehle** bana bir kanbûr (K.40/66)

1.2.65. Kova "Delv"

Gökyüzü renk ve şekil sebebiyle ters dönmüş bir kuyuya, felek de kovaya teşbih edilmektedir. Beyitte Hz. Yusuf'un güzelliğine arz u semanın âşık olduğu hayal edilir, bu sebeple Hz. Yusuf kuyuya atılınca delv-i felek âh etmektedir:

Koynına aldıkca çâh **delv-i felek** çekdi âh

'Âşık idi hüsnine arz u semâ Yusûf'un (G.301/4)

1.2.66. Kubbe "Eyvân, Kasr, Saray, Kıbâb, Tâk, Dehliz"

Feleklerin iç içe geçmiş küreler şeklinde düşünülmesi, gökyüzünün yeryüzü düzlüğü üzerinde bir kubbeye benzetilmesine sebep olmaktadır. Bu kubbenin rengi de mavi veya yeşil olarak hayal edilir:

Âsmân seyr eyledükçe seyr ide iclâlini

Kubbe-i gerdûnesi olsun bu çerh-i sebz-fâm (Trh.7/11)

Felek ile dehliz “ koridor” arasındaki münasebet yükseklik dolayısıyladır. Beyitte, dokuz felek memduhun kasrına dehliz, bütün baharlar da bu kasrın nakşına bir yeşil yaprak olamayacak denilerek mübalağa yapılmaktadır.

Nüh felek zâviye-i kasrına dehlîz degül

Nakşına bir varak-ı sebz olamaz cümle bahâr (K.13/5)

Gökyüzü, yüksekliği ve parlak cisimleri sebebiyle altından inşa edilmiş bir kasır olarak tasavvur edilmiştir. Bu kasrın inşasını felek yapmış, güneşi de bu kasra gül olarak nakşetmiştir.

Bir kasr-ı zer-nigâr binâ itdi kim felek

Hurşîdi kıldı nakşına ilhâk gül gibi (Asr. Trh.4/6)

Feleğin iç içe geçmiş kubbeler şeklinde olduğu düşüncesi, şairlerin muhayyilesinde kütüphane rafları şeklinde düşünülmesine sebep olmaktadır:

Nüh kubbe-i eflâk kütüb-hâne olur

Eylersem eger cürümü ketb ü imlâ (Kt.42/2)

Eski Yunan filozoflarından İslam bilginlerine kadar felekleri tarif etmek için en yaygın kullanılan benzetme unsuru çadır ve kubbedir. Bununla beraber özellikle çadırlar, ortalarına dikilen bir direk ayakta durdukları halde feleğin nasıl olur da direksiz durduğu düşüncesi, gerek bilginlerin gerekse halkın yüzyıllar boyu zihnini meşgul etmiştir.⁶³ Divan şiirinde feleğin en çok kullanılan sıfatlarından biri de bu olmuştur. İzzet Molla, feleğin sütunun olmamasını onun geçici olmasına bağlamaktadır:

Elbette bir sütünü olurdu bu kubbenün

‘İzzet nihâyet olmasa kevn ü mekân harâb (G.23/6)

Felek - eyvân münasebeti de yine yüksekliği ve şeklinden dolayıdır. Topkapı Sarayı’nın üzerine yazılan bir tarih beytinde feleğin, II. Mahmud’un atının parıldayışını görünce kendi güneşini bu eyvana (Topkapı Sarayı) binek taşı yaptığı söylenmiştir:

Görince rahşını rahşende Hân Mahmûd Gâzî’nün

Felek hurşîdini seng-i rikâb itdi bu eyvana (T.77/7)

⁶³ Şentürk, a.g.e. C. IV, s. 365.

1.2.67. Kulak “Gûş”

Feleğin kat kat olduğu düşüncesi, felek ile kulak arasında ilgi kurulmasına sebep olmaktadır:

Sa’ât-i nüh-tâs-ı gerdûn pür-tanîn-i şevk olur

Gûşına çalınsa sâz-ı bezm-i şâh-ı kâm-yâb (K.13/3)

Gökyüzü, şeklinden ve derin görüntüsünden dolayı kulak ve kulak içinin karanlığına benzetilir. Dünyamız çok eskidir, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Savaşlar, kıtlıklar ve daha birçok şeyi kasteden şair, dünyayı kişileştirerek gökyüzünün kulağının çok şey duyduğunu ve dünyanın gözünün de çok şey gördüğünü söyler:

Binâgûşındaki mengûşa dikkat eyledüm ‘İzzet

Ne işitmiş ne görmüş **gûş-ı ‘âlem** dîde-i dünyâ (G.3/6)

1.2.68. Kulbe-i Ahzân

Kulbe-i Ahzân, Hz. Yakûb Hz. Yusûf’u kaybetmesi nedeniyle üzüntü ve acı içinde sabır ve tefekkür ettiği evin adıdır. Bu evin bir diğer adı da Beyt’ül-Hazen’dir. Sıkıntılı olan kişinin içi daralacak, kalbi sıkışacak, dünya gözüne dar gelecektir. Âşık da sevgilinin hasretiyle sürekli gamlıdır, sevgili olmayınca ona koca dünya Külbe-i Ahzan gibi gelecektir:

N’ola girsem iki kat **külbe-i ahzâna** gam çekmem

Bana **bâlâ-yı gerdûn** yüz kat olsa **târdur** sensüz

G.185/B.7

1.2.69. Kuyu “Çah”

Gökyüzü şeklinden dolayı ters dönmüş bir kuyuya benzetilir. Bu benzetmede felek ise sürekli dönmesi sebebiyle su dolabı olarak düşünülür. Beyitte felek dolabı ne kadar dönse de bilgin kişilere bir damla su yok vermediği söylenir:

Bulmaz Eflâtûn bu **çâh-ı ser-nigûnda** katre âb

Dönse ger dolâb-ı gerdûn kuvvet-i tedbirden (G.425/4)

1.2.70. Kuyumcu “Zer-Ger, Zer-Kâr”

Gökyüzünün kuyumcuya teşbihi, sürekli hareket etmesi; ay, güneş ve diğer gök cisimlerinin şekil ve renk bakımından altına benzemeleri sebebiyledir. Aşağıdaki beyitte ay ile güneş altın küpeye, gökyüzü de bu altın küpeleri gece gündüz işleyen bir kuyumcuya teşbih edilmektedir:

Mihr ü mehdür kutra-i zerrîn-i gûş-ı mâderün

İşler anı âsmân mânend-i zer-ger rûz u şeb (K.5/44)

1.2.71. Levha

Feleğin levhaya benzetilmesi, gökyüzünün uçsuz bucaksız görüntüsü sebebiyledir. Beyitte şair, feleğin levhasını süslemesi için feleğe bir günlük fikrini bırakmıştır:

Fikr-i yek-rûzemi tezhibe bıraktım çerhe

Cedvel-i levhasına mihrini itsün zer-hal (K.38/48)

1.2.72. Mağara “Kehf, Gâr”

Gökyüzünün güneşin batmasıyla karanlık olması, bir mağara görüntüsünü vermektedir. Gökyüzüyle mağara arasında ilgi bu nedenle kurulmaktadır. Molla, kâinatı mağaraya benzettiği bu hayalinde, ona göre sığınılacak en güvenli yer Nakşibendî dergâhının kapısıdır. Ayrıca şair, Hz. Peygamber’in mağarada saklandığı sırada örümceğin mağara ağzını ağlarla örmesi olayına telmih yapılarak bu hayalini daha da güçlendirmiştir:

‘Ankebût-ı der-i mahbûb-i Hudâ’dur Nessâc

Gâr-ı ‘âlemde dinür bâb-ı ‘azîzâ namelâz (Asr.G.22/6)

1.2.73. Menzil

Menzil konaklama yeridir, gelip geçicidir. Feleklerin sürekli dönmesi, bu dönüş esnasında diğer gök cisimlerini ve özellikle yıldızları etkilemesi, yıldızların da insanın kaderine etki ettiği inancı, feleğin fitneci olarak nitelendirilmesine sebep olmaktadır. Fitnenin diğer bir anlamı da nizam ve düzenin bozulmasıdır. İzzet Molla’ya göre memduhunun bir kaş işareti, feleğin yedi menziline karışıklık çıkarmaya yetmektedir:

Ebrûvânıyla işâret itse eyler der-kemend

Olsa **menzîl-gâh-ı fitne fevk-i çerh-i heftümîn** (K.9/35)

1.2.74. Merdiven “Süllem”

Feleğin kat kat olduğu düşüncesi, merdivene teşbih edilmesine sebep olmaktadır. Şiirlerde felek ile merdiven arasında benzerlik genelde bir kasır veya saray üzerinde kurulmaktadır. İzzet Molla'ya göre dokuz felek, memduhun sarayına merdiven olmuştur:

Nüh felek dâ'ire-i devletinün süllemidür

Kasr-ı iclâline yek-suffe fezâ-yı imkân (K.14/12)

Felek- merdiven münasebetinin Miraç gecesine telmih yoluyla ilgi kurulduğu görülmektedir. Şaire göre Hz. Peygamber Miraç gecesinde göğe yükselirken feleğin katları ona merdiven olmuştur:

Eflâk olursa süllem-i mi'râcı çok mıdur

Mevlâ ki ide zatına *lev-lâk* ile hitâb

1.2.75. Mevlevî

Feleğin Mevlevilere benzetilmesi sürekli dönmesi sebebiyledir. Molla'ya göre felekler, Mevlevî tekkesinde semazenlerin huşu içerisinde dönmelerinden etkilendikleri için sürekli dönmektedir:

Mevlevî olmasa gerdûn ider mi devrân

Sandı münkir ki bu âyîn ola bu dem muhdes (G.52/7)

A felek bu gerdişünden sana Mevlevî dinilmez

Nice ser-fürûlar itsen yine bir külâh idersin (G.423/4)

1.2.76. Meydan, Savaş Meydanı

Gökyüzü, uçsuz bucaksız düz görünümü sebebiyle bazen bir oyun alanına bazen de bir savaş meydanına benzetilmektedir. Feleklerden ilk sekizi batıdan doğuya dönerken dokuzuncu felek “ Felekü'l-eflâk, Felek-i atlâs” doğudan batıya dönmekte, aynı zamanda yıldızları da etkilemektedir. Feleğin kaza ve kader üzerinde etkili olduğu

düşüncesi divan şiirine de konu olur. İzzet Molla'nın bu düşünceyi ele aldığı bir beytinde gönül aşk meydanında feleği yenmiş, arşa kılıcını asmıştır:

Meydân-ı 'aşkdan kılıc asmışdı 'arşa dil

Seyf-i kazâya olmadan evvel felek kırâb (K.3/6)

Şu beyitte de gökkuşağı yaya, göktaşları ateşli birer oka teşbih edilerek feleğin gökyüzü meydanında talim yaptığı ve bu talimin de kıyamete kadar süreceği söylenebilir:

Tâ ki kavs-i kuzahı tîr-i şihâba gerdûn

Kura **meydân-ı felek** içre *ilâ-yevmi tenâd* (K.8/52)

Şu beyitte ise gökyüzü cirit meydanına, felek ise savlecan topuna teşbih edilir:

Rübûde olmadı bir savlecana topı **gerdûnun**

Bu **meydân** içre oldı bir niçe sâhib-kırân hâdis (G.54/2)

Feleğin süratle koşan bir at olarak tasavvuru da felekle ilgili yaygın benzetmeler arasındadır. Bu hayalde gökyüzü meydan, ay ve güneş de felek atına binen birer süvari olarak düşünülür. Molla'ya göre ay ve güneş süvarileri felek atına binip gece gündüz gökyüzünde meydan okumaktadır:

Eblak-ı çerhe okurlar gice gündüz **meydân**

Zîr-i rân eyledi girâhş-ı sefid ü edhem (K. 1/24)

Gökyüzünün müsabaka meydanına benzetildiği bu beyitte Molla, feleğe meydan okumaktadır:

İşte **meydân-ı hüner** levh u kalem âmâde

Kudreti varsa **debîr-i felek** itsün tecrîr (K.37/45)

1.2.77. Orman “Bîşe-Zâr, Ücem”

Gökyüzü gece karanlığı sebebiyle karanlık bir ormana teşbih edilmektedir. Molla'ya göre felek ormanında kimin ne olacağı belli değildir. Felek âdeti gereği aslanı kedi, sivrisineği de Rüstem'in yerine koyabilmektedir:

Bîşe-zâr-ı felegün 'âdetidür gâhî koyar

Gürbeyi şîr-i ücem peşşeyi Rüstem yerine (G.471/6)

1.2.78. Omuz

Felek yaşlılığı ve eğriliği sebebiyle yaşlı bir insanın çökmüş omzuna benzetmektedir. Bir beyitte felek, Hazreti Pîr'e sevgiyle bakıp etkilenmekte, bulut hırkasını üstüne çekip ağlamaktadır:

Hazret-i Pîr'e teveccühle bükâ itmededür

Ebrden hırka-i peşmîne çeküp dûşa felek (G.319/8)

1.2.79. Pelâs

Felekle kilim arasında eski olması sebebiyle alaka kurulmuştur. Molla'ya göre memduhunun kutlu dönemi, feleğin renksiz ve eski kilimini renklendirmiştir. Memduh ise II. Mahmud'dur:

Köhne **pelâs-ı felege** her sabâh

Reng vire tâ becam-i rüzgâr (K.17/45)

1.2.80. Saç “Zülf, Gîsû”

Gökyüzü ile saç arasındaki münasebet, siyahlık dolayısıyladır. Beyitte gökyüzünün kararması âşığa sevgilinin saçını hatırlatmaktadır. Bu sebeple âşık âh etmekte, âşığın gönlünden yükselen âh dumanı feleği tarumar etmektedir:

Bi'llâh **zülf-i yâr kadar olma ey felek**

Bir âh ile gönül seni de târ u mârider(K.7/3)

1.2.81. Sâkî

Felek, dönmesi sebebiyle sakiye teşbih edilmektedir. Bu hayalde yıldızlar ve diğer gök cisimleri de içki meclisindeki diğer nesnelere olarak düşünülür. Felek kötü, fena olarak tasavvur edildiği için felek sakisi âşığa kadeh sunmaz ya da sunduğu kadeh acıdır:

İtdi sahbâya biraz rom katup câmını telh

Sundı **sâkî-i felek** sâgar-i encâmını telh (G.72/1)

İtdi **sâkî-i felek** bizden dirîgâ mey dirîğ

Görinmeseydük kaşkî bu dem ne demdür hey dirîğ (G.258/1)

1.2.82. Saltanat

Sultan II. Mahmud, gökte tek olması ve âlemi aydınlatması yönüyle saltanat göğünün güneşi olarak vâsfe edilir.:

Sipih-r-i saltanatun âftâbı Hân Mahmûd

Bana bu devr-i felekden hem-ân odur maksûd (Mt.86)

1.2.83. Samanlık

Felek ile saman münasebeti, parlayan yıldızların renk bakımından samana teşbih edilmesi sebebiyledir. Ayrıca gökyüzünde sık yıldızların oluşturduğu bir kümeye, saman harmanını andırması sebebiyle Samanyolu “keh-keşân” denmiştir:

Görenler keh-keşânun âteşinden eyler istidlâl

Şu bâr-gâh-ı felek istabl-ı ‘aşka bir samanlıkdur (G.115/4)

1.2.84. Sarık “Destâr”

Eskiden kavuk, külah veya fesin etrafına sarılan sarıkların biçimi işe, mevkie veya memuriyete göre değişirdi.⁶⁴ Gökyüzünün sarığa teşbihi, rengi ve kavisli şekli sebebiyledir. Feleğin destar olarak tasavvur edildiği bu beyitte, yıldızlar ise bu destarın yaldızlı desenleri şeklinde düşünülmüştür. Ayrıca beyitte bayramlara özel yeni elbiselerin giyilmesi geleneği de hatırlatılır:

Çakmıklıdur başındaki destâr-ı çerhe bak

Îmâ ider ki geldi dem-i gâm-zidâ-yı ‘îd (G.83/4)

1.2.85. Selvi “Serv”

İzzet Molla’nın boğazın güvenliği için yapılan Çimenlik Tabyası’na düşürdüğü tarih beytinde, gökyüzünü yüksekliği sebebiyle selviye teşbih etmektedir.

Metânet virdi Boğaz’ a burûc-âsâ yapup tabya

Müşeyyed eyledi her bir tarâfdan serv-i gerdûn-veş (Trh.54/4)

⁶⁴Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, Ankara 1969, s. 87-88.

1.2.86. Sıkıntı Yeri

Feleğin insan kaderi üzerinde tesirli olduğu inancı yaygındır. Bu sebeple şairler, yaşadıkları dönemde çektikleri sıkıntıların failini felek olarak görür ve feleğe yüklenirler. İzzet Molla'nın son dönem şiirlerini topladığı Hazân-ı Âsâr adlı divanından alınan bu beyitte Molla, yetenekli şairleri kabuğa sıkıştırılmış badem çekirdeğine benzeterek feleğin verdiği sıkıntı nedeniyle şairlik tabiatlarının gevşediğini söylemektedir:

Tengnây-ı çerhde şîrîn-tab'ân süst olur

Olsa vâsi' zarfı eyler dâne-i bâdâm raks (Asr.G.27/10)

1.2.87. Sîne

Gökyüzü gece kararması ve yıldızların çıkması münasebetiyle divan şiirinde âşığın aşk ateşiyle dağlanmış yaralı sinesine teşbih edilmektedir. Molla'ya göre âşıkların sinesinde yanan aşk çırası, gecelerini feleğin gündüzünden daha aydın kılmaktadır:

Çerâğ-ı dâğı yakduk sineye bî-minnet-i hurşîd

Senün rûzundan ey **gerdûn** rûşendür şeb-i 'uşşak (G.297/2)

1.2.88. Şemsiye “Çetr, Hayme”

Gökyüzünün dünyayı çevrelemesi ve üzerini örtmesi sebebiyle felek, yeryüzünün gölgeliği olarak düşünülür. Aşağıdaki beyitte mübalağa yoluyla şair, memduhun himayesinin gölgesini feleğin gölgesine teşbih eder:

Çetr-i gerdûn gibi yaz kış kurulur sahrâda

Melce'-i 'âmedür şehre sıgar mı o zihâm (K.2/25)

1.2.89. Şişe “Şişe-i Haccam, Şişe-i Darû, Şişe-i Hikmet, Mînâ”

Gökyüzünün şişe olarak tasavvuru da şeffaflığı ve kubbe şeklinde hayal edilmesi sebebiyledir.

Hacamat: Arapça telaffuzu “ hicâmet” olan ve Türkçede daha ziyade hacamat diye bilinen bu kavram, sözlükte emme anlamına gelen “ hacm” kökünden gelmektedir. Terim anlamı ise en kısa tanımıyla deriden vakum yolu ile kan alınmasıdır.⁶⁵

Beyitte günbatımına yakın oluşan gökyüzü kızılılığı, renk sebebiyle hacamatçı şişesine teşbih edilmiştir:

Feverân eyledi ol rütbe dem-i düşmen kim

Oldı pür **şişe-i haccâm gibi çerh-i kebûd** (T.2/9)

Mizâc-ı mülke tedbîr itdi şemşîri hakîmâne

Felekler şişe-i haccâma döndi hayli kan çekdi (Asr. Trh.23/9)

Feleklerin insanın talihiyle oynadığına inanılır, bu sebeple feleğe itimat edilmez. Molla, feleği bir tabip olarak tasavvur ettiği bu beyitte, onun verdiği hikmet ilacını dahi içmeyeceğini söyler:

Felekler **şişe-i dârû-yı hikmet** olsa nûş itmeme

Etibbâ-yı felâket böyle bir rencûr görsünler (G.152/4)

Şaire göre şişebaz olan felek sürekli onun talihiyle oynamakta ve başına felaketler getirmektedir:

Minâ-yı çerh oynadıyor ‘İzzetâ bizi

Alduk belâyı başumuza hem-çü-şişe-bâz (G.195/6)

1.2.90. Taht “Serîr”

Taht, yüksekliği ve yüceliği sebebiyle gökyüzüne; taç ise renginden dolayı güneşe benzetilir. Ayrıca gökyüzünün padişah olarak tasavvur edildiği de görülür, bunun sebebi ise güneşin insanlara hükmettiği telakkisi ve onlara tesir ettiği düşüncesidir.⁶⁶ Molla’ya göre memduhu felek tahtına çıkmış, din ve devletin ışığı olmuştur:

Tâ kim cihânda **padşâhân-ı felek-serîr**

Revnağ-fürûz-ı devlet-i dünyâ vü dîn olur (K.5/B.47)

⁶⁵ Necmettin Şeker, “Hz. Peygamberin Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği”, *K.S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Say.21, 2013, s.21.

⁶⁶Deniz, *a.g.e.*, s.99.

1.2.91. Tâs “Nüh-Tâs, Heft-Tâs”

Feleğin tasa teşbihi şekli dolayısıyladır. Felek, dokuz kat veya yedi kat olduğu düşüncesi sebebiyle beyitlerde bazen “nüh-tas” bazen de “heft-tas”a şeklinde geçer. Kasidenin fahriye bölümünden alınan bu beyitte şair; çok kudretli bir şair olduğunu, onun methiyle en boş şeyin bile değer kazanıp felek taslarına kadar namının ulaşacağını söylemektedir:

Ol şâ’irem ki câm-ı tehî vasfın eylesem

Avâzesiyle **tâs-ı felek pür**-tânîn olur (K.5/30)

1.2.92. Tavan

Şair, hayallerini geline benzetmektedir; felek atlası ise düz bir tavandan ibaret olduğu için onun bu yeni fikrine layık değildir:

Degüldür lâyıkk ammâ şimdilik şu atlas-ı gerdûn

‘Arûs-ı fikre ‘İzzet sâde-rûca bir tavanlıkdur (G.115/7)

1.2.93. Tuzak “ Dâm, Dâm-Geh”

Felek aldaticılığı sebebiyle tuzağa, insan da bu tuzağa aldanıp yakalanan kuşa teşbih edilmektedir. Kuşlar şuursuz hayvanlardır, bu sebeple halk arasında bir şeyi çabuk idrak etmeyene “kuş beyinli” tabiri kullanılır. Molla’ya göre akılsız insan, feleğin nimetlerine kanıp tuzağına düşecektir:

Mürg-ı bî-’akla giriftârlığın bildürmez

Vüs’at-i dâm-ı felek ni’met-i bî-kesb-i kafes (G.220/3)

Şu beyitte ise Molla, feleğin tuzağında nasibinin olmadığını bile bile kendi ayağıyla gittiğini söylemektedir:

Kendi ayağumuzla tutulduk çi fâ’ide

Bildük **bu dâm-gehde** bize âb u dâne yok (G.277/3)

Felek gönül kuşunu avlamıştır, artık bu kuşun bela tuzağından kurtulmasının imkânı yoktur:

Halâs-ı mürğ-ı dile çâre var mıdur tutalum

Felek didükleri **dâm-ı belâ** imiş bildük

Feleğin tuzak olarak hayal edildiği bu beyitte ay tas, yıldızlar ise buğday olarak düşünülmektedir. Eskiden kuşlar tasın içine buğday konup tuzak kurularak yakalanırdı. Beyitte felek de ay tasına yıldız danelerini koyarak tuzak kurmuş, âşıkları avlamıştır:

Kâse-i meh hırmən-i nemcinde âb u dânemüz

Var sanup bî-hûde gerdûnun tutulduk dâmına (G.455/2)

1.2.94. Tennûre

Tennure semazenlerin semah esnasında giydikleri giysidir. Felek ile tennure arasındaki münasebet, semazenler dönerken eteklerinin de dairesel bir biçimde açılarak dönmesi sebebiyledir.⁶⁷ İzzet Molla'ya Mevlevilik atadan mirastır. Bu sebeple Molla'ya göre kendisi Mevlevî olduğunda, felek o dergâhta tennesini daha yeni giymişti:

Dil hânkâh-i Pîr'e soyundukda 'İzzetâ

Gerdûn henüz o tekyede tennûre-pûş idi (G.505/5)

1.2.95. Top

Felek, şekil ve hareket sebebiyle topa teşbih edilmektedir. Bu hayalde gökyüzü de bir oyun yeri, bir meydan olarak tasavvur edilir.

Oyun müsabakalarında ancak yetenekli kişiler başarı sağlarlar fakat felek meydanında kutlu, yetenekli kişiler dahi oyunu kaybetmektedir.

Rübûde olmadı bir savlecana **topı gerdûnun**

Bu meydân içre oldı bir niçe sâhib-kırân hâdis (G.54/2)

1.2.96. Uğursuz “Meş’ûm, Bûm”

Baykuşun ötmesi uğursuzluk sayılır. Hatta hangi evde öterse orada birisinin öleceğine inanılır.⁶⁸ Divan şiirinde bütün olumsuz sıfatlar feleğin sıfatlarıdır. Bunlardan

⁶⁷ Deniz, *a.g.e.*, s.101.

⁶⁸ Hanife Yakup, “Doğu Makedonya’da Yaşayan Müslüman Türklerin Halk İnançları, Gelenekleri ve Fert Üzerindeki Etkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Say. IV, 2016, s.173-198.

biri de uğursuzluktur. Molla'ya göre felek uğursuzu, Mevlevî dergâhını baykuş yuvasına çevirmiştir:

Dergâh-ı ‘Ârif-i Rûm olsun mı lâne-i bûm

İtmişdi **çerh-i meş’ûm** mürgâna âşyâne (T.12/2)

1.2.97. Yaşlı “Pîr”

Felek gerek yaşı gerekse kavisli şekli sebebiyle yaşlı bir insana teşbih edilmektedir:

Pîr-i çerhûn nazar itdüm kad-i ham-geştesine

Kâmet-i çerhini dünyâya dü-çendân gördüm (G.358/7)

Felek yaşlıdır fakat iş gönül ehline eziyet etmeye gelince dinçleşiverir. Beyitte şair “sakın aldanma” derken, feleğin aldatıcılığına da vurgu yapmaktadır:

Nev-cevândur **felek** ehl-i dile cevritmekde

Sakın aldanma görüp kâmetini [pîr] gibi (Asr.G.41/11)

Yaşlanan insan dünyadan ilgisini kesip kendisini ibadet ve iyilik etmeye adar. Felekten de beklenen budur fakat Molla'ya göre felek, gökkuşağını gayret kemeri olarak beline bağlamakta ve kötülük yapmaya devam etmektedir:

Pîr olmuş iken kasd-ı cefâda yine **gerdûn**

Kavs u kuzaha baksana gayret kemeridür (G.126/7)

Felek, yaşlılığı sebebiyle elden ayaktan düşmüş bir insan şeklinde düşünülmektedir:

Cism-i felek elden ayakdan düşüp

Zâhir olurdu herem-i rüzgâr (K.17/22)

1.2.98. Yatak (bister)

Feleğin yatağa teşbihi sürekli talihi ve bahtı uyuttuğu düşüncesi sebebiyledir. Molla'nın hiç uyanmayan talihi, felek yatağını çürütmüştür:

‘İzzet çürütdi **bister-i gerdûnı** tâli’üm

Baht-ı siyâh hâb-ı girân söylerem sana (G.10/7)

1.2.99. Yuva “Âşiyân”

Gökyüzü şekil sebebiyle ters dönmüş bir kuş yuvasına teşbih edilmektedir. Molla'nın bahtından şikâyet ettiği bu beyitte bahtı, felek gibi kanat dahi açsa yine baht kuşunun gökyüzü yuvasında sığınağı vebal burcu olacağını söylemektedir:

Bahtumda olsa **nesr-i felek** gibi per ü bâl

Bin uça **âşyânesi** burc-ı vebâldür (G.173/4)

Feleğin dokuz kat olduğu inancı, dokuz yuvaya teşbih edilmesine neden olmaktadır. Molla, dokuz feleği Mevlevî tekkesi şeklinde tasavvur edip feleği de kişileştirerek bu tekkede kollarını açmış semah eden bir semazen şeklinde düşünür:

Olmasa **nüh-âşyân** hânkah-i Mevlevî

Nesr-i felek eylemez bâl ü per-efşân semâ' (G.254/5)

Bazı kuş türleri göç vakti gelince onlara engel olmaması için zayıf ve çelimsiz yavrularını yuvadan atarlar, böylece hem kendilerinin hem diğer yavrularının hayatlarını kurtarırlar, halk arasında aile tarafından sevilmeyen, bahtsız ve talihsiz anlamına gelen “Leyleğin yuvadan attığı yavru” deyimini buradan gelir.

Aşağıdaki beyit, yukarıda bahsi geçen olay üzerine kurulmuştur. Gökyüzü yuva olarak tasavvur edilince insanoğlu da bu yuvada bahtsız ve talihsiz kuş olarak hayal edilmektedir. Beyit, ayrıca “yüksekte uçan alçağa konar” atasözünü de akla getirmektedir:

Uçurma kendin ey **mürg-ı felek-peymâ-yı evc-i câh**

Nice ‘ankâları güm-kerde itmiş **âşyândur** bu (G.435/7)

1.2.100. Yüz “Rûy”

Gökyüzü renk ve şekil bakımından çeşitli hayallerle yüze teşbih edilmiştir.⁶⁹ Gökyüzü kavisli görüntüsü ve yuvarlak şekli sebebiyle padişahın eteğini öpmek için eğilen bir insana teşbih edilmektedir. Molla'ya göre felek, memduhun vasfını duyunca eteğini öpmeye gelmiştir:

İşidüp vasfını **yüz sürmeğe geldi gerdûn**

Bâr-geh sanmasun ol dâver-i pâkîze-vücûd (T.1/15)

⁶⁹ Deniz, a.g.e., s.106

1.2.101. Zâl

İran kahramanlarından meşhur pehlivan Rüstem'in babasıdır. Saçı ve sakalı beyaz olarak doğmuştur. Gökyüzü, renginin açık olması ve yaşlılığı sebebiyle Zâl'e teşbih edilir. Felek Zâl'e teşbih olunca ay ve güneş ise gece gündüz eline alıp savaştığı gürzleri olur. Felek Zâl'i gece gündüz ay ve güneş gürzlerini eline alarak Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i katleden lanetli Şimr'i aramaktadır.

Mihr ü meh sanma arar Şimr-i la'ini **Zâl-i çerh**

Destine almış iki gürz-i müdevver rûz u şeb (K.5/2)

2. YILDIZLAR

Ahter, necm, nücûm, encüm, kevkeb, kevâkib, sitâre.

2.1. UMUMÎ OLARAK YILDIZLAR

*Hak Teâlâ dünya göğü altında ve ona bitişik bir su denizi yaratmıştır ki, bu deniz, dünya göğünün içini kaplar. Bunun dalgaları, hava üzerinde Hakk'ın emriyle karar ve sükûnet bulmuştur. Bir damlası bile havaya düşmez. Allah, Güneşi, Ay'ı ve yıldızları kendi Arş'ının nurundan yaratıp, bu su denizinin içinde balıklar gibi yüzücü eylemiştir.*⁷⁰

Yıldızlar sayılarının çok olması bakımından “bî-hisâb, bî-aded, sad-hezâr, çok, pür” gibi sıfatlarla birlikte kullanılır.⁷¹ Ayrıca yıldızların yüksekte olmaları, ışık saçmaları, gece çıkıp güneşin doğuşuyla kaybolmaları ve daha birçok hususiyetleriyle gerçek manada kullanıldıkları gibi değişik hayal ve mecazlarla da kullanılmışlardır.

İlm-i Tencîm, yıldızların hareket ve vaziyetlerinden ahkâm çıkarmak ilmidir. Babil'in Keldanilerden evvelki sakinleri olan Nebatiler, yıldızlara taparlardı. Bu itikat onların, yıldızların seyir ve hareketlerini tetkik ederek bunlardan bazı ahkâm çıkarmaya sevk etmiştir. İşte “ilm-i ahkâm, ilm-i nücûm” denilen ilmin menşei budur.⁷²

Eski astronomi anlayışına göre yıldızların insan üzerinde etkili olduğuna inanılırdı. Bu inanişâ göre dokuzuncu gök dönerken diğer felekleri ve dolayısıyla yıldızları da beraberinde döndürmektedir. Yıldızlar, bu esnada birbirinden bazen

⁷⁰Erzurumlu İbrahim Hakkı: *Marifetnâme (sad. M. Fuad Başar)*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, 2018, s.55.

⁷¹Güven, a.g.e., s.41.

⁷²Agah Sırrı Levend: *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar va Mefhumlar*, 4. Basım, Enderun Yayınları, İstanbul, 1984, s.197.

uzaklaşp bazen yakınlaşırlar, bazen de bir burçta birleşirler. İnsan, doğum anında hangi yıldızın tesirinde kalırsa yıldızın durumuna göre o insanın bahtının açık veya kapalı olduğuna inanılırdı. Eğer kişi uğurlu bir yıldızın tesirinde doğmuşsa onun için “yıldızı yüksek, yıldızı parlak, bülend-ahter gibi tabirler kullanılırdı.

Gıbta itdüm şeref-i talî’ine Monlâ’nun

Öyle bir kevkeb-i sa’d olmuş ana tâb-efken (K.8/27)

İnsan, **nahs** “**kutsuz**” bir yıldızın tesirinde doğmuşsa eğer onun için ”bed-baht, baht-ı siyâh” gibi ifadeler kullanılır.⁷³ Bu insanlar hayatı boyunca hep sıkıntı yaşar ve zorluklarla karşılaşır. Bu insanlara halk arasında “yıldızı düşkün” deyiimi kullanılır.

Bir beyitte kayan yıldızların düşen yıldızların ancak hüner sahibi kişilerin ikbal yıldızları olduğu, değilse gökyüzünün bin sıradan kişi için bir yıldız bile telef etmeyeceği söylenir:

Kevkeb-i ikbâl-i erbâb-ı hünerdür hep düşen

Yohsa itmez âsmân bin şahsa bir ahter telef (G.269/5)

Astroloji ile meşgul olanlara “müneccim” denirdi. Müneccimler yıldızların hareketlerine bakarak kehanette bulunurlar.⁷⁴ İslam dininde bu ilme çok sıcak bakılmamış olmasına rağmen yine de kabul görmüştür. Günümüzde bile ilm-i nücûm “astroloji” ismi altında devam etmektedir.

Şeyhüm uçurma kendini ‘ilm-i nücûm ile

Biz çok hazîzi evc-i kerâmetde görmüşüz (G.203/3)

Yıldızlar ile güneş münasebeti: Güneşin doğmasıyla yıldızların kaybolması veya güneşin batmasından sonra yıldızların doğması güneş ile yıldızlar arasında bağlantı kurulmasına sebep olmaktadır. Bir beyitte güneş doğunca yıldızların kaybolması, bir padişahın halkının arasına altın dağıtması şeklinde hayal edilir. Bu padişah ise Hz. Muhammed’dir:

Giyüp mi’râc tâcın zer-feşân oldı gül-i encüm

Yürütdi sikkesin çerhe o sultân-ı kerem-fermâ (K.2/92)

⁷³A. g.e: s. 109

⁷⁴Güven, a.g.e., s.42.

Yıldızların yol göstermesi: Yıldızların geceyi aydınlatmaları insanlara yol bulma konusunda yardımcı olmaktadır. Bu sebeple yıldızlar için “rehber, delil” gibi tabirler kullanılmıştır.

O yolda vardur eserden müessire câdde

Delîli deşt-i Hicâz’un sitâre-i şebdür (G.157/10)

Yıldızların yüksekte olmaları, çoklukları, gece çıkmaları, ışık saçmaları ve insan talihi üzerine etkili olduklarına dair inanışlar sebebiyle yıldızlar divan şiirinde çeşitli hayallere ilham kaynağı olmaktadır.

2.2. YILDIZLARLA İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR

2.2.1. Âh

Yıldızların aha teşbihi, ahın kıvılcımlı olarak hayal edilmesinden dolayıdır. Gece vakti âşık gökyüzündeki yıldızları görünce ah etmektedir, yaralı gönlünden çıkan kıvılcımlı ah gökyüzünü kaplamaktadır, gökyüzü âşığın bahtından daha da kara olacaktır:

A gönül sipihre karşı niye bilmem âh idersin

Hazer it ki tâli’inden dahı pek siyâh idersin (G.423/1)

2.2.2. Altın “Zer-Feşân, Zer-Kafes, Kubbe-i Altın”

Yıldızlar renk, parlaklık ve şekilden dolayı altına teşbih edilir. Yıldızların gökyüzünde dağınık bir şekilde görünmeleri ve güneş doğunca kaybolmaları, bir padişahın halkına altın saçması şeklinde düşünülür. Güneş, gökyüzünün sultanıdır ve diğer sabiteler de güneşe olan yakınlıklarına göre konumlandırılırlar. Beyitte güneş padişahı ortaya çıkınca, gökyüzündeki yıldızları, halkın üzerine altın gibi saçmıştır. Beyitteki padişah, Miraç gecesi göğe yükseltilen Hz. Muhammed’dir.

Giyüp mi’râc tâcın **zer-feşân** oldu gül-i encüm

Yürütdi sikkesin çerhe o sultân-ı kerem-fermâ (K.2./92)

Yıldızların gece ortaya çıkması sebebiyle gökyüzü altın bir kubbe olarak düşünülür:

Felekler bir mu'allâ kubbe **altından** 'ibâretdür

'Adâlet olmasa olmaz sipihr-i köhne pâ-ber-câ (T.4/4)

Gökyüzünün kafes, elek, micmer ve örümcek ağı gibi delikli nesnelere “müşebbek” sıfatıyla benzetilmesi çokça görülen bir teşbih kalıbıdır.⁷⁵ Gökyüzü ile altın kafes arasında ilgi kuran Molla'ya göre dolunay, yıldızların hükmünü seyretmek için altın kafesinden çıkmıştır:

Sipihr-i şevketün kevkepleri ahkâmını seyre

Tulû' eyler verâ-yı zer-kafesden ol meh-i garrâ (T.4/6)

2.2.3. Asker “Leşker, Sipâh, Cünd”

Yıldızların askerlere teşbihi çoklukları dolayısıyladır. Bu benzetmelerde ay sultan, gökyüzü bir talim yeri veya savaş meydanı, yıldızlar ise bu meydana talim gören veya savaşan askerler olarak tasavvur edilir. Beyitte şair mübalağa yoluyla memduhunu ay'a, askerlerini ise nizam içinde saf tutmuş yıldızlara teşbih eder.

Mâh-ı burc-ı saltanat dinmek sana şâyestedür

Eyledün tertîb-i saff-ı 'asker-i encüm-şümâr (Asr. K.1/13)

Devleti ayakta tutan ve gücünü dünyaya gösteren, askerlerinin savaşlarda gösterdiği başarılarıdır. Ayrıca devletin ordusu ne kadar kalabalık ise karşı güçler üstünde o kadar caydırıcı etkiye sahiptir. Molla, II. Mahmud'u ay'a, onu güçlü kılan orduyu ise yıldızlara teşbih eder. Ayrıca ay ile yıldız Türk bayrağının sembolüdür:

Vücûd-ı şevket-i meh 'askeri encümdür ol şâhun

İder ay ile yıldız resmi dünyâya bu îmâyı (Asr. K.2/22)

2.2.4. Avize

Yıldızların avizeye teşbihi ışıklı olmaları, gece ortaya çıkmaları ve gökyüzünde asılı şekilde görünmeleri sebebiyledir. Memduhunu güneşe teşbih eden şair, hüsn-i talil yaparak güneşin doğmasıyla yıldızların kaybolmasını, yıldızların kendi ışıklarından utanarak kayboldukları şeklinde yorumlar:

⁷⁵ Şentürk.a.g.e., C. IV, s.364.

Geldi sipihre ‘ar u neng oldı cihân başına teng

Avîze-i elmâs-reng pervînine virdi hâlel (K.14/6)

2.2.5. Ayrılık “Firkat”

Yıldızlar ile ayrılık arasındaki münasebet, yıldızların uzak olmaları sebebiyledir. Sevgilinin aya benzetildiği bir beyitte ay olan sevgili gitmiş, yerine ayrılık yıldızı doğmuştur:

‘İzzet ide ahkâmını Hak vuslata tahvîl

Ol mâh gidüp toğdı bu şeb **kevkeb-i firkat** (G.47/5)

2.2.6. Bağ “Üzüm Bağı; Üzüm Salkımı”

Yıldızların bağa teşbihi, şekil olarak çiçeklere veya gökyüzüne asılı gibi durmaları bakımından üzüm salkımına benzemeleri sebebiyledir. Beyitte dünya mamur bir üzüm bağı, gökyüzündeki Pervin takımyıldızı ise yukarıdan aşağıya sarkan bir üzüm salkımı olarak hayal edilmiştir:

Tâ ki gül-zâr-ı cihân ma’ mûre-zâr-ı tâk olup

Hûşe-i Pervîn ola bâğ-ı sipihrûn zîveri (Sknm.23/52)

2.2.7. Baht

Eski inanca göre insan, doğum anında hangi yıldızın tesirinde kalırsa o yıldızın durumuna göre bahtının açık veya kapalı olduğuna inanılırdı. Eğer uğurlu bir yıldızın (sa’d) tesirinde doğmuşsa o insan için “yıldızı yüksek, yıldızı parlak, bülend-ahter” gibi tabirler kullanılırdı. Eğer kutsuz bir yıldızın (nahs) tesirinde doğmuşsa o insan için “bed-baht, bahtı siyah” gibi ifadeler kullanılırdı. Bu insanlar hayatı boyunca hep sıkıntı yaşar ve zorluklarla karşılaşır. Bu tarz insanlar için halk arasında “yıldızı düşkün, kara bahtlı” gibi yorumlar yapılırdı.

Yıldızının uğursuz olduğunu düşünen Molla’ya göre bu yıldız dünyayı bile etkilemektedir. Yıldızın etkisiyle ettiği kıvılcımlı âh, şebçerağ gibi geceyi aydınlatmakta, bu aydınlık karşısında güneş bile utanmaktadır:

Şeb-çerâğ-ı âhumuz hurşîdini eyler hacîl

Çerhe istiğnâ ider en necm-i bahtı karamuz (G.191/4)

Molla'ya göre kendisi o kadar talihsizdir ki feleğin gözü böyle kötü bir baht yıldızı daha görmemiştir:

Bî-tâli'em o mertebe kim **necm-i bahtımı**

Çeşm-i felek de görmedi leyl ü nehârda (G.482/3)

2.2.8. Ben “Hâl”

Yıldızlar şekil yönünden bene benzetilir. Sevgilinin saçları buluta, yüzü güneşe, benleri de yıldızlara teşbih edilir. Bu unsurlar güzellik gökyüzünü süslemişlerdir:

Âsmân-ı hüsne ziverdür o zülf ü **hâl** ü ruh

Ebr ü **necm** ü mihr-i enverdür o zülf ü hâl ü ruh (G.71/1)

Sevgilinin yüzü parlak olması sebebiyle gündüze, yüzündeki benler de yine parlaklığından dolayı yıldızlara teşbih edilmektedir. Beyitte İzzet Molla, sevgilinin yüzündeki yıldızların bildiğimiz yıldızlardan olmadığını, bu yıldızların sevgilinin yüzüne has yıldızlar olduğunu söylemektedir:

Degül **sitâre-i hâlün** felekde meşhûdum

Nehâr-ı hüsnüne mahsûs başka kevkebdür (G.158/8)

Ben divan şiirinde bir güzellik unsurudur. Ben ile yıldızların bir arada tasavvur edilmesi ikisinin de parlak, güzel ve şekil olarak da yuvarlak olmaları sebebiyledir. Âşıklar iki yıldızdan şikâyet ederler, bunlardan biri bahtlarına etki eden kötü yıldız, bir diğeri ise sevgilinin yüzündeki (ben) yıldızdır. Bu iki yıldız, âşığa daima eziyet etmektedirler:

Birisi **necm-i bahtumdur** birisi **kevkeb-i hâlün**

İki yıldız ki da'im birbirinden iftirak üzre (G.488/3)

2.2.9. Bende “Köle”

Yıldızların köleye teşbihi geceleri gökyüzünde sabit, bağlı gibi gözükmeleri sebebiyledir. Bir yerde kölelerin çokluğu o yerin gücünü gösterir. Beyitte şair memduhun yıldız kadar çok kölesinin olması için dua etmektedir:

Alalar kevkebe-i saltanâtından pertev

Bendegânın ide encûm gibi Mevlâ bisyâr (K.13/24)

2.2.10. Beyitler “ebyât”

Yıldızlar ile beyit arasındaki münasebet güzellik ve yol göstericilik bakımından kurulabilir. Ayrıca halk arasında “parlak fikir” daha önce hiç düşünülüp söylenmemiş fikirlere denir. İzzet Molla’ya göre kasidesinin beyitlerinin parlaklığı, gökyüzünden dünyaya ışık saçan birer yıldız gibidir:

Şevk-i ebyât-ı kaside kim cihâna saldı fer

Asmân-ı midhatinde **ahterânumdur** benüm (K.29/36)

2.2.11. Caize

Yıldızların renk ve şekil bakımından altına teşbih edilmesi, yıldızlar ile caize arasında ilgi kurulmasına sebep olur. Molla’nın yıldızları caize olarak düşündüğü bu beyitte felek, onun kasidesine karşılık olarak yıldızları verse de şair yine feleği şiirlerine katmayacağını söylemektedir:

Nücûmı câ’ize virse felek kasîdemüze

Katar mîyuz anı Dehrî gibi neşîdemüze (G.491/1)

2.2.12. Dâne “Erzen”

Yıldız ile buğday arasındaki ilgi renk, şekil ve çokluk bakımından kurulmaktadır. Sözlükte “onda bir” anlamına gelen **uşr** (çoğulu **uşûr**, **a’şâr**) kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olan **öşür** fıkihta toprak ürünlerinden tahsil edilen zekâtı ifade eder.⁷⁶ Osmanlı Dönemi’nde de bu öşür vergisi, Müslüman tebadan toprak ürününün onda biri kadar tedarik edilmekteydi. Cumhuriyet Dönemi’nde bu vergi kaldırıldı. Beyitte Molla, memduhun lütfunu ekin tarlası şeklinde tasavvur eder. Bu tasavvurda felek memuru öşür vergisi için ay ölçeğini eline alarak yıldız buğdayının etrafında dönmektedir fakat bu lütuf tarlasında böyle bir vergi yoktur:

Felek devr itse mikyâl-i kamerle **dâne-i necmi**

Olur mı kişt-zâr-ı lutf-ı şâhun ‘öşr-i mi’şârı (Trh.40/3)

⁷⁶ Mehmet Erkal, *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Öşr Mad.” Cilt: 34, İstanbul, 2007, ss.100-103.

2.2.13. Delîl “Rehber”

Yıldızlar geceyi aydınlatmaları nedeniyle insanlara geceleri yol bulma konusunda yardımcı olurlar. Bu sebeple yıldızlar için “rehber, delîl” gibi tabirler kullanılır.

O yolda vardur eserden mü’essire câdde

Delîli deşt-i Hicâz’un sitâre-i şebdür (G.157/10)

2.2.14. Eski “Köhne, Harâbe”

Yıldızların köhne “eski” olarak tasavvur edilmesi sararmış gibi görünen renginden dolayıdır. Yıldızlar, kâinatın varoluşundan beri mevcut oldukları için eski olarak tasavvur edilmiştir. Beyitte eğer adalet sağlanmazsa eskimiş yıldızların gökyüzü kubbesinde değil, ayaklar altına düşeceği söylenir.

Felekler bir mu’allâ kubbe altından ‘ibâretdür

‘Adâlet olmasa olmaz sipihr-i köhne pâ-ber-câ (T.4/4)

2.2.15. Gözyaşı

Yıldızlar, şekil ve parlaklık sebebiyle gözyaşına teşbih edilir. Ayrıca âşık sürekli ağladığı için âşığın gözyaşları ile yıldızlar arasında çokluk bakımından da ilgi kurulur. Ağlamak, daha çok çaresiz ve dertli kişilerin çaresizliklerinden dolayı gösterdikleri eylemdir:

Ümmîd olur mı mezra’a-i kâmdan nümâ

Eşk-i sipihr-i nâ-kese muhtâc iken zemîn (G.388/2)

2.2.16. Güher “Dürr, Elmas”

Yıldızların bu değerli taşlara teşbihi parlaklık, renk ve şekil sebebiyledir. Yıldızlar elmas olarak düşünülünce, bu yıldız elmasları gece vakti gül bahçesinin üzerine yağacaktır. Beyitte sevgilin saçının yanağına dökülmesini ve sevgilinin yüzünün terlemesini gören âşık, bu durumu gece vakti gül bahçesinin üzerine yıldız elmaslarının yağması şeklinde hayal eder:

Ruhsâra olur zülfi ‘arak-rîz-i letâfet

Şebdür kim o gül-zâra döker **ahter-i elmâs** (G.217/12)

2.2.17. Gül

Yıldızların çokluğu ve gökyüzünde dağınık halde bulunmaları, yaprakları dağılmış güllere teşbih edilmesine neden olur. Gül, Hz. Peygamber’in sembolüdür. Molla’ya göre Hz. Peygamber Miraç tacını başına koyup göğe yükseldiği zaman yıldız gülleri sevinçten her tarafa altın saçmışlardır. Beyitteki güller kırmızı değil, sarıdır:

Giyüp mi’râc tâcın zer-feşân oldı **gül-i encüm**

Yürütdi sikkesin çerhe o sultân-ı kerem-fermâ (K.2/92)

2.2.18. Göz “Dîde, Çeşm”

Yıldızlar ile göz arasındaki münasebet, şekil ve parlaklık bakımından kurulmaktadır. Ayrıca yıldızların yanıp sönmeleri de göz kırpmasına benzetilebilir. Beyitte memduhun gözlerini yıldızla benzeten şair, mübalağa yaparak memduhunun gözleri hangi sabah gülerse o sabah düşen çiğ taneleriyle yüz binlerce gonca açılacağını söylemektedir:

Ne şebnûr-ı sabâha hande eyler **dîde-i necmi**

Açıldı şeb-neminden sad-hezâran gonçe-i zîba (K.2/11)

Yıldızlar ile göz arasında münasebet kurulunca, yıldızların yanıp sönmeleri de ağrıyan göze teşbih edilmesine sebep olur. Beyitte sevgilinin hasretiyle sürekli ağlayan yıldızların gözleri iltihap tutmuş ve kapanmıştır. Yıldızların gözleri kapanınca gökyüzü de kararmıştır:

Getürmişdi remed çeşm-i kevâkib eşk-i hasretle

Degül şeb bir siyeh-gûn perde asdı târem-i vâlâ (K.2/15)

2.2.19. Harman “Hırmen”

Yıldızların harmana teşbihi renklerinden ve şekillerinin harman yerindeki buğday tanelerine benzemesinden dolayıdır. Molla’nın ayı kâseye, yıldızları da buğday tanesine benzettiği bir beyitte şair, feleğin harmanında boşuna rızık arayıp feleğin tuzağına düştüğünü söylemektedir:

Kâse-i meh **hırmen-i nemicinde** âb u dânemüz

Var sanup bî-hûde gerdûnun tutulduk dâmına (G.455/2)

2.2.20. Kadeh “Peymân, Sâgar”

Yıldızların kadehe teşbihi rengi, şekli ve parlaklığı dolayısıyladır. Aşağıdaki beyitte dünya içki meclisine, yıldızlar da bu meclisteki şarap kadehine benzetilmiştir. Molla bu beyitte, bir damla içkinin verdiği keyfi dünya meyhanesine değişmeyeceğini söylemektedir:

Neş’esi degmez bu ‘işret-hânenün bir cür’aya

Biz **sipihri bezmine peymâne** itmişlerdenüz (G.182/2)

2.2.21. Kum “Rîg, Toz, Gubâr”

Yıldızların bu unsurlara teşbihi renk ve çokluklarından dolayıdır. Beyitte güneş hokkaya, ay levhaya, yıldızlar ise toza teşbih edilmiştir. Bu yazı yazma malzemeleri memduha naat yazılmak için bir araya gelmiştir. Bu naat ise gökyüzüne yazılacak, gece gündüz şair bu naatı söyleyecektir:

Mihr hokka mâh levha **rîg encüm** na’tını

Söylesün bu zerre-i kem-kadr u ahkar rûz u şeb (K.5/25)

2.2.22. Saltanat

Yıldızların şatafatlı oluşu, parlaklıkları ve yüksekte olmaları bakımından saltanata teşbih edildiği görülür. Şair memduhunun saltanatını ışık saçan yıldızlara benzetir. Ayrıca şair memduhun hizmetçilerinin de yıldızlar kadar çok olması için duada bulunur:

Alalar **kevkebe-i saltanâtından** pertev

Bendegânın ide encûm gibi Mevlâ bisyâr (K.13/24)

2.2.23. Tabîb

Molla’nın yıldızları tabibe benzettiği bu hayalde ay, sevgilinin güzelliğini kıskanıp kederlenen bir hastaya teşbih edilmekte ve yaralarının tedavisi için yıldız tabibine gitmektedir:

Mecnûn kıldı mâhı gâm-ı reşk-i sînesi

Göstermede **tabîb-i sipihre** kara bere (G.475/5)

2.2.24. Yara “Dâğ, Zahm”

Yıldızların yaraya teşbihi rengi ve şekli dolayısıyladır. Beyitte şair, gökyüzünde görünen şeylerin aslında yıldızlar olmadığını, gökyüzünün gönlünü böyle delik deşik edip yaralar içinde bırakanın onun bakışının okları olduğunu söylemektedir:

Degül nücûm dil-i çerhi **dâğ dâğ** itdüm

Zebûn-ı zahm-ı sihâm-ı nigâhum olmuşdur (G.174/6)

3. BAZI YILDIZLAR VE YILDIZ KÜMELERİ

3.1. SAMANYOLU “KEHKEŞÂN”

Samanyolu, küçük sabit yıldızlar topluluğudur, Kehkeşan olarak da bilinir. (...) Birbirlerine çok yakın oldukları için birbirini mahvedip beyaz bulut gibi görünmektedirler.⁷⁷ Gecenin ilk saatlerinde kuzeyden güneye doğru görünmeye başlayan şekli, gecenin sonlarına doğru tersine döner.⁷⁸ Bu yıldız kümesine samanyolu denilmesinin nedeni zannımca bu kümenin sarı bir toz bulutu gibi görünmesinden dolayıdır. Aşağıdaki beyit bir fahiye beytidir, şairin hayal oku bu dünyayı aşip diğer dünyaya ulaşmış, kemanından çıkan tozlar da gökyüzündeki Kehkeşan’ı meydana getirmiştir.

Menzil-i tîr-i hayâlüm ‘âlem-i digerdedür

Keh-keşân-ı âsmân toz-ı kemânumdur benüm (K.4/4)

3.2. SÜREYYA “ÜLKER, PERVÎN”

Süreyyâ veya Pervîn de denilen Ülker yıldızı, sekizinci felekte olup Sevr veya Hamel burcunda kümelenen yedili bir takımyıldızdır. Ayrıca ayın menzillerinden üçüncüsüdür.⁷⁹ Kuzey yarımkürede bulunan bu yıldız kümesi bazen sayılarının çokluğu bazen de parlaklıklarıyla şiirlere konu olmaktadır. M. Akif Ersoy da “Çanakkale Şehitlerine” adlı şiirinde Süreyya - kandil münasebetini kurmaktadır.

⁷⁷ Deniz, *a.g.e.*, s.135.

⁷⁸ Emrah Gülüm, “Sümbül-zâde Vehbî Dîvânı’nda (Sümbülîstân) Kozmik Unsurların Kullanımı”, *Turkish Studies*, Cilt: 9, Say. 9, Ankara 2014, ss. 519-546.

⁷⁹A.g.m. s. 540

...

“Bu taşındır” diyerek Kâ’be’yi diksem başına;
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namıyla,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmıyla;
Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyyâ’yı uzatsam oradan;
Sen bu âvîzenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvîzeni lebrîz etsem;

İzzet Molla, bir tarih beytini Süreyya yıldızına benzetir. Şair, nasıl ki Süreyya yıldızının geceleri parlaklığıyla gökyüzünü kandil gibi aydınlatıp süslüyorsa bu beytin de II. Mahmud’un yaptırdığı ibadethaneyi süsleyeceğini söylemektedir:

Asdı **kandil-i Süreyya** gibi ‘İzzet tarîh

Oldı zîbende eser ma’bedi Hân Mahmûd’un (T.66/7)

3.3. FERKADAN

Eski astronomi metinlerinde “Ed-dübbü’l-asgar” adıyla da geçen “Benâtü’n-na’şî’s-suğrâ” (Küçükayı, Ursa Minor) takımıyıldızı, Büyükayı’nın tertibinde olduğu gibi “na’ş” adı verilen ve dört yıldızdan oluşan bir dörtgen ile “benât” denilen ve üç yıldızdan oluşan bir kuyruktan meydana gelir. Kuyruğun ucunda yer alan ve kible yönünü gösteren parlak yıldız “Cüdey”, dörtgendeki yıldızlardan ön planda görünen ve parlak (neyyir) olan ikisine de Ferkadân (tekili Ferkad “buzağı”) denilmektedir. (...) Ferkadlar aynı yerden doğup battıkları, yani gökyüzünde sabit oldukları için eski Arapların gece yol bulmada faydalandıkları yıldızlar (hüdât) arasında sayılmışlardır. Bu iki yıldız Farsçada “dü birâderân”, Türkçede ise “iki kardeş” denilir.⁸⁰

⁸⁰ H. İbrahim Şener, *TDV İslam Ansiklopedisi, "Ferkadan mad."* C.12, İstanbul 1995, s.399-400.

Şekil 3. Ferkadan

Abdurrahman es-Sûfî, Kitâbu Suveri'l-Kevâkibi's-Sâbite, (s: 37)⁸¹

Mevlevi dergâhının tamirine düşürülen şu tarih beytinde, Molla'ya göre bu dergâhın mihrabının kandilinin ışığı Ferkadan yıldızlarına ışık vermiştir:

Hurşîd kaldı bî-tâb yandı yanında meh-tâb

Kandîl-i bâb u mihrâb fer virdi Ferkadân'a (T.12/7)

3.4. KUTUP YILDIZI

Eskiden insanlar yönlerini tayin etmek için yıldızlardan yararlanmışlardır. Nitekim Hz. Peygamber, birinci kıbleyi de ikinci kıbleyi de kendisi tayin etmişti... O dönemde yıldızlar vasıtasıyla yönler tayin ediliyordu. Daha doğrusu o, Kudüs'e gitmek için hangi yıldızın takip edileceğini biliyordu. Çünkü en az iki sefer Suriye'ye seyahat

yapmıştı. Aynı şekilde, Suriye'den dönüp Mekke'ye gidildiğinde hangi yıldızın takip edilmesi gerektiğini de biliyordu. Böylece o, yıldızlar vasıtasıyla Kudüs'ün ve Kâbe'nin de yönünü takip edebiliyordu. Keza Türkiye'ye göre de kutup yıldızı kuzeyi gösterdiğinden, kutup yıldızı öne veya sola alınarak kible bulunabilir; öne alındığında kible arkada, sola alındığında sağda demektir. Diğer bir ifadeyle, kutup yıldızı kuzeyi gösterdiğinden, ona göre kible güneyde demektir. Ancak, güneş ve ay'da olduğu gibi, kutup yıldızının durumu da ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir.⁸²

Beyitte şair memduhunu kiblede doğan yıldızla teşbih eder. Kiblede doğan yıldız Kutup yıldızıdır, ayrıca kutup yıldızı çıplak gözle net görülebilecek kadar parlaktır, bu sebeple Kutup yıldızı için “kevkeb-i rahşân” terkibi de kullanılır:

Kiblede doğdu yine kevkeb-i rahşân geliyor

Şâm'a gelmiş haberi şem'-i fûrûzân geliyor (K.43/1)

4. SEYYARELER “GEZEĞENLER”

Eskilerin “İlmü ahkâmü'n-nücûm” veya “İlm-i tencîm” dedikleri astroloji ilmine göre en az burçlar kadar seyyareler de gerek gökyüzündeki hareketleri gerekse kendilerine has özellikleriyle insanların ve olayların kaderleri üzerinde etkili olmaktadır. Babil, Roma, Arap vb. medeniyetlerin tarih boyunca türlü yorum ve düşüncelerle gök cisimlerinin özellik ve hassaları hakkındaki fikir, düşünce ve inanışları Doğu edebiyatlarında etkisini göstermiş, şairler bunları kendilerine malzeme yaparak hayal dünyalarını zenginleştirmişlerdir.⁸³ Keçecizade İzzet Molla'nın divanlarında en fazla zikrettiği seyyareler birinci felekte bulunan ay ve dördüncü felekte bulunan güneştir. Molla'nın benzetme unsuru olarak en çok ay ve güneşi zikretmesi, sevgili dolayısıyla. Ay ve güneş seyyarelerini ayrı ayrı başlıklar altında incelediğimiz için burada ayrıca bu iki seyyareden bahsetmemize gerek yoktur. Diğer seyyareleri ise bir benzetme unsuru olarak şairin divanlarında çok fazla yer almaması sebebiyle bu başlık altında inceleyeceğiz.

⁸² Ahmet Güç, “Dinlerde Kible Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, Say. 2, 2002, ss. 1-30.

⁸³ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sâbiteler (Burçlar)*, Türk Dünyası Araştırmaları, Ankara 1994, s.152.

4.1.UTARÎD “YAZICI, KÂTİB, DEBÎR, TÎR, MÜNÂFIK”

İkinci felekte yer alır, güneş sultanının kâtibidir. Romalılarca “Merkür” adı verilen ve Batı mitolojisinde “hırsız, tacir, yalancı” şeklinde anılan bu yıldızın ayrıca yalancı olması sebebiyle “güzel söz söyleyen hatip ve tüccarların tanrısı” olarak kabul edilir.

Şekil 4. Utarîd⁸⁴

Batıda sürat sembolü olarak, Doğu’da ise ok anlamına gelen “Tîr” şeklinde de anılır. Bütün yıldızlarla uyuşması, imtizac etmesi sebebiyle “mümtezic” ve “münâfık” da denir. Fesahat ve belagatin sembolü olması sebebiyle ”Debîr-i felek” unvanıyla da anılarak defter ve kalemle sembolize edilmektedir. İlim ve akla mensuptur, Pazar gecesi ile Çarşamba gününün ilk saatlerine hâkimdir. Mizacı bakımından Zühal ile dost, Müşteri ile düşmandır. Mesleklerden kâtiplik, ressamlık, tacirlik bu yıldıza mensuptur. Utarid’in hâkim olduğu zamanlarda doğanların güzel, sevimli, zeki ve sanatçı olacaklarına inanılırdı. Utarid, İzzet Molla’nın divanlarında bir kasidenin fahriye bölümünde geçer. Utarid’in feleğin yazıcısı olması sebebiyle şair, şairlik hünerini Utarid ile kıyaslayarak gökyüzü meydanında Debir-i feleğe karşı meydan okur:

⁸⁴ Gülhan Başkan, Manisa İl Halk Kütüphanesinde 45 Hk. 5355, No’da Kayıtlı Sürûrî Çevirisi Acaibü’l Mahlûkât Adlı Eserinin Minyatürlerinin İncelenmesi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007, s. 93.

İşte meydân-ı hüner levh u kalem âmâde

Kudreti varsa **debîr-i felek** itsün tecrîr

(K.12/45)

4.2. ZÜHRE “NÂHİD”

Üçüncü felektedir. Güneş ve ay’dan sonra gökyüzünde görünen en parlak cisimdir. Yunanlılarda Afrodit, Romalılarda Venüs, İranlılarda Nâhid olarak geçer. Venüs, Batı’da güzel ve düzgün yapılı bir kız şeklinde tasvir edilir. Doğu minyatürlerinde ise iki eliyle kopuz tutan genç ve güzel bir kadın olarak tasvir edilir.

Şekil 5. Zühre”Nahid”⁸⁵

Eski Araplar onu güzellik tanrısı sayarak sabah ve akşam vakitlerinde görünen bu yıldızın taparlar. Eski yıldız ilmine göre Zühre’nin rengi yeşildir. Mîzân ile Sevr burçları onun evidir, Zühal ile Utarid dostu, Merih düşmanıdır. “Sa’d-ı asgar” olarak vasıflandırılır. Cuma günü ve Salı gecesi, iklimlerden beşinci iklim, madenlerden kalay, renklerden yeşil bu yıldızın mensuptur. Zühre’nin hâkim olduğu zamanlarda doğanlar güzel yüzlü, güzel sesli, iyi huylu, müziğe meraklı, şehvete düşkün, kumara tutkun olmuştur. Müzisyenler ve hanendeler bu yıldızın etkisindedirler.⁸⁶

⁸⁵ A.g.e., s.93

⁸⁶ Şentürk, a.g.m., s.156.

İslâm mitolojisinde Zühre yıldızı, Harut ile Marut adlı iki meleği aldatarak günaha sokan bir kadındır. Zühre, divan Şiirinde genellikle şarkı, çalgı ve güzellikle birlikte anılır. İzzet Molla da Zühre yıldızını daha çok müzik ve dansla birlikte anmaktadır, genellikle şiirlerde “sâzende, mutrib” şeklinde geçer.

Gökyüzünün perdeye tasavvuru havanın bazen açılıp kapanması veya gece ile gündüzün olması sebebiyledir.⁸⁷ İzzet Molla, Zühre yıldızının sabah ve akşam görünmesini, gökyüzü perdesini aralayan ve sabah akşam sanatını icra eden bir çalgıcı olarak tasavvur etmektedir.

Perde-i çerhe bu sa’âtden idüp nağme hurûş

Zühre sâzıyla gelür itmeğe âhengini gûş (Mtl.9)

Zühre, Güneş sultanının çalgıcısı, sa’d-ı asgardır.⁸⁸ Felek çalgıcısı Zühre, âlemin kaide ve kurallarını bozmakta, kuralları alt üst etmektedir:

Bozdı usûl-i ‘âlemi **sâzende-i felek**

Yokdur kusûr terbiyet-i zîr ü bemde hiç (G.60/2)

İzzet Molla’ya göre mutrib meclisinde ar olmamasının sebebi, Zühre yıldızının utanç perdesini yırtmasıdır:

Şıyırmişdur felek sâzendegânun perde-i şermin

Anunçün ekseriyyâ meclis-i mutribde ‘âr olmaz (G.183/9)

4.3. MERİH “BEHRÂM”

Beşinci feleğin yıldızıdır. Yunanlılarda savaş tanrısı Ares, Romalılarda Mars, İrânlılarda ise Behram adıyla anılır. Batıda buluttan bir ata binmiş, elinde kılıç yahut mızrak bulunan veya postacı kılığında bir genç olarak tasavvur edilirken, Doğu’da ise sağ elinde bir kılıç ya da mızrak, sol eliyle de kanlı bir insan başı tutan ve başında miğfer olan bir genç olarak tarif edilir. Bu yıldız savaş, kin ve zulmü temsil eder.

⁸⁷ Deniz, *a.g.e.*, s. 90.

⁸⁸ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan şiiri Sözlüğü*, (Haz. Cemal Kurnaz), Birleşik Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007, s. 413

Şekil 6: Behram⁸⁹

Yıldız ilmine göre Merih'in rengi kırmızı, günü Salı, gecesi Cumartesi, iklimi üçüncü, madeni bakırdır. Ayrıca onun etkisinde doğanlar tahammülsüz, şehvete düşkün ve kan dökücü olurlar. Eskiler bu yıldızla “Nahs-ı asgar” (küçük uğursuz) derlerdi.⁹⁰ Mirrih, Güneş sultanının seraskeri, tîğzen-i asumandır. Beyitte Felek Behrâm'ı av için kemanını kurmuş, pusuda beklemektedir:

Azmâyiş idicek remy-i sihâma şimdi

Kıldı **Behrâm-ı felek** tîr-i kemânın i'dâd (K.8/42)

4.4. MÜŞTERİ “BERCÎS, KÂDÎ-İ FELEK, HATÎB-İ FELEK”

Yedi seyyarelerden biri olan bu yıldızla Bercîs de denir. Eski müneccimler bu yıldızla “Kâdi-i felek, Sa'd-i ekber” derlerdi. Altıncı felekte bulunur. Yunanlılarda Zeus, Romalılarda Jüpiter olarak isimlendirilir. Batıda kudretli bir tanrı olarak kabul edilmiş, Olimpos Dağı'nın tepesinde oturarak yıldırım ve şimşek gönderdiği, bulutları yönetip

⁸⁹ Başkan; a.g.e., s.94.

⁹⁰ Şentürk; a.g.m., s.162.

yağmurları yağdırdığına inanılırdı. Doğuda ise Müşteri, feleğin kadısı veya hatibi olarak kabul edilmiştir. Minyatürlerde ata binmiş, sağ elinde kılıç, sol elinde yay, bazen de çeşitli renklerde elbise giymiş bir erkek şeklinde tasvir edilmiştir.

Şekil 7. Müşteri "Berciş"⁹¹

Eski düşünceye göre din, ilim, hayâ, tevazu, kerem, akıl gibi özelliklerle birlikte anılır. Bu yıldızın etkisinde doğanlar güzel, talihli, cesur, zarif olurlar. Zaman olarak da perşembe günü ve pazartesi gecesine hâkimdir. Merih ve kamer dostları, Zühre ve Utarid düşmanıdır. Edebiyatımızda adalet ile birlikte anılır, bu sebeple vezirler, âlimler, hâkimler bu yıldızla benzetilir.⁹² Beyitte Müşteri ile Utarid birlikte zikredilmiştir. Felek kâtibi Utarid, âşığın ikbalini levh-i mahfuza yazmış, bu haberi de âşığa Müşteri ulaştırmıştır:

Müşterîden haber aldum ki debîr-i eflâk

Böyle itmiş senün ikbâlünü levh üzre rakam (K.1/9)

İzzet Molla, âşığın levh-i mahfuza talihinin kara yazıldığına, bu sebeple kötü bir yıldızın etkisinde dünyaya geldiğine inanır. Güneş kadar parlak olan kötü yıldızının yanında Müşteri bile bir yıldız kadar sönük kalmıştır:

⁹¹ Başkan, a.g.e., s. 94.

⁹² Onay, a.g.e., s.288.

‘Âşıkın bir pâre itmez tâli’-i bed-ahteri

Necm-i bahtum mihrine yılduz kadardur müşteri (Sknm.23/41)

Altıncı felek minbere, Müşteri ise hâtibe teşbih edilir. Felek hatibi “Müşteri” padişahın emriyle minbere çıkıp Sultan II. Mahmud’un namını “Gazi” diye okur:

Hatîb-i minber-i çerhe okutdı nâmını gâzî

Felek fermân-beri olsa degüldür emr-i müsteb’ad (T.46/3)

Beyitte Müşteri, felekte memduhun ismini zikretmek için bütün servetini ortaya koymuştur:

Sikkesin ser-mâye kıldı Müşterî eflâkde

Hutbede zikr eyledi ismin **hatîb-i âsmân** (Trh.79/3)

4.5. ZÜHAL “KEYVÂN”

Yedinci felektedir. Arap edebiyatında çok yüksekte yahut çok uzakta olan nesnelere mesafe itibarıyla Zühal’e teşbih edilmiştir. Yunanlılarda zamanı temsil eden Kronos, Romalılarda Satürn, Farslarda ise Keyvan denir.

Doğu minyatürlerinde sağ elinde bir insan kafası bulunan, sol eliyle de bir insan elini tutan ihtiyar bir adam şeklinde tasvir edilmiştir. Farsçada “Keş” veya “Keyvan” denir. Ayrıca “Berîd-i felek, Pâs-bân-ı felek, Dîde-bân-ı felek, Pîr-i felek, Hindû-yı pîr, Hindû-yı sipîhr” gibi vasıflarla anılır. Gezegenlerin en üstünde bulunması sebebiyle Araplar “Şeyhü’n-nücûm” da demiştir. Eski yıldız bilgisine göre gezegenlerin dünyadan uzaklıklarına göre her birine 1000 yıl ömür verilmiştir. Buna göre dünyaya en yakın olan Ay’a 1000 yıl, dünyaya en uzak olan Zühal’e de 7000 yıl ömür verilmiştir. Bu sebeple pîr-i felek veya köhne-sâl şeklinde vasıflandırılır. Bu gezegene renginin siyaha yakın olması sebebiyle “Hindû” da denir. Mizacı soğuk ve kurudur. “Sa’d-ı ekber” (en uğursuz yıldız) olup ona bakmanın felaket getireceğine inanılmıştır. Zühal’in dostları Zühre ve Utarid; düşmanları ise güneş ile aydır. Günlerden cumartesi, gecelerden çarşamba, madenlerden kurşun, ömürden ihtiyarlık bu yıldız mensuptur. Bu yıldızın etkisinde doğanlar, büyük başlı, asık suratlı, çirkin, iri yarı; vesveseli, geçimsiz, yalnızlığa düşkün olmuştur.⁹³

⁹³ Şentürk; a.g.m., s.169.

Şekil 8. Zühal” Keyvan”⁹⁴

İzzet Molla bir teşbih unsuru olarak Zühal yıldızından iki beyitte bahsetmektedir. Molla'nın Zühal yıldızını gerek rengi gerekse uğursuzluğu sebebiyle ele aldığı bu beyitte ona göre memduhun, kutlu ve uğurlu yıldızının elinden, Zühal mührü düşmana yüzük olacak, uğursuzluk getirecektir:

Ol necm-i sa'dı destine alsa teberrüken

A'dâya **hâtem-i Zühâl** engûşterîn olur (K.5/23)

Zühal, yedinci felekte olması ve diğer seyyareleri kuşatması sebebiyle beyitlerde yükseklik ve yücelik bakımından memduhun eyvanına teşbih edilmektedir. Ayrıca bekçi ve nöbetçilerin yüksekte gözetim yapmaları, Zühal'in de yedinci felekte olması sebebiyle Zühal'e feleğin bekçisi, kapıcısı anlamında” Pâsbân-ı felek” veya “Derbân-ı felek” de denir. Molla'ya göre Keyvan, Hz. Muhammed'in eyvanına kapıcı olması sebebiyle bu yıldızın duası kabul olmuş, uğursuzluğundan kurtulmuştur:

Olup **eyvânına Keyvan der-bân** istikâmetle

Nuhûsetden halâs itdi niyâzın eyleyüp asfâ (K.2/73)

⁹⁴ Başkan, a.g.e., s.95.

4.6. ÇARH-I ATLAS VE BURÇLAR “SABİTELER”

Eski yıldız ilmine göre hareket halindeki felek tabakalarından sonra burçların bulunduğu “Felek-i atlas, Felekü’s-sevâbit” gibi isimlendirilen sekizinci felek yer alır. Buradaki burçlar sabit olarak göründüklerinden bunlara “sâbite” de denmiştir.

Yıldız ilminde önemli bir yere sahip olan burçlar, geçmişten günümüze kadar güncelliğini koruyan bir bilinmezlik ilmidir. Güneşin dünya etrafında döndüğüne inanan eski astronomlar, bu seyri esnasında 12 eşit dilimden geçtiğine inanmışlardır. Bu ilimle alakadar olanlara göre her insan bir yıldızın etkisindedir. İnsanın doğduğu esnada yıldızı, güneşin içinde bulunduğu burçtadır.

Şekil 9. Güneş ve Burçlar⁹⁵

⁹⁵ Habibe Çalışkan: Osmanlı'da Burçların İsimleri, Tasvirleri ve Yorumları, Tarih-i Kadim.com

Her bir yıldızın kendine has özelliği vardır. İnsanların da burçlarına göre iyi-kötü, cimri-mert, şanslı-şanssız vs. olduğuna inanılır.

Burçların başlangıcı Nevruz'dur ve ilk burç da Hamel (Koç) burcudur. Mart ayında başlar. Sonra yukarıdaki sıralamaya göre bir yıl tamamlanır ve her insan da doğum tarihine göre bir burç sahibi olur. Burçların birbirine dost ve düşmanlıkları vardır, bu özellikleri onların etkisinde doğan kişilere de sirayet eder.⁹⁶

Burçlar sırasıyla Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevzâ (İkizler), Seretân (Yengeç), Esed (Aslan), Sünbüle (Başak), Mîzân (Terazi), Akrep, Kavs (Yay), Cedy (Oğlak), Delv (Kova), Hût (Balık) şeklindedir. Astrolojide burçlar özelliklerine göre hava, su, toprak ve ateş olarak dört kısma ayrılır. Her kısımda dört burç mevcuttur. Burc-ı Bâdî (Hava grubu) İkizler, Terazi ve Kova; Burc-i Âbî (Su grubu) Yengeç, Akrep ve Balık; Burc-i Hâkî (Toprak grubu) Boğa, Başak, Oğlak ve Burc-i Nârî (Ateş grubu) Koç, Aslan ve Yay'dır. Ayrıca bu burçların mevsimlere göre gruplandırılması ise: Burc-i Rebî' (Bahar grubu) Koç, Boğa, İkizler; Burc-i Sayfî (Yaz grubu) Yengeç, Aslan, Başak; Burc-i Harîfî (Güz grubu) Terazi, Akrep, Yay; Burc-i Şitâî (Kış grubu) Oğlak, Balık, Koç şeklindedir.

İzzet Molla divanlarında sadece Sevr (Boğa), Esed (Aslan) ve Kavs (Yay) burçlarından bahsetmektedir. Bu burçlardan özellikle boğa ve aslanın güçlü ve heybetli olmaları sebebiyle şair, memduhunu övme ve yüceltme arzusuyla bir teşbih unsuru olarak yararlanır. Molla bir beyitte de yay burcunu, kavisli olarak düşünmesi sebebiyle bir benzetme unsuru olarak kullanmıştır.

4.6.1. Sevr (Boğa)

Bu burçta kümelenen yıldızlar, boğa veya öküze benzetilmesi sebebiyle Sevr ismini almıştır. Sevr burcu Zühre'nin evidir. Şerefî ise aydır. Bu sebeple ay ile beyitlerde birlikte anılmaktadır.⁹⁷

⁹⁶Pala, a.g.e., s. 76-77.

⁹⁷ Şentürk, a.g.e., s.175.

Şekil 10. Sevr” boğa”⁹⁸

Edebi metinlerde bu burç daha çok ağır işleri yüklenen, güç sembolü bir unsur olarak yer almaktadır. İzzet Molla, yücelik bakımından memduhunu övdüğü bu beyitte eğer talim yeri için dağları değil de sevr-i eflâkı seçerse cihanın vakurlu dağı yerini terk edecektir.

Terk idüp pûyesin ol kûh-ı cihân-ı temkîn

Sevr-i eflâke eger eylese ta’lîm-i seken (K.8/55)

4.6.2. Esed “Aslan”

Esed (Aslan) burcu, güneşin evidir. Bu burçta güneş çok etkili olması sebebiyle birlikte çok anılmaktadır.⁹⁹ Güç ve ihtişamı tensil etmesi sebebiyle şairler, memduhunu övme arzusuyla bu burçtan yararlanmışlardır.

⁹⁸ Başkan, a.g.e., s.96.

⁹⁹ Sofuoğlu, a.g.m., ss. 99-145

Şekil 11. Esed''aslan''¹⁰⁰

İzzet Molla'nın memduhunu aslana teşbih ettiği bu beyitte ona göre felek, memduh için Aslan burcunun olduğu katı yani sekizinci feleği ormana döndürse, yakışacaktır:

Kahramân- 'arbede düstûr-ı mufahham ki sezâ

İtse **burc-ı Esed'i** ana ücem çerh-i esîr (K.12/15)

Aslan, güç ve ihtişamın sembolü olması nedeniyle bu burca mensup kişilere de bu vasıflar yüklenir. Şair Aslan burcunu beşiğe benzettiği bu beyitte her beşiğin Aslan burcu olmadığını, her annenin doğurduğunun da memduh gibi insan suretinde aslan, yani yiğit ve cesur olamayacağını söyler:

Degül **burc-ı esed** her gâhvâre toğan arslan

Toğurmaz öyle şîri sûret-i insânda her ana (Trh.17/2)

4.6.3. Kavs “Yay”

Kavs (Yay) burcu, gezegenlerden Müşteri'nin evidir. Yıldızları yay gibi görüldüğü için bu ismi almıştır.

¹⁰⁰ Başkan, a.g.e., s.97.

Şekil 12. Kavs "yay"¹⁰¹

Molla, sadece bir beyitte Yay burcunu zikreder. Zaman olarak sonbahar ve kış dönemine denk gelmesi sebebiyle güneş bu burca girerken tesiri daha az olur. Fakat Molla bu durumun tam tersini söylemektedir. Şaire göre saltanat güneşi yani memduhu bu burca girince güneşin nuru daha da parlak olmuştur:

Burc-ı kavsa âftâb-ı saltanat

Nakl idince oldı envârı bedîd (Trh.20/7)

4.7. GÜNEŞ “ÂFİTÂB, GÜN, HURŞİD, MİHR, ŞEMS”

4.7.1. Umumi Olarak Güneş

Güneş rengi, parlaklığı, şekli, sıcaklığı, yüksekliği, hareketi, herkesçe bilinip meşhur olması, dördüncü gökte bulunması, dünyayı aydınlatması, ışıklarının her tarafa yayılması, gölgenin ve zerrenin varlığına sebep olması gibi hususlar dolayısıyla ele

¹⁰¹ Başkan: a.g.e., s.99.

alınır.¹⁰² Güneş seyyareler içinde sahip olduğu özellikleri sebebiyle gökyüzünün sultanı olarak tasavvur edilir.¹⁰³ Güneş dördüncü kat gökte olup tabiatından dolayı sıcak ve kurudur. Erkek olup gündüze nispet edilmiştir. Sa'd-ı efsad" orta uğurlu"dur. Vasıfları kuvvet, şiddet, kahr, zor yatışan öfke, his, rikkat, hayâ ve iffettir. Pazar günü ve perşembe gecesine hâkimdir. Sarı rengi temsil eder.

Şekil 13. Güneş "şems"¹⁰⁴

Güneş, bütün gezegenlerden büyük ve bütün yıldızlardan parlak olduğu için "sultân-ı encüm, şeyh-i encüm "olarak isimlendirilir. Felek onun ülkesi, Utarid ise kâtibidir.

Güneşin ısı ve ışık kaynağı oluşu, hareket etmesi, şekli, zaman içerisinde görünüşü ve kayboluşu, ay, gölge ve zerre ile olan yakın ilgisi, nebatlar ve insanlar için taşıdığı hayatî önem ona duyulan ilginin başlıca sebepleri arasında yer alır.

Bu özellikleri sebebiyle sevgili (övülen) ve sevgilinin yüzü için çokça kullanılan bir benzetilen olarak karşımıza çıkar.¹⁰⁵

¹⁰² Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1996, s.453.

¹⁰³ Güven, *a.g.e.*, s.52.

¹⁰⁴ Başkan : *a.g.e.* s. 96.

Güneş - Zerre Münasebeti

Büyüklik ile küçüklik mukayesesinde güneş ile zerre karşılaştırılır. Güneş büyüklüğü, zerre ise küçüklüğü sembolize eder. Güneş olmazsa zerrenin varlığı dahi görülmez. Zerrenin güneş ışınlarının içinde bir toz gibi görünmesi, güneş ışınlarının yok olmasıyla zerrenin de yok olması sebebiyle güneş zerre bağıntısı şiirlere de konu olmaktadır.

İftirâk-ı mihr ider gâhîce hâkister-nişîn

Yohsa eyler gice gündüz **zerre bî-ârâm raks** (Asr.G.27/13)

Divan şiirimizde sevgili güneş, âşık ise zerre olarak düşünülür. Aşağıdaki bentte şair, sevgilinin yanında zerrenin bile değer görüp güneş haline geldiğini söylemektedir:

Şeb-çerâğ ümmîd-i nûr eyler cenâbundan senün

Zerreler hurşîd olurken intisâbundan senün

N'oldı âyâ mihr ü meh gitmezdi babundan senün

Var ise havf eyleyüp ref'-i nîkâbundan senün

Âftâb ahşâma cân atdı hicâbundan senün

Mâha noksân irdi hüsn-i şu'le-tâbundan senün (Tsds.17/1)

Güneş - Ay Münasebeti

Güneş ile Ay arasında birden çok münasebet kurulur. Ay sönmüş bir yıldızdır, Güneş'ten aldığı ışıkları yansıtması nedeniyle parlak gözükmektedir.¹⁰⁶ Ay, Güneş'ten aldığı ışıkla kendini tamamlar, bu tamamlama süreci belli aşamalarla olur. Bu aşamalar ayın aldığı şekillere göre isimlendirilir. Ay'ın girdiği bu şekiller, çeşitli hayal ve mecazlarla divan şiirine konu olmuştur.

Şavk-ı mihr eyler mehi gahî hilâl ü gâh bedr

Hacletinden cân-güdâz-ı âteş-i 'ârum çü şem' (Asr.G.31/12)

Güneş ile Ay'ın bir diğer münasebeti ise birinin geceyi, diğerinin gündüzü aydınlatması ve her ikisinin sürekli devridaim içinde olmalarıdır. Aşağıdaki beyitte Ay ile Güneş şekillerinden dolayı mührü benzetilmiş; gökyüzü Ay ve Güneş mührünün basılı olduğu şikâyet dilekçesini gece gündüz Hz. Muhammed'e sunmuştur:

¹⁰⁵ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s.339.

¹⁰⁶ Deniz, *a.g.e.*, s.158.

Mihr ü mehden iki mühr-i a'zâmı şekvâ için

Âsmân itdi Resûl'e 'arz-ı mahzar rûz u şeb (K.5/15)

Beyitte Ay ile Güneş feleğe Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i hatırlatmaktadır:

Mihr ü meh zanneyleme galtân iderler **iki ser**

Yâdına geldükçe eflâkûn **dü server** rûz u şeb (K.5/18)

Şair Güneş'i Hz. Hasan'a, Ay'ı da Hz. Hüseyin'e benzettiğinden gece gündüz peygamber torunlarını hatırlayarak kederlenir:

Mihri gördükce Hasan zanneylerem mâhı Hüseyin

Olmamak mümkün midür âyâ mükedder rûz u şeb (K.5/30)

Ay ile Güneş renk ve şekil sebebiyle bazen de bir çift altın küpeye teşbih edilir. Bu hayalde gökyüzü ise altın küpeleri işleyen kuyumcu olur:

Mihr ü mehdür kutra-i zerrîn-i gûş-ı mâderün

İşler anı asmân mânend-i zer-ger rûz u şeb (K.5/44)

Güneş ateş küresidir, saçtığı ışık ve sıcaklığı ile bütün gök cisimlerinden daha üstündür. Ay'ın görünümü, Güneş'ten aldığı ışığa göre değişir; bu durum Ay'ın evrelerini oluşturur. Bu evreler hilal (yeni ay), yarım ay ve dolunay (mehtâb) olarak isimlendirilir. Beyitte şair Ay'ın hilal şeklini kabza, Güneş'i ise bu kabzayı eline almış bir savaşçı olarak düşünmektedir:

Meh-i nev pençe-i hurşîde girmiş zann ider herkes

Münevver **kabza-i şahânesin** koysa kemân üzre (K.9/31)

Güneş istese eğer Ay'a ışığını vermeyebilir, ama göğün sultanı Güneş'tir, bundan dolayı adaletli olmak zorundadır. Güneşin bu adaletinden sadece Ay değil bütün felekler faydalanır:

Eger **mihr istese envârın istirdâd ider mehden**

Fürûğ-ı nûr-ı 'adlinden felekler hisse-yâb oldı (Trh.28/2)

Gökyüzü şeklinden dolayı yüz olarak tasavvur edilince Ay ile Güneş de iki göz olarak hayal edilir. Bu iki göz gece gündüz yeryüzünü gözlerler. Güneş ile Ay ışık saçtıkları için sarı renkte gözükürler. Şair, Güneş'le Ay'ın sevgilinin hasretiyle sürekli

yollara baktıkları için yüzlerinin sarardığını söyleyerek hüsn-i talil sanatından yararlanır:

Çemende gice gündüz iki nergis gibi gözlerler

Sarardı soldı rûyü hasretünle mihr ü mâhun gel (G.332/5)

Güneş - Hz. İsa Münasebeti

Hz. İsa tecerrüdün timsalidir. Hristiyanlara göre öldürülmüş fakat Allah tarafından tekrar dirilti olarak göklere yükselmiştir. Müslümanlara göre ise öldürülmemiş ve asılmamıştır. Allah onu göklere yükseltmiştir. Mesleği terzilik olduğu için üzerinde iğne iplik unutmıştır.¹⁰⁷ Dolayısıyla üzerinde dünyaya ait bir nesne bulunması sebebiyle ancak dördüncü kat göğe, yani Güneş'in bulunduğu kata kadar yükselbilmiştir. Hâlâ orada madde halinde yaşamakta ve kıyamete yakın bir zamanda Hz. Muhammed'in şeriatı üzerine Mehdi olarak yere ineceğine inanılmaktadır.

Mihr-i rüyûn seyr idüp ayine-i *lev-lâkde*

Bakmaz oldu 'İsevîler çerh-i çarümden yana (K.1/24)

Yed-i pâkinde dest-enbûy idi hikmetle mezc olmuş

Mesîh'e itdi kurs-ı âftâbı gizlice ihdâ (K.2/68)

Güneş - Toprak Münasebeti:

Güneş ile toprak arasında bir zıtlık söz konusudur. Güneş en yüksekte iken toprak yerde ve ayaklar altındadır. Klasik şiirde şairler memduhuna övgüde bulunurken bu iki zıt kavramdan yararlanır.

Hâkinde zerredür niçe hurşîd-i evc-i nâz

Bâbında bendedür niçe şâh-ı felek-cenâh (K.3/21)

Güneş Tutulması "Küsûf"

Ay'ın Güneş'le arz arasına girerek ziyâ neşrine mâni olmasına "küsûf" (Güneş tutulması) denir.¹⁰⁸ Beyitte Güneş tutulması olayına hüsn-i talil yapan şaire göre Güneş, sevgilinin fes altından yüzüne dökülen saçlarını görünce hasedinden kararmıştır:

¹⁰⁷Deniz, a.g.e., s.162, 1992.

¹⁰⁸Onay, a.g.e., s.213.

Reşk ile simsiyâh oldu güneş sanma kûsûf

Zîr-i fesden olıcak rûyına perçem tâli' (G.249/4)

4.7.2. Güneş ile İlgili Teşbih ve Mecazlar

4.7.2.1. Âheste-rev

Güneş, sabahları yavaş yavaş gökyüzüne doğru yükselerek dünyayı aydınlatır. Güneşi kişileştiren şair, bu durumu güneşin sabırlı olduğuna bağlar. Halk arasında “Sabreden derviş muradına ermiş”, Sabrın sonu selamettir.” gibi sabrın olumluluğu ile ilgili atasözleri sıkça kullanılmaktadır. Güneş de sabırlı olduğu için sabah diyarını ele geçirmiş, dünyayı fethetmiştir:

Âheste-revlik olmasa mihrün tabî'ati

Mümkün mi başlu başına feth-i diyâr-ı subh (G.64/6)

4.7.2.2. Alın “Cebîn”

Güneş'in alın ile münasebeti parlaklık sebebiyledir. Molla'ya göre Ay, sevgilinin yüzünde yer bulamamakta, Güneş ise ancak onun alını olabilmektedir:

Yok mâha cây da'ire-i hüsn-i yârda

Huşîd olsa olsa o şuha cebîn olur (K.30/42)

4.7.2.3. Ateş “Nâr, Sûz”

Güneş ateş küresidir, ışığıyla dünyayı aydınlatırken ısıyla da dünyayı ısıtır. Işığının her tarafa yayılması akıcı ateş olarak düşünülmüştür.

Mâhdur sahbâ derûn-ı şîşede der-hâledür

Mihr-i enverden mukattar âteş-i seyyâledür (Mtl.100)

4.7.2.4. Gözlük “Aynek”

Güneş'in gözlüğe teşbih edilmesi şekli sebebiyledir. Bu teşbihte genellikle Güneş ile Ay birlikte zikredilir. Güneşin gözlüğe benzetildiği bu hayalde felekler, Güneş ve Ay gözlüğünü takmış, şaşkınlıkla dünyanın ümitsiz hâlini izlemiştir.

Felekler birbirine çeşm-i hayret **mihr ü meh ‘aynek**

Cihân bir renge kim girdi cihânlıktan cihân nevmîd (Asr.G.21/2)

Güneş’in gözlük olarak hayal edildiği şu beyitte de felek, aşk menziline görebilmek için Güneş ve Ay’dan oluşan gözlüğünü takmıştır fakat bu menzil o kadar uzaktır ki felek bu menzili görmeye muktedir değildir:

‘**Aynek-i mihr ü mehiyle** göremez çeşm-i felek

Mürtefi’dür o kadar menzilet-i pâye-i ‘aşk (G.243/2)

4.7.2.5. Bî-çâre

Güneş’in gerek yüksekte oluşu gerek ihtişamlı ışığı gerekse Ay’ın ondan ışık alması, şairler için çeşitli hayallere sebep olur. Sevgili güzelliğiyle Güneş’e teşbih olunur, hatta Güneş’ten daha güzeldir. Ay ile Güneş, sevgiliden ışık alırlar. Aşağıdaki beyitte yüksekte dolaşıp nazlanan parlak yüzlü sevgili, Ay’dan ışığını esirgeyerek Ay’ın işini bitirmiş, Güneş’i de bu parlaklık karşısında çaresiz bırakmıştır:

Mâhun bitürdi kârın o hurşîd-i evc-i nâz

Bilmem ‘aceb ne hâlde **bî-çâre âftâb** (G.22/4)

4.7.2.6. Birader

İzzet Molla’nın “rûz u şeb” redifli kasidesinde Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’i Ay ile Güneş’e teşbih ederek Ay ile Güneş’i iki birader olarak düşünür. Molla’ya göre bu iki kardeş gece gündüz dünyayı aydınlatmaktadır:

Mihr-i burc-ı Murtâzâ mâh-ı sipihr-i istifâ

Virmede dehre ziyâ **iki birâder** rûz u şeb (K.5/26)

4.7.2.7. Kadeh “Câm, Şişe”

Güneş şekli ve renginden dolayı dolu bir kadehe teşbih edilir. Önceleri içkinin içilmesi halk arasında hoş karşılanmadığı için ya gün içinde gizli ya da geceleri el ayak çekildikten sonra içilirdi. Beyitte her akşam bâde içen Molla için akşam olup güneş batınca, güneşin yerini kadeh alacaktır:

Âftâba eylerem **câm-ı meyi** her şeb bedel

Bâdesüz bir kerre akşâm itmedüm itmem yine (G.456/2)

4.7.2.8. Câme-i Zerrîn “Altın elbise”

Güneş sevgiliye teşbih edilince, güneşin ışıkları da sevgilinin elbisesi olarak düşünülür. Sevgili sultandır, bu sebeple sevgilinin giysileri de altın yaldızlı kumaşlardan yapılır. Güneşin en parlak ve göz kamaştırıcı olduğu vakit öğle vaktidir. Beyitte güneş gibi parlak sevgili, altından elbisesini giyip öğle vakti meydana çıkınca, bu parlaklık karşısında ilkbahar sabahı kıskançlıktan çatlamıştır:

Câme-i zerrîn ile ol gonçe-i hurşîd-fer

Öyle vaktin eyledi reşk-i sabah-ı nev-bahâr (Asr.K.1/43)

4.7.2.9. Göz “Çeşm, Dîde, ‘Ayn”

Güneş ışınları göze zarar vermesi sebebiyle güneşe doğrudan bakılamaz. Ya güneş gözlüğü takılır ya da güneş ışınlarını süzen herhangi bir aletle bakılır. Önceleri insanlar bir cam parçasını isleyerek güneşe bununla bakarlardı. Çetin bir kış tasviri yapılan şu beyitte buzların dünyayı korkudan titrettiği, karların ise güneşin gözlerini kamaştırdığı söylenir. Kar, çok beyaz ve parlak olması sebebiyle güneşli günlerde gözleri kamaştırır:

Şîşe-i gerdûna virdi lerze havf-i incimâd

Çeşm-i hurşîd eylemez oldı nigâh-ı taraf-ı berf (G.272/4)

4.7.2.10. Çeşme

Güneş ve su, canlı yaşamının en önemli kaynaklarıdır. Bu sebeple güneş ile su münasebeti kurulur. Aynı zamanda bu iki unsur arasında parlaklık olarak da benzerlik kurulabilir. Güneşin ışınlarını çeşmeye teşbih eden Molla’ya göre güneş, ışık çeşmesiyle her sabah âlemi karanlığın zulmetinden kurtarmıştır:

İtmez diriğ **çeşme-i hurşîdi** ‘âleme

Zulmetde kalmasa n’ola âb-ı bekâ-yı subh (G.63/7)

Dünya, açgözlü olması sebebiyle güllü, güneşin ışıklarından mahrum bırakmış, dünyanın ihtiyacı olmadığı halde bütün ışıkları kendisi için harcamıştır.

Güli dil-teşne mi kor olmasa çerhün gözi ac

Jale-i çeşme-i hurşîdi degülken muhtâc (G.62/1)

4.7.2.11. Dâğ “Zahm”

Güneş şekli itibariyle yuvarlak, rengi itibariyle de kıızıdır. Bu sebeple şairler güneşi kanlı yaraya teşbih ederler. Aşağıdaki beyitte güneş âşıkların yarasına, ay ise onların ah dumanına teşbih edilmiştir:

Dâğ-ı dildür mihrümüz âh-ı derûndur mâhumuz

‘Âşıkuz yokdur sipihre zerre denlü bârumuz (G.181/3)

Âşık sürekli ıstırap çektiği için gece gündüz yarası kanar. Bu yara yanık yarasıdır. Yaranın içi kırmızı, dışı ise siyahtır, bu sebeple beyitte âşıkların yarası çıraya teşbih edilmiştir. Sinede yanan bu çıra, âşıkların gecesini dünyanın gündüzünden daha aydınlık kılmış, artık âşıkların güneş ışığına ihtiyacı kalmamıştır:

Çerâğ-ı dâğı yakduk sineye bî-minnet-i hurşîd

Senün rûzundan ey gerdûn rûşendür şeb-i ‘uşşak (G.297/2)

4.7.2.12. Davul “Kûs”

Güneş ile davul münasebeti şekil sebebiyledir. Beyitte gökyüzü davulcusu, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’in mateminden duyduğu üzüntü sebebiyle gece gündüz Ay ve Güneş’i göç davulu edip mehter gibi çalmaktadır:

Mihr ü mehdür kûs-ı rihlet hastegân-ı mâteme

Çalmada gerdûn anı manend-i mehter rûz u şeb (K.5/5)

4.7.2.13. Derbân

Güneş ve kapı münasebeti, ikisinin de ortalığı aydınlatması sebebiyledir. Güneşin doğuşuyla dünya, kapıların açılmasıyla da mekânlar aydınlanır.

İslâm inancına göre sabahın olmasıyla insanların gün içindeki rızıkları dağıtılmaya başlar. Bu sebeple insanlar sabah erken saatte kalkar, kapı ve pencerelerini açarlar. Gün içinde dağılan rızıkın açılan kapı veya pencereden içeriye gireceğine inanılır. Ayrıca sabah edilen dua da makbuldür.

Beyitte güneş kapıcısı seni reddetmeden duanı et diyen Molla'ya göre, güneş kapıcısı sabah yapılan duayı sultana iletacaktır:

Der-bân-ı mihr eylemeden red du'âda ol

Açıldı âstâne-i devlet-medâr-ı subh (G.64/7)

4.7.2.14. Erkek Çocuk “Ferzend, Veled, Mahdum, İbn”

Güneş, göğün sultanıdır, müzekker-i nehâidir. Bu sebeple güneş ile erkek çocuğu arasında münasebet kurulmaktadır. Beyitte felek, güneş çocuğunu terbiye ettiği için, her sabah güneş çıkıp görevini yerine getirmektedir. Felek bin oğlu olsa dahi “yıldızları” sabaha feda edecek, karanlığı ortadan kaldıracaktır. Beyitte sabah olup yıldızların kaybolması mazmunu verilmiştir:

Ferzend-i âftâbını itdükce terbiyet

Bin oğlu olsa çerhün iderdi fedâ-yı subh (G.63/6)

4.7.2.15. Gazal “Geyik, Maral, Ahu”

Güneş, güzelliğinin yanı sıra ışıklarının da oka benzetilmesi ve rengi sebebiyle avlanmış bir ceylana benzetilir.¹⁰⁹ Molla'ya göre feleğin her sabah güneş ceylanını avlamasındaki amacı, avcılıkta ustalaşmak ve gönül ehline tuzak kurup onları avlamaktır:

Her başka dâm kurmasa rûşen-dilân için

Gerdûn **gazâl-i mihri** ider mi şikâr-ı subh (G.64/3)

4.7.2.16. Gazel

Güneş ile gazel münasebeti şairin sanatını ve şiirlerinin parlaklığını övmesi dolayısıyla dır. Beyitte Molla, günleri divan sayfalarına benzettiği bu beyitte, her bir gazelini de sabah divanına ışık saçan güneşe teşbih eder:

Himmet-i Şems ile bak olmadı mı ‘İzzetâ

Her gazelüm **âftâb safha-i divân-ı subh** (G.66/8)

¹⁰⁹Deniz, a.g.e., s.182.

4.7.2.17. Gül

Güneşin güle teşbihi yuvarlaklığı, kızılığ ve güzelliği dolayısıyladır. Beyitte gökyüzünü kasır olarak hayal eden şaire göre felek, güneşi bu kasrın duvarında altından bir gül olarak işlemiştir:

Bir kasr-ı zer-nigâr binâ itdi kim felek

Hurşîdi kıldı nakşına ilhâk **gül** gibi (Asr. Trh.4/6)

4.7.2.18. Hz. Hasan

Güneş ve ay tek oluşları, nurlu oluşları ve değerleri bakımından Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için teşbih unsuru olmuşlardır. Çünkü onlar günahsızlığı ifade eden “vücûd-ı pâk”dirler.¹¹⁰ Hz. Muhammed’in torunları olan Hz. Hasan zehirlenmiş, Hz. Hüseyin ise kanlı bir şekilde öldürülmüştür. Molla’ya güneş Hz. Hasan’ı ay ise Hz. Hüseyin’i hatırlatmaktadır. Bu sebeple şair, gece gündüz ay ile güneşi gördükçe kederlenmektedir:

Mihri gördikce Hasan zann eylerem mâhı Hüseyin

Olmamak mümkün midür âyâ mükedder rûz u şeb (K.5/30)

4.7.2.19. Hilâfet

Birinin yerine geçmek, birinden sonra gelmek anlamında kullanılan halifelik, peygamber efendimizin vefatından sonra onun yerine geçip İslam dünyasına yol göstermek amacıyla kurulan siyasi bir makamdır. Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır’ın alınmasıyla halifelik Osmanlı’ya geçmiştir. Bundan sonra hem halifelik hem padişahlık yetkisi bir kişide toplanır. Güneş ile hilafet arasındaki münasebet güneşin de göğün sultanı olarak düşünülmesi ve ışığıyla dünyayı aydınlatması sebebiyledir. Aşağıdaki beyitte Molla, II. Mahmud’un adaletini yıldıza, hilafetini ve tuğrasını da güneşe teşbih eder:

Sipihri-ma’delet mihr-i hilâfet Hân Mahmûd’un

Felekde beyza-i tuğrâsı **dâğ-ı âftâb** oldu (Trh.28/1)

¹¹⁰A.g.e., s.185.

4.7.2.20. Himmet “Gayret, Emek”

Güneş sürekli hareket halinde olması ve her sabah çıkıp akşam batması sebebiyle sürekli çalışan, herkese yardım eden gayretli bir kişi olarak tasavvur edilir. Molla'nın memduhunu güneşe benzettiği bu beyitte, memduhun yardımı ve gayreti güneş gibi ona ulaşmış, bu sebeple şairin güneşe ihtiyacı kalmamıştır:

Zerre-i kem-kadriyem ol **âftâb-ı himmetün**

İktisâb-ı nûr için hurşîde yokdur minnetüm (G.360/16)

4.7.2.21. Hokka

Güneş ile hokka arasındaki ilgi şekil sebebiyledir. Beyitte şair, güneş hokkası ile yıldız tozunu alıp ay levhasına gece gündüz Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in na'tını yazıp söyleyecektir.

Mihr hokka mâh levha rîg encüm na'tını

Söylesün bu zerre-i kem-kadr u ahkar rûz u şeb (K.5/25)

4.7.2.22. Kan

Güneşin kana teşbihi akşam ve seher vaktinde gökyüzünde oluşturduğu kızılılık sebebiyledir. Şafağı kişileştiren Molla'ya şafak, III. Selim'in güneş gibi yüzünü hatırlattıkça kan ağlayacaktır:

Yerde kalursa dem-i nâ-hak-ı Sultân Selîm

Mihr-i ruhsârımı andukça şafak kan ağlar (G.142/6)

4.7.2.23. Kâse “Kâse-i Zer, Tâs”

Güneş şekil sebebiyle kâseye benzetilir. Bu kâse sarı, parlak ve içi boştur:

Ey **kâse-i hurşîd** boş gezme bu âbı eyle nûş

Top-hânedede kıldı hurûş mânende-i deryâ sebîl (Trh.136/4)

Güneş şekil ve renk bakımından gök kubbede asılı bir altın tas olarak hayal edilir. Bu kâse-i zer haşr sabahına kadar bu kubbede asılı şekilde duracaktır:

Gele mâdâm kim hurşîd-i rahşân ta-be-subh-i haşr

Bu bendine revâk-ı âsmâna **kâse-i zerle** (Asr. Trh.20/15)

Şair feleğin iki altın tası olan ay ile güneşin, memduhun cömertliğinin çeşmesinden su almak için gece gündüz bu çeşmeyi aradıklarını söylemektedir:

Gice gündüz çeşme-sâr-ı cûdın eyler cüst-cû

Mihr ü mehdür teşne-i çerhun iki tâs-ı zerin (Trh.16/3)

4.7.2.24. Kedû

Güneşin ile kabak arasındaki münasebet şekil ve renk bakımından kurulmaktadır. Eskiden su kabağının içi oyularak ondan su kabı veya şarap kabı yapılırdı. Molla' ya göre şarap içenler ay ile güneşi şarap kabağı dahi yapsalar, felek yine bu kabağın kulpunu kıracaktır:

Bir kulpını kolayını gerdûn bulup kırar

İtse kedû-yı mihr ü mehi mey-keşân sebû (G.438/6)

Güneş altın, ay da gümüş bir kabak olarak hayal edilmektedir. Bu altın ve gümüş kabaklar, Sultan Mahmud Han sefere çıktığı zaman barutlarını taşımak için iki kap olmuşlardır:

Mahmûd Hân-ı Cem-zafer kasd-ı cihâd itse eger

Bârûtına şems ü kamer iki kedûdur sîm ü zer (Trh.25/1)

4.7.2.25. Küpe "Kutra, Kutra-ı Zerrîn"

Güneş ve ay şekil, parlaklık ve renginden dolayı bir çift altın küpeye, gökyüzü de sarrafa teşbih edilir. Felek sarrafi gece gündüz sürekli bu altın küpeleri işleyecektir. Gökyüzü sarrafi gece gündüz bu altın küpeleri sürekli işlemektedir:

Mihr ü mehdür kutra-i zerrîn-i gûş-ı mâderün

İşler anı asmân mânend-i zer-ger rûz u şeb (K.5/44)

4.7.2.26. Seyyah

Güneşin meddaha teşbihi, sürekli hareket halinde olması sebebiyledir. Ayrıca şairler memduhunu veya onun yaptırdığı yapıyı övme arzusuyla da bu bağlantıyı kurarlar. Beyitte güneş ve ay, bahsi geçen tekkenin kubbesini metheden birer gezgin olarak düşünülmüştür. Şaire göre bu gezginler bütün dünyayı dolaşmış fakat bu tekkenin kubbesi gibi bir kubbe bulamamıştır. Bu sakf, gökyüzünü dahi hayrette bırakmıştır:

Sakfin görünce âsmân hayretde kaldı bir zamân

Oldukça **seyyâh-ı cihân meddâhı oldı mihr ü mâh** (Trh.51/5)

4.7.2.27. Micmer

Güneş ile micmer münasebeti, ışık yaymaları sebebiyledir. Beyitte güneş micmer olarak hayal edilmiş, ayın yüzeyindeki lekeler de micmerin içinde yanan tütsü olarak düşünülmüştür:

Olsa şâyândur bu dîvân-hânenün ta'tîrine

Micmer-i mihr içre 'anber-pâre kurs-ı mâh-tâb (K.20/4)

4.7.2.28. Müflis "İflas Eden"

Güneş her tarafa ışığını yayması sebebiyle malını bilinçsizce harcayıp iflas eden bir kişiye teşbih edilir:

Çeşmesin isrâf idüb muhtâc kaldı jâleye

Mihr-i müflis hâce-i gerdûn iken tebzîrden (G.410/7)

4.7.2.29. Mühür

Güneş ve ayın şekil bakımından mührü benzetildiği bu beyitte gökyüzü bir şikâyet dilekçesini yazarak, güneş ve ay mührüyle mühürleyip Hz. Muhammed'in yüce huzuruna sunmuştur:

Mihr ü mehden iki mühr-i a'zamı şekvâ için

Asmân itdi Resûl'e 'arz-ı mahzâr rûz u şeb (K.5/15)

Güneş şekil olarak mührü benzetilince bu mührün sahibi de felek olarak hayal edilir. Beyitlerde bazen feleğin mührü olan güneş ile Hz. Süleyman'ın yüzüğü arasında karşılaştırma yapılır. Hz. Süleyman'ın yüzüğünün üzerindeki "İsm-i A'zam"ın gücü ile canlılara hükmetmesi, güneşin de ışıklarıyla bütün dünyayı aydınlatması sebebiyle bu karşılaştırma yapılır:

Kuru şöhretle fûrû-mâye Süleymân olamaz

Mühr-i hurşîdi felek virse de hâtem yerine (G.471/5)

4.7.2.30. Mührü

Eskiden hattatlar kâğıdı parlatmak için ya billûr top veya yuvarlak deniz böceği kabuğu sürerlerdi.¹¹¹ Güneşin mührüye teşbihi şekil sebebiyledir. Şair bu münasebeti memduhunu övme arzusuyla kurmaktadır. Şaire göre felek, memduhun eyvanına özendiğinden güneş mührüyle damını cilalamıştır:

Öyle eyvân kim anun bâmına taklîd idemez

Mührü-i mihr ile gerdûn ne kadar alsa cilâ (Trh.43/4)

4.7.2.31. Nân"ekmek"

Güneş şekil ve renk yönünden ekmeğe, gökyüzü de hareketi sebebiyle değirmene tasavvur edilir. Şairin bu hayali kurmasındaki amacı, memduhunu övme ve yüceltme arzusudur:

O hâkânun öğünsün hidmetiyle âsyâb-ı çerh

İdince hân-ı şâha **nân-ı mihrin** hâs-ı hünkârî (Trh.40/4)

Beyitte şair hüsn-i talil yoluyla, gökyüzünü sabahı renklendirmek için her sabah güneş ekmeğini âleme sunduğunu söylemektedir:

Nân-ı mihrî âsmân itmiş idi çokdan dirîğ

Olmasa mebzûl-i 'âlem ni'met-i elvân-ı subh (Asr.G.15/4)

¹¹¹ Onay, a.g.e. s.286.

4.7.2.32. Nergis

Şairler nergisi sevgilinin gözlerine, yapraklarını da kirpiklerine benzetirler. Ancak beyitte şair ay ve güneşi, sevgilinin yolunu hasretle gözleyen ve sararıp solan iki nergis olarak hayal etmektedir:

Çemende gice gündüz **iki nergis** gibi gözlerler

Sarardı soldı rûyı hasretünle **mihir ü mâhun** gel (G.332/5)

4.7.2.33. Pençe

Güneş ışınlarının dağınık olması sebebiyle, güneş ile pençe arasında ilgi kurulur. Sevgilinin yüzünü güneşe teşbih eden Molla'ya göre nasıl ki güneşe çıplak gözle bakılamayacağı gibi sevgilinin yüzünün parlaklığına da bakmaya gözün kudreti yetmeyecektir:

Pertev-i rûyına bakma olamaz tâb-aver

Pençe-i mihr-i cihâna yed-i tûlâ-yı nigâh (G.452/2)

Şu beyitte şair güneş ile pençe münasebetini kendisini övme arzusuyla kurmuştur. Molla, gayretiyle gökyüzünü ele geçirdiğini, güneşin ışınları da aslında onun parmaklarının şekli olduğunu söylemektedir:

Kabza-i teshîre aldı çerhi dest-i himmetüm

Pençe-i hurşîd eşkâl-i benânumdur benüm (K.29/5)

4.7.2.34. Pervâne

Güneşin pervaneye teşbihi sürekli dönüp durması sebebiyledir. Beyitte baht muma, güneş ise bu mumun etrafında dönen pervaneye teşbih edilmiştir:

Pertev-i ikbâlden gördük ne gördükse zarar

Mihri şem'-i bahtına pervâne itmişlerdenüz (G.182/4)

4.7.2.35. Pencere “revzene”

Güneş parlaklığı sebebiyle pencereye benzetilir, bu pencere gökyüzü hanesinin penceresidir.¹¹² Şair bu hayali memduhunu övme arzusuyla kurmaktadır. Molla’ya göre ay ile güneş, gökyüzü penceresinden memduhun saltanatını sürekli izlemektedir:

Binâ-yı saltanâtı üstüvâr ola mâdâm

Cihâna revzene-i mihr ü mâh nâzırdur (K.11/12)

4.7.2.36. Ruhsâr “Yanak”

Güneşin yanak ile ilgisi parlaklığı ve şekli sebebiyledir. Beyitte sevgilinin zülfü yanağının üzerinden çekilince güneş gibi parlak yanağı ortaya çıkmış, sabah vakti ise bu parlaklığı görünce hasedinden yakasını yırtmıştır:

Mihr-i ruhsârını gösterdi ser-i zülfinden

Reşk ile itdi girîbânın iki pâre sabâh (G.65/5)

Güneşin yanağa teşbih edildiği bu beyitte ise sevgilinin yanağına dökülen saç, şaire güneş tutulmasını anımsatmıştır:

Mihr-i ruhsâra olup perde-keş-i haylûlet

‘Ukde-i re’sde tasvîr-i kûsûf eyledi zülf (G.265/2)

4.7.2.37. Saat

Güneş şekil itibariyle saate teşbih edilmiştir. Ayrıca saat de güneş gibi zamanla ilgili bir kavramdır.

Alınca irtifâ’ı mehçe-i tâk-ı bülendinden

Düzeltdi sa’âtin hurşîd çerh-i çarümîn üzre (Trh.60/4)

4.7.2.38. Saltanat

Güneş ile saltanat münasebeti güneşin bir sultan olarak hayal edilmesinden kaynaklanır. Güneş gökyüzünün sultanıdır. Neyy-i azam, sultân-ı muhteşemdir. Feleğin dördüncü katı onun saltanat yeridir. Diğer seyyareler de güneşe olan yakınlıklarına göre isimlendirilirler. Şairler özellikle memduhu veya sevgiliyi övme arzusu sebebiyle güneş

¹¹²Deniz, a.g.e., s.200.

- sultan münasebetini kurarlar. Şaire göre güneşin tahtına çıkıp cihanı aydınlatması gibi memduh da kasra gelip burayı aydınlatmıştır:

Eyledükçe burc-ı abiye gelüp bu kasrı cây

Âftâb-ı saltanat mihr-i cihân-ârâ gibi (K.10/12)

4.7.2.39. Semazen

Güneşin semazenle münasebeti sürekli dönmesi sebebiyledir. Gökyüzü şekil itibari ile bir kubbeye teşbih edilince güneş de bu kubbede dönen bir semazene benzetilir. Beyitte güneş, memduhun takını görünce şevke gelmiş, felek semahanesinde sema eylemeye başlamıştır:

Görünce tâkını **şems-i münîr** şevkinden

Semâ'-hâne-i çerh içre geldi devrâna (Trh.45/5)

4.7.2.40. Server

Beyitte güneş ile ay, gece gündüz feleğe yardım eden iki kahraman olarak hayal edilmiştir:

Mihr ü meh zann eyleme galtân iderler iki ser

Yâdına geldükçe eflâkün **dü server rûz u şeb** (K.5/18)

4.7.2.41. Sultan

Güneş dördüncü felektedir. Kuvvet, şiddet, kahır, gazap, hüsn, rikkat, hayâ, iffet gibi vasıflar onundur. Neyyir-i azam, sultan-ı muhteşemdir. Işığıyla bütün dünyayı kuşatır; doğudan batıya, kuzeyden güneye bütün her yer güneşin hâkimiyeti altındadır. Bu sebeple şairler güneş ile memduh arasında ilgi kurarlar. Beyitte felek, devlet göğünün güneşi olan memduhun hükmü altına girmiş, yeryüzü ise fermanberi olmuştur:

Yüri ey âfitâb-ı evc-i devlet şarkdan garba

Zemîn fermân-berün mahkûm-i emrûn çerh-i hod-râdur (K.2/52)

4.7.2.42. Sühan “Söz”

Güneş ile söz arasındaki münasebet, şairin fahriye yapması sebebiyle kurulmuştur. Molla’ya göre onun şiirleri, güneşin ışıkları gibi her tarafa yayılmıştır:

Bakamam togrısı nücûma hele

Mihr-i pertev-feşânadur sühanum (K.18/22)

4.7.2.43. Şakül

Dikey olarak inşa edilen herhangi bir şeyin yere tam olarak dik olup olmadığını ölçmeye yarayan araca “şakül” denir. Güneş de gökyüzünde asılı görünümünü dolayısıyla şaküle teşbih edilmektedir:

Bilindi kadr-i hüner irtifâ’-ı vaktümde

Felekde **levh-i dile mihri** eylemem **şâkül** (K.14/20)

4.7.2.44. Şeker

Güneşin şekere teşbihi rengi sebebiyledir. Beyitte güneş şeker, ay ise süt olarak hayal edilmiştir. Bu süt ve şeker ile Hz. Hüseyin’in çocuğu gece gündüz beslenmektedir:

Sükker-i mihr ile şîr-i mâh kılsun imtizâc

Olsun etfâl-i Hüseyin’e **şîr ü şekker** rûz u şeb (K.5/53)

4.7.2.45. Şeppîr

Şepper Süryânîde güzel manasındadır, Arabîde hasen denir. Şeppîr, gayet yüksek bir dağ adıdır, Şeppîr Hüseyin mürâdifidir.¹¹³ Güneş Şeppîr “Hz. Hüseyin” olarak hayal edilince, ay da Şepper “Hz. Hasan” olarak düşünülür. Beyitte ay ile güneşin aslında sadece gösteriş için ortaya çıktıklarını söyleyen Molla’ya göre, âleme gece gündüz ışık veren Hz. Hüseyin ile Hz. Hasan’dır:

Mihr ü meh bir gösterişdür nâsı çerh igfâl ider

‘Âleme Şeppîr ü Şepper’dür viren fer rûz u şeb (K.5/28)

¹¹³ Onay, *a.g.e.*, s. 140.

4.7.2.46. Taç “Efser”

Güneşin taca teşbihi, yukarıda da söylediğimiz gibi güneşin göğün sultanı olarak düşünülmesi sebebiyledir. Ayrıca güneş renk ve şekil olarak da taca teşbih edilir. Kasidenin fahriye bölümünden alınan bu beyitte şair tecrid yaparak, “Artık sessizlik mührünü ağzına vur, dünya padişahı olan güneşin tacını dağıttın, yeter” diyerek kendisine övgüde bulunmaktadır:

Ser-i mihr-efser-i şâh-ı cihânı eyledün tasdî’

Biraz mühr-i sükût urmaz mısın artık dehân üzre (K.9/71)

Yine Molla bir beyitte de kalemine övgüde bulunarak, “Bari memduhun başındaki tacı güneş ışıkları gibi darmadağın etme” demiştir:

Ser-i mihr-efser-i memduhunı tasdî’ itme

Yeter ey hâme-i ‘İzzet yeter itnâb-ı kelâm (K.27/78)

Bir beyitte de güneş memduha teşbih edilmiştir. Molla’ya göre güneş, memduh gibi her sabah değerli taşlarla örülmüş sarayının kapısından dışarıya çıkarak dünyayı aydınlatmaktadır:

Çıka her rûz tâ kim dâver-i zer-efser-i hurşîd

Şeh-i devrân gibi tak-ı zeberced âstan üzre (K.9/73)

Efser padişahlığın sembolüdür. Büyüklüğü ve ihtişamı temsil eder. Külâh ise mütevazılığı temsil eder. İzzet Molla, Mevlevî tarikatına mensup bir şairdir. Bu sebeple beyitte feleğin efserini değil, külâhı tercih ettiğini söylemektedir:

Olsa efser başında mihr-i felek

Yine ‘İzzet külâha mâ’ildür (G.91/6)

4.7.2.47. Tevsen “Rahş, At”

Güneşin ata teşbihi sürekli hareket halinde olması sebebiyledir. Güneş ata teşbih edilince bu at dik başlı, sürekli hareket halinde olan bir at olur:

Toğalı **tewsen-i mihr** itmedi dünyâda kerem

Kimse Aydın kırî gibi atı bir mollâyâ (K.42/24)

4.7.2.48. Ümîd

Güneş ile ümit arasındaki ilgi, her doğan günde bir ümit vardır düşüncesi sebebiyledir. Beyitte ümit güneşi şairin virane gönül hanesine umut ışıklarını saçmıştır:

Hamdüli'llâh varmadan bir mâha **hurşîd-i ümîd**

Oldı hâtır-hâne-i viraneme pertev-feşân (Trh.3/13)

4.7.2.49. Varak, Varak-ı Huşk

Güneş renginden dolayı kuru bir yaprağa teşbih edilir. Güneş ile ayın kuru yaprak olarak düşünüldüğü hayalde felek de köhnemiş bir bağa teşbih edilir. Vefasız feleği, en iyi kadim dostları olan ay ve güneş bilir. Bu köhne bahçe onları da kuru yaprağa çevirmiştir:

Nasîhat al **varak-ı huşk-i mihr ü mâhından**

Bu köhne bâğda ümmîd-i berg ü bâr 'abes (Asr.G.11/B.2)

4.7.2.50. Yüz "Rûy, Tal'at, Çehre"

Güneşin yüze teşbihi, yuvarlak oluşu ve parlaklığı sebebiyledir. Bu söz konusu yüz, sevgilinin yüzüdür. Sevgilinin yüzü güneş gibi güzel, beyaz ve parlaktır, hatta şairler çoğu zaman karşılaştırma yapar, bu karşılaştırmada sevgilinin yüzü daha üstün gelir. Güneşe çıplak gözle bakma esnasında güneş gözü kamaştırır fakat beyitte güneşten değil, sevgilinin yüzünün parlaklığından dolayı dünyanın gözü kamaşmıştır:

'Ayândur **mihr-i rûy-ı yâr** amma halk şaşmışdur

Kemâl-i pertevinden dîde-i dünyâ kamaşmışdur (G.107/1)

Ayın güneşle arz arasına girerek güneş ışıklarını kısmen veya tamamen yaymasına mâni olması olayına "güneş tutulması" denir. Eskiden bu hadiseye "küsuf" denirdi. Beyitte güneş tutulmasına hüsn-i talil yapan şaire göre, sevgilinin saçları yüzünün üzerine dökülünce güneş kıskançlığından kararmıştır:

Reşk ile simsiyâh oldı güneş **sanma kûsûf**

Zîr-i fesden olıcak rûyına perçem tâli' (G.249/4)

Sevgilinin yüzü güneş veya güle teşbih edilir. Bu beyitte her iki benzetmeden de yararlanılmıştır. Beyitte sevgilinin yüzüne dökülen zülûf çekilince, güneşi andıran yüzü gül gibi ortaya çıkıp bahar sabahını utandırmıştır:

Gül gibi **mîhr-i rûyun** idüp âşkâr zülf

Subh-ı bahârı her gün ider şerm-sâr zülf (G.268/1)

Beyitteki sevgili Hz. Muhammed'dir. **Kenz-i Mahfi**: Bir hadis-i kudsîde Allah Teâlâ “*Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bundan dolayıdır ki halkı yarattım, yokken var ettim.*”¹¹⁴ İnsanın nuru yüzündedir, bu sebeple beyitte yüz, güneş ve cevher münasebeti kurulmuştur:

Küntü kenzün cevheridür **âftâb-ı tal'atün**

Pertevün itdi bu zerrât-ı cihânı iktizâ (T.65/5)

4.7.2.51. Zer, Zer-Efşân

Güneş renginden dolayı altına teşbih edilir. Güneş altına teşbih edilince, güneş ışıklarının yayılması da altın saçan elin parmakları olarak hayal edilir:

Olmasa mîhrde nûr-ı himeminden behre

Viremez mâha fûrûg-ı 'âleminden behre

Göreyüm ben de İlâhî kaleminden behre

Alsa ger sâye-i dest-i kereminden behre

Pençe-i mîhr-i zer-efşâna döner **dest-i ümîd** (Msm.8/34)

4.8. AY “MÂH, MEH, HİLÂL, KAMER, GURRE, BEDR”

4.8.1. Umumî Olarak Ay

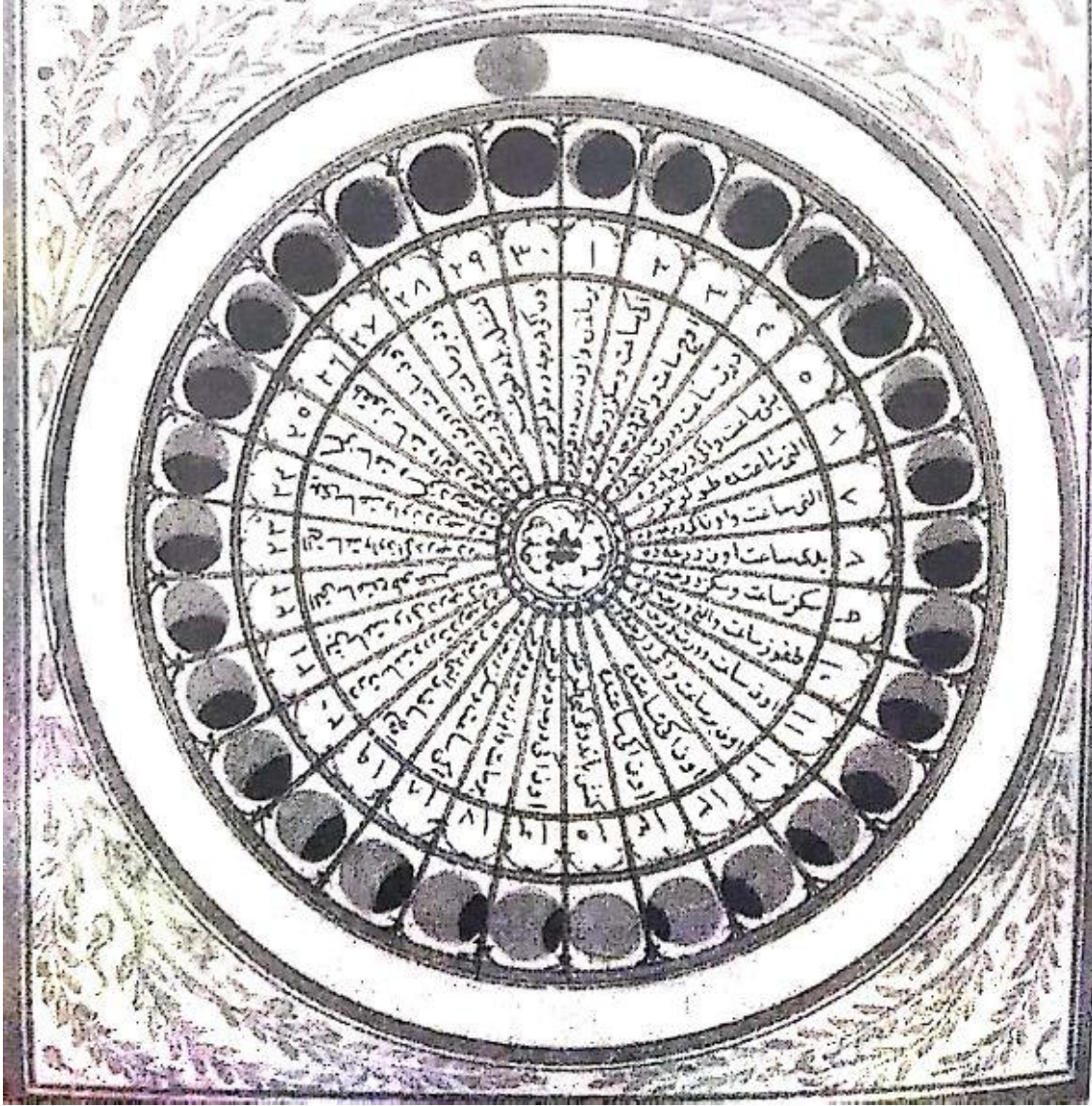
Eski astronomi bilgisine göre 28 konağı bulunan ay, güneş gibi istikrarlı hareket etmez. Ayın her biri ölçülü olarak tayin edilmiş konakları olup her gün bir konak yerine uğrar ve her seferinde farklı bir şekilde görünür. Birûnî'nin *Kitâbü't-Tefhîm*'ine göre, Araplar ay konaklarını şu şekilde sıralamışlardır: 1. Seretân (Serateyn), 2. Buteyn, 3. Süreyyâ, 4. Deberâ, 5. Hek'a, 6. Hen'a, 7. Zirâ', 8. Nesre, 9. Tarfe, 10. Cebhe, 11. Zübne, 12. Sarfe, 13. 'Avvâ, 14. Sımâk, 15. Gavr, 16. Zubânâ, 17. İklîl, 18. Kalbül-'Akreb,

¹¹⁴ Pala, a.g.e., s.166.

19. Şevle, 20. Ne'âim, 21. Belde, 22. Sa'düz-zâbih, 23. Sa'dü-l Bülâ, 24. Sa'düs-su'ûd, 25. Sa'dül-ahbiye, 26. Fergüd-delv, 27. Fergal-muahhar, 28. Reşâ.

Ay her gece boyu bunlardan birine konarak önce ışığı artar, sonra da eksile eksile son konakta bir hurma dalı gibi incilir. Bütün bu menzilleri dolaştıktan sonra güneşle karşılaşır.¹¹⁵

Şekil 14. Ayın Evreleri¹¹⁶

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetnâme*'sinde ay ile ilgili şu açıklamalarda bulunur: “Hakk Te'alâ dünya göğü altında ve ona bitişik bir su denizi yaratmıştır ki, bu deniz dünya göğünün içini kaplar. (...) Allah güneşi, ay'ı ve yıldızları

¹¹⁵Şentürk, Ahmet Atilla: Osmanlı Şiiri Kılavuzu, OSEDAM (Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi), Cilt 1 (Âb-Azrâil), 1. Baskı, İstanbul 2016, s.421.

¹¹⁶Şentürk, a.g.e., s.421.

kendi arşının nurundan yaratıp bu su denizinin içine balıklar gibi yüzücü eylemiştir. Güneş'i daha büyük ve nurlu edip ondan sonra ayı büyük ve nurlu etmiştir. Sonra Cibrîl Aleyhisselâm kanadıyla ay'ın yüzünü mesh edip ışığını yok etmiştir ki nuru sönük olup, gece gündüzden fark ola.¹¹⁷

Birinci kat felekte yer alan ay'ın tabiatı itidal üzere, soğuk ve rutubetlidir. Vasıfları: Zaaf, acz, hıfz, cehl, hakirlik, acele, ihbar, dedikoduculuk, hareket ve ses'tir. Pazartesi gününe ve Cuma gecesine hâkimdir.¹¹⁸ Ay rengi, parlaklığı yuvarlaklığı ve yüksekliği yönünden çeşitli benzetmelere konu olur. Gece etrafı aydınlatması, güneş doğunca batması, hareket etmesi, ışığını güneşten alması gibi hususlar dolayısıyla da ele alınır.¹¹⁹

Divan şiirinde en çok kullanılan kozmik unsurlardan birisi de aydır. Aya daha çok açık istiare yoluyla sevgili teşbih edilir. Aşığın mutluluğu sevgilidir, sevgilinin eziyeti bile onu mutlu ederken sevgilinin tek eğlencesi ise âşığın ona duyduğu aşk yüzünden ettiği ahlardır:

Gönlümün eğlencesi ol mehdür ammâ n'eyleyem

Ol mehün eğlencesi âh u figânumdur benüm (K.29/42)

Her ne kadar sevgili âşığa vefasızlık etse de âşık sevgiliden değil, bahtından ve felekten şikâyet eder:

İdbâr-ı tâli'ümdür iden bî-vefâ seni

Ey meh gücenme çerh-i sitem-kâra söylerem (G.373/2)

Ay - Güneş Münasebeti:

Ay ile güneşin devridaim etmeleri, ayın ışığını güneşten alması, gündüz güneşin gece ise ayın dünyayı aydınlatması ve daha birçok sebepten şiirlerde ay ile güneş birlikte anılır. Molla'ya göre göğün sultanı olan güneş, adaletli olması sebebiyle aya ışık vermiştir. Bu sayede felekler de bu adalet ışığından nasiplerini almışlardır:

Eger mihr istese envârın istirdâd ider mehden

Fürûğ-ı nûr-ı 'adlinden felekler hisse-yâb oldu (Trh.28/2)

¹¹⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı: *Marifetnâme (sad. M. Fuad Başar)*, Sistem matbaacılık, İstanbul, 2018, s. 29.

¹¹⁸ Deniz, a.g.e., s.176.

¹¹⁹ Kurnaz, a.g.e., s.468.

Ay'ın Gece Ortaya Çıkması:

Ayın gece ortaya çıkıp geceyi aydınlatması şiirlerde çeşitli hayallere konu olur. Divan şiirinde açık istiare yoluyla aya teşbih edilen sevgili, gece olunca ortaya çıkıp geceyi aydınlatır. Ayın on beşinci gecesine “mehtâb, dolunay, tam ay” denir. Ayın en parlak olduğu gecedir. Beyitte mah olan sevgiliyle âşık, ayın on beşinci gecesinde gökyüzünde yıldızları birbirine katmışlardır:

On beşinci gice ol mâh ile meh-tâba çıkup

Felegün encümini biri birine katduk (G.296/5)

Ay'ın Yıldızlarla Münasebeti:

Ay ile yıldızların gece çıkararak ortalığı aydınlatmaları, ayın tek ama yıldızların çok olması gibi hususlar, çeşitli hayallere beraber konu edilmelerine sebep olmuştur. İzzet Molla'nın memduhunu aya teşbih ettiği bu beyitte, onun saf tutmuş askerlerini de çokluk bakımından yıldızlara teşbih etmektedir:

Mâh-ı burc-ı saltanat dinmek sana şâyestedür

Eyledün tertîb-i saff-ı 'asker-i encüm-şümâr (Asr. K.1/13)

Ay'ın Yüzündeki Lekeler “Kelef-i Kamer”:

Ay ile ilgili hususlardan biri de üzerindeki **kara lekelerdir**. Eski astronomi bilgisine göre bu lekeler şu şekilde izah edilirdi: “Ayın parlak küresi, ayna gibi yer küresinin karşısına gelen deniz ve karaların, ada ve sahillerin, dağ ve ovaların, köy ve şehirlerin bütün şekilleri, renkleri, şahısları ve hallerini bize aksettirmektedir. Rasat yapanlar ay aynasında yeryüzünü tamamen seyrederek. Fakat o parlak ayna bizden çok uzakta olduğu için eşyanın şekilleri birbirinden ayrılmayıp onun yüzü bu akisler ile bulanık görülür. Bundan dolayı bu lekeler “kelef-i kamer” denir.”¹²⁰ Divan şiirinde zahit pek hoş karşılanmaz. Bunlara dinî konularda anlayışı kıt, her şeyin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve iman dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak bakılır.¹²¹ Bu sebeple onların samimiyetlerine inanılmaz. Onlar nefsinden vazgeçip hilal gibi olsalar da yüzlerindeki gam lekeleri görünmez:

¹²⁰Kurnaz, a.g.e., s. 220

¹²¹Pala, a.g.e., s.488.

Riyâzet ile zâhid ta-hilâl-âsâ kadîd olmaz

Kamer olsa yüzinden lekke-i gam nâ-bedîd olmaz (Asr.G.24/1)

Ay'ın Deliler Üzerindeki Etkisi:

Ayın deliler üzerinde etkisi olduğu düşüncesi önceleri halk arasında yaygın bir düşünceydi. Buna göre aybaşlarında delilik kriz haline gelir ve aşırı hareketler zuhur eder. Deliler bu zamanda daha saldırgan hale gelirler.¹²² Gece olunca ayın (sevgili) ortaya çıkması, aşğın deli divane gönlünü iyice Mecnun'a döndürür:

Leylâ hayâl-i hâb olup efsâne oldu Kays

Leylâ o mâh bu dil-i divâne oldu Kays (G.222/1)

Bu beyitte de ağlamaktan gözleri kör olan Mecnun'un gözleri, gam çölünün mehtabı olur:

İsfd-i çeşmi deşt-i gamun **mâh-ı tâbîdur**

Mecnûn nigâh ider mi siphrün çerağına (G.479/3)

Ayın evreleri:

Ay, güneşten aldığı ışığa ve zamana göre dünyadan farklı hallerde görülür. Ayın bu hallerde görünmesine ayın evreleri denir. Şairlerin muhayyilesinde en çok ayın hilal ve mehtap halleri teşbih unsuru oluşturur.

Hilâl, ayın değişik zamanlarda gösterdiği şekillerin içinde en fazla ele alınan ve hayallere konu edilenidir. Özellikle kıvrımlı ve eksik olması, ışık saçması gibi hususlar hilâlin çeşitli şekillere teşbih edilmesine sebep olur. Hilâlin kaşa ve hançere teşbih edildiği bu beyitte hilâl, sevgilinin kaşı ile birlikte âşıklara yerden ve gökten hançer çeker:

Meh-i nevle çeküp ebrûsı berâber hançer

Oldı 'uşşâkına gök hançer ü hem yer hançer (G.102/1)

Ay, on dördüncü gecede kendisinin tamamlar, ayın bu haline "mehtâb" denir. Ayın bu hali şairlerin muhayyilesinde sevgilinin yüzü, yanağı, alnı gibi unsurlara teşbih edilir. Gece vakti mehtabın çıkmasını şair, ay yüzlü sevgilinin nikâbsız dışarıya çıkıp dolaştığı şeklinde hayal etmiştir:

¹²² Deniz, *a.g.e.*, s.222.

Gitmez hicâb-ı hâlesi mehden o mâh-rû

Mâdâm **mâh-tâba** çıkup bî-nikâb olur (G.123/2)

Şakku'l-Kamer:

Hz. Muhammed'e peygamberliği sırasında verilen mucizelerden biri de işaretiyle ayın ikiye ayrılıp tekrar birleşmesi, yani "Şakku'l-kamer" mucizesidir.¹²³
Gerek halk edebiyatına gerekse klasik edebiyata da Hz. Peygamber'in bu mucizesine sıklıkla değinilir:

Lebi çâk oldı dehşetden yazarken şakkını mâhun

Ne mümkün mu'cizâtın eylemek hâmeyle istîfâ

4.8.2. Ay ile İlgili Teşbih ve Mecazlar

4.8.2.1. Âh, Âh-ı Derûn

Ayın âha teşbihi ışıklı olması ve gece çıkması sebebiyledir. Âşığın aşk ateşinden oluşan yarası güneşe, bu ıstırabından çektiği âh ise aya teşbih edilmiştir:

Dâğ-ı dildür mihrümüz âh-ı derûndur mâhumuz

'Âşıkuz yokdur sipihre zerre denlü bârumuz (G.181/3)

4.8.2.2 Aynek "Gözlük"

Ayın gözlüğe benzetilmesi şekli ve parlaklığı sebebiyledir. Gözlük iki yuvarlak cam parçasından meydana geldiği için şairler bu hayalde güneş ile ayı birlikte zikrederler. Bu gözlük ise feleklerin gözlüğüdür. Felekler bu gözlüğü takarak yeryüzündeki ümitsizliği hayretle izlerler:

Felekler birbirine çeşm-i hayret **mihr ü meh 'aynek**

Cihân bir renge kim girdi cihânlıktan cihân nevmîd (Asr.G.21/2)

¹²³Fatma Büyükkarcı Yılmaz: "Sinanoğlu'nun Şakku'l-Kamer Mucizesi Hakkındaki Mesnevisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 32, 2013, s.407-468.

4.8.2.3. Birâder

Ay ile güneşin birisinin gündüze diğerrinin geceye hâkim oluşu, devridaim içinde olmaları, ayın güneşten ışığını alması gibi unsurlar ay ile güneşin çoğu zaman birlikte anılmalarına neden olmuştur. Bazen iki altın tas bazen de bir çift göz olarak karşımıza çıkarlar. Bu beyitte de Molla, ay ile güneşi gece gündüz dünyaya ziya veren iki kardeş olarak düşünmüştür:

Mihr-i burc-ı Murtâza mâh-ı sipihr-i ıstıfâ

Virmede dehreziyâ **iki birâder** rûz u şeb (K.5/26)

4.8.2.4. Bister “Döşek”

İzzet Molla, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin için söylediği na’ında gökyüzünü gelin odası olarak düşünmüştür. Bu hayalde şair güneşi yastık, ayı ise yatak şeklinde tasavvur etmiştir:

Mihr bâlîn **mâh pister** ‘arş-ı a’zam hacle-gâh

Vâlidündür hazret-i Zehrâ’ya hem-ser rûz u şeb (K.5/45)

4.8.2.5. Dâğ “Zahm, Yara”

Ay şekli itibariyle yaraya teşbih edilir. Ayrıca ayın üzerindeki lekeler de kılıç darbelerine benzetilir. Molla’ya göre güneş, ışınlarının kılıcıyla ayın yüzeyinde mızrak darbesi gibi yaralar açmıştır:

Mâha dâğ-ı dîger açdı gurre-i seyfin çeküp

Nîzesi tîğ-ı şu’â’-ı mihrî itdi Zü’l-fekâr (Asr. K.1/50)

Felekğin âşığı ay yüzlü sevgiliden ayırması sebebiyle âşık da felekğin sinesinde hâle gibi yaralar açmıştır:

İtdigiyçün beni ol mâh-veşümden mehcûr

Dâğ açdum felegün sînesine hâle degül (G.338/3)

4.8.2.6. Dîde “Çeşm, ’Ayn”

Ayn göze teşbihi şeklinden dolayıdır. Beyitte âşığın ağlamaktan kör olan gözleri gam çölünün mehtabı olmuştur. Bu sebeple âşık artık feleğin kandiline tenezzül etmeyecektir:

İsfid-i çeşmi deşt-i gamun mâh-ı tâbıdur

Mecnûn nigâh ider mi sipihrûn çerağına (G.479/3)

Ay ile güneşin kişileştirildiği bu beyitte de hasretle sevgilinin yolunu gözlemekten yüzleri sararıp solmuştur:

Çemende gice gündüz iki nergis gibi gözlerler

Sarardı soldı rûyı hasretünle mihr ü mâhun gel (G.332/5)

Âşık, sevgili hayaline gelince sabaha kadar kanlı gözyaşı dökmekte, âşığın bu döktüğü kanlı gözyaşları ayın etrafını hâle gibi kuşatmaktadır:

Alup hayâlüme kan ağladum sabâha kadar

O **mâha** halka-i çeşm oldı **hâle-i gül-reng** (G.322/3)

4.8.2.7. Ebrû/ Ebruvân

Hilâl şekil itibariyle kaşa benzetilir. Aynı zamanda hilâl hançere de teşbih edilir. Beyitte sevgili, hançere benzeyen kaşıyla yerden, hilal ise gökten âşıklara hançer çekerek saldırmışlardır:

Meh-i nevle çeküp ebrûsı berâber hançer

Oldı ‘uşşâkına gök hançer ü hem yer hançer (G.102/1)

Sevgili ay olarak hayal edilince bulutlar da saç olarak düşünülür. Aynı zamanda ayın hilâl şekli de sevgilinin kaşlarına benzetilir. Ayın bulutların arasında gece görünmesini İzzet Molla, sevgilinin külahının altından kaşlarının ve yüzünün görünmesine teşbih eder:

Sanma **ebrûlarını** taraf-ı külehden görünür

Zülfe bak kim **meh-i nev** ebr-i siyehden görünür (G.153/1)

Sevgilinin nurlu yüzünü gören ay, kıskançlığından zayıflayarak hilâl haline gelir; lakin ay her ne kadar incelse de yine sevgilinin nurlu alınına kaş dahi olamaz:

Gam-ı reşk ile dahı her ne kadar incelse

Mâh-ı nev cebhe-i pür-nûrına **ebrû** olamaz (G.204/5)

Bu beyitte de sevgilinin güzelliğinden haberi olmayan felek, ayı onun kaşlarına benzetmeye çalışır:

Degildür kıl kadar ahvâl-i çerh-i hüsnden âgâh

Hilâl-i mâhı teşbîh eyleyen **ebrû-yı cânâna** (G.480/6)

4.8.2.8. Fener “Fânus”

Ay şekli, rengi ve ışık saçması sebebiyle fanusa teşbih edilir. Bu münasebet şiirlerde memduh veya sevgiliyi övme arzusuyla kurulur. Felek eğer ayın kusuru olmasaydı her gece onu II. Mahmud’un meclisine fanus yapacaktı fakat ay kusurlu olması sebebiyle bu meclise uygun değildir:

Mehün noksânı var yohsa sezâ-yı meclisi olsa

Felek eylerdi her şeb **şem’a-i fânûs-ı Hân Mahmûd** (T.35/B2)

4.8.2.9. Gül

Ay şekil itibariyle güle teşbih olunur. Âşık, gündüz gül bahçesinde güneşi nergis suretinde, ay olan sevgiliyi de gece taze bir gül şeklinde görmektedir:

Hur şîd oldı sûret-i nergiste rû-nümâ

Gülşende mâh bir gül-i şâd-âbdur bu şeb (G.25/4)

4.8.2.10. Hâme “Kalem”

Ayın ilk hali, inceliği ve şekli sebebiyle beyitte kalem ve kılıca teşbih edilir. Şair bu münasebeti memduhu Sultan II. Mahmud’u övme arzusuyla kurar:

Mah-ı nev Mahmûd Hân’un **hâme vü şemşîridür**

Asmân ol hüsrevün ma’ mûre-i tedbîridür (K.31/1)

4.8.2.11. Hançer

Aynı hilâl şekli hançere teşbih olunur. Beyitte sevgilinin kaşları da hançere teşbih edilince artık sevgili ve mâh-ı nev yerden ve gökten âşıklara karşı saldırıya geçmişlerdir:

Meh-i nevle çeküp ebrûsı ber-â-ber hançer

Oldı ‘uşşâkına gök hançer ü hem yer hançer (G.102/1)

4.8.2.12. Kandil

Ay şekli, ışık saçması ve gökte asılı gibi durması sebebiyle kandile benzetilmiştir. Molla'nın ayı kandil, çıra, fanus, mum gibi unsurlara teşbih etmesi, genellikle memduhunu övme arzusu sebebiyledir. Ay, memduhun yeni dairesinin kandilini taklit etmek için güneşten ışık alıp dolunay haline gelmiştir:

Nûr-ı kandilini taklîde bu nev-dâ'irenün

Pertev-i mihri alur yanına mâh-i tâbân (K.14/3)

4.8.2.13. Kavs “Yay”

Hilâl şekil itibariyle yaya teşbih edilir. Şair, memduhun elindeki yayı hilâle teşbih eder:

Hilâl-i nev gibi bir kavs-i hâki eyleyüp der-dest

Girih-gîr eyledi mûy-ı kemân-ı ebruvân-âsâ (K.4/8)

4.8.2.14. Kebûter “Güvercin”

Ay gökyüzünde olması ve rengi sebebiyle güvercine teşbih edilir. Bu hayalde feleğin dokuz katı da kuş yuvası olarak düşünülür. Önceleri güvercinler eğitilip posta kuşu olarak kullanılırdı. İzzet Molla'nın Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e söylediği na'tı, ay ile güneş güvercinleri feleğin dokuz katına iletirler:

Ta ki bu nüh âşyândan **mihir ü meh** pervâz ide

Nâme-i na'tüm alup **hem-çün kebûter** rûz u şeb (K.5/49)

4.8.2.15. Kedû

Ayın kabağa teşbihi şekil ve renk sebebiyledir. Önceleri insanlar su kabağının içini oyduktan sonra bunu kurutur, bundan su veya şarap kabı yapardı. Şairlerin muhayyilesinde feleğin aşk sarhoşu olanlara rahat yüzü vermeyeceği düşüncesi vardır. Bu sebeple sarhoşlar, ay ve güneşi şarap kabı yapsalar dahi felek, bir fırsat kollayıp bu kabın kulpunu yine kıracaktır:

Bir kulpını kolayını gerdûn bulup kırar

İtse **kedû-yı mihr ü mehi** mey-keşân sebû (G.438/6)

Beyitte şair, memduhunu övme arzusu sebebiyle ayı gümüş, güneşi ise altın birer kabağa teşbih etmektedir. Bu altın ve gümüş kabaklar Sultan Mahmud Han sefere çıktığı zaman onun barutlarını taşımak için iki kap olur:

Mahmûd Hân-ı Cem-zafer kasd-ı cihâd itse eger

Bârûtına şems ü kamer iki kedûdur sîm ü zer (Trh.25/1)

4.8.2.16. Küpe “Kutra, Kutra-i Zerrîn”

Ay ve güneş şekil, parlaklık ve renklerinden dolayı bir çift altın küpeye tasavvur edilir. Gökyüzünün sürekli dönmesi ve bu dönüş sırasında gece ayın, gündüz ise güneşin çıkması sebebiyle bu tasavvurda gökyüzü ise, gece gündüz bu küpeleri işleyen sarraf olur:

Mihr ü mehdür kutra-i zerrîn-i gûş-ı mâderün

İşler anı asmân mânend-i zer-ger rûz u şeb (K.5/44)

4.8.2.17. Leylâ

Ay ile Leylâ arasındaki ilgi, Leylâ ile Mecnun hikâyesindeki kadın kahramanın ismi olması, Araplarda geceye leyl denilmesi, sevgilinin aya teşbihi ve gece olunca ayın çıkmasıyla âşıklara sevgiliyi hatırlatması sebebiyle kurulur. Ayın deliler üzerinde etkili olduğu düşüncesine yukarıda değinmiştik. Gece ay olan sevgili ortaya çıkınca âşğın deli divane gönlü iyice Mecnûn’a döner:

Leylâ hayâl-i hâb olup efsâne oldu Kays

Leylâ o mah bu dil-i divâne oldu Kays (G.222/1)

4.8.2.18. Mürg

Ayın kuşa teşbihi gökyüzünde olması sebebiyledir. Beyitte ay ile güneş, gökyüzünde misafirperver iki kuşa teşbih edilmiştir:

Tıfl iken eğlence itmişdi sâfâ-yı bâl ile

Mihr ü mehdi iki mürg-i hâne-perver rüz u şeb (K.5/35)

4.8.2.19. Nakd “Akçe, Pul, Para”

Ayın paraya teşbihi şekil, renk ve değerli olması sebebiyledir. Başlık, kökü geçmişe dayanan ve hala daha bazı kesimlerde sürdürülen bir gelenektir. Bu gelenekte evlenmeye karar veren çiftlerden erkek tarafı kız tarafına para veya herhangi bir şey verir. Beyitte âşık, sevgili olan ay parçasını almak isteyenlerden para istemektedir. Ayrıca “para/pâre”nin paralanma anlamı da vardır. Şair bu sözcüğü tevriyeli şekilde kullanmıştır:

Dil-i sad-pâreye bir pâre dahı zamm itdi

Almak istermiş o **meh-pâre** didüm **pâre** çıkar (G.160/4)

Molla'nın ay ile güneşe değer vermesi, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in cediti Hz. Muhammed'in ihsanına gece gündüz mazhar olmaları sebebiyledir, yoksa bunların Molla'nın yanında bir pul kadar değeri yoktur:

Mihr ü meh nakd olsa dest-i ‘İzzet’e bir pul mıdur

Ceddinün ihsanına olmazsa mazhar rüz u şeb (K.5/47)

4.8.2.20. Nergis

Nergis şekli ve duruşu itibariyle göze benzetilir. Ayrıca gökyüzünün yüz olarak tasavvur edilmesi, ay ve güneşin de göz şeklinde düşünülmesine sebep olur. Beyitte, hasretle sevgilinin yolunu gözleyen ay ile güneşin yüzleri sararıp solmuştur:

Çemende gice gündüz **iki nergis** gibi gözlerler

Sarardı soldı rûyı hasretünle **mihr ü mâhun** gel (G.332/5)

4.8.2.21. Pâre “Parça”

Ayın parça parça olarak hayal edilmesi, onun sürekli eksilip sonunda yok olması yahut yüzünün lekeli olmasındandır.¹²⁴ Eskilerin inancına göre keten ay ışığında kalırsa çürüyüp dağılırmış.¹²⁵ Âşık, ay gibi sevgiliden gelen sıkıntılara razıdır. Bu sebeple aşkıdan gönlü keten gibi çürüyüp lime lime olsa da yine bu sevgiliden şikâyetçi olmaz:

Sad pâre itse lihyeni târ-ı ketân gibi

Ol **mâhdan** düşer mi gönül iştikâ sana (G.12/10)

4.8.2.22. Rahş “At, Tevsen, Hink”

Ayın ata teşbihi hareketli, gösterişli ve parlak olması sebebiyledir. Bu hayalde ayın hilâl hâli de bu gösterişli atın altın üzengisi şeklinde tasavvur edilir:

Noksân-pezîr-i pertev olur mı **hilâl-i çerh**

Rahş-ı kamer-dirahşına olsaydı **zer-rikâb** (K.3/24)

4.8.2.23. Reşk “Reşk-Âver, Hased”

Ayın şairler tarafından kıskanç olarak kişileştirilmesi, sevgilinin ondan daha güzel ve yüzünün daha parlak olması sebebiyledir. Kıskançlığı nedeniyle sinesinde yaralar oluşan ay, bu yarasını göstermeye felek tabibine gitmektedir:

Mecnûn kıldı **mâhı gâm-ı reşk-i sînesi**

Göstermede tabîb-i sipihre kara bere (G.475/5)

4.8.2.24. Rûy

Şairlerin ay ile yüz arasında ilgi kurmalarındaki sebep, şekil ve parlaklığın yanı sıra sevgiliyi övme arzusudur. Sabah, ay yüzlü sevgilinin yüzünün parlaklığını ortaya çıkarınca, güneş bu aydınlık karşısında doğduğuna pişman olmuştur:

Rûyın o mâhun idüp gün gibi rahşân subh

Togdığına eyledi mihri peşîmân subh (G.66/1)

¹²⁴Şentürk, *a.g.e.*, C.I, s. 426.

¹²⁵*A.g.e.*, s.422.

4.8.2.25. Server

Ay ve güneşin servere teşbih edildiği bu beyitte gece ayın, gündüz güneşin gökyüzünü aydınlatması, feleğe gece gündüz Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i hatırlatmıştır:

Mihr ü meh zann eyleme galtân iderler iki ser
Yâdına geldükçe eflâkûn dü **ser-ver** rûz u şeb

4.8.2.26. Siper “Kalkan”

Ay şekli ve üzerindeki lekeler sebebiyle savaş esnasında mızrak darbeleri almış bir kalkana teşbih edilir. İzzet Molla'nın memduhunu övme arzusuyla kurduğu bu hayalde şaire göre felek Zâl'i boşuna bulutları cevşen etmektedir, çünkü memduhun süngüsünün keskinliği ay kalkanını dahi deler:

Siper-i mâhı deler rümh-ı şu'â-yı tîği
İtmesün Zâl-i felek bî-hûde ebri cevşen (K.8/43)

4.8.2.27. Siyeh-Çerde “Karayağız”

Ay tutulduğu zaman yüzü kararır, bu sebeple ay siyeh-çerde bir güzele teşbih edilir. Ayın tutulması âşık için kara bir gün demektir, çünkü ay yüzlü sevgili görünmeyecektir:

Yine bir kara güne itdi tesâdüf ‘âşık
Adını mâh-ı siyeh-çerde kodı cilve-i ‘aşk (G.295/4)

4.8.2.28. Şehzâde

Ay ve güneşin şehzâdelere teşbihi, memduhu övme arzusu sebebiyledir:

Berâber yaşasun şeh-zadegân-ı mihr ü meh-peyker
O kevkeblerle olsun sa'd-ı ekber iktirân üzre (K.9/76)

4.8.2.29. Şem' "Mum"

Ayın mumla ilgisi ışık saçması sebebiyledir. Bu hayallerin yer aldığı beyitlerde genellikle bezm, meclis, encümen ve eğlenceden de bahsedilir.¹²⁶ Molla'ya göre her gece yüz ay, sevgilinin meclisinin mumu olmaktadır:

Perde eyler zülfini baht-ı siyâhum araya

Bir de olmuş **bezm-i yâra her gice yüz mâh şem'** (G.253/2)

4.8.2.30. Şemşîr "Seyf, Tîğ"

Ayın hilâl hâli şeklinden ve parlaklığından dolayı kılıca benzetilir. Şair memduhunun hem bilgisini hem savaşçılığını övmek arzusuyla bu ilgiyi kurmaktadır. Memduh, Sultan II. Mahmud'dur:

Mah-ı nev Mahmûd Hân'un hâme vü şemşîridür

Asmân ol hüsrevün ma'mûre-i tedbîridür (K.31/1)

4.8.2.31. Şepper

Şepper, Süryânide güzel manasınadır, Arabîde hasen denir. Şeppîr, gayet yüksek bir dağ adıdır. Şeppîr Hüseyin mürâdifidir.¹²⁷ Güneş Şeppîr "Hz. Hüseyin" olarak hayal edilince, ay da Şepper "Hz. Hasan" olarak düşünülür. İzzet Molla'ya göre ay ile güneş, sadece gösteriş için ortaya çıkmışlardır. Asıl âlemi gece gündüz aydınlatan Hz. Hüseyin ile Hz. Hasan'ın nurudur:

Mihr ü meh bir gösterişdür nâsı çerh igfâl ider

'**Âleme Şeppîr ü Şepper'dür** viren fer rûz u şeb (K.5/28)

4.8.2.32. Şîr "Süt"

Ayın dolunay hâli gerek renk gerekse şekil sebebiyle süt dolu bir kâseye teşbih edilmiştir. Beyitte mehtâb, akşam yemeği olarak bu süt kâsesiyle bağın çocuğunu beslemektedir:

Sundı şebâne kâse-i pür-şîr mâh-tâb

Etfâl-i bâğı eyledi dil-sîr mâh-tâb (Asr.G.6/1)

¹²⁶ Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.348.

¹²⁷ Onay, *a.g.e.*, s. 372.

4.8.2.33. Tabla

Ayın tablaya teşbihi, şekli ve düz görüntüsü sebebiyledir. Helva sohbetleri, kış mevsiminin başlıca eğlencelerinden biriydi. Bu eğlencelere her sınıftaki halk kendi imkânları dâhilinde rağbet ederdi. Beyitte Hz. Muhammed'in miraca yükseleceğini duyan felek, ayın altından tepsisini güneş çardağına koyarak gökyüzünde helva sohbetini düzenlemiştir:

Revâk-ı mihri zerrîn tabla-i mâha koyup gerdûn

O şeb tertîb olındı asmânda sobbet-i helvâ (K.2/14)

4.8.2.34. Tâs

Ay şekli itibariyle altın veya gümüş tasa benzetilir. Şair, memduhunu övme arzusuyla bu hayali kurmaktadır. Susamış feleğin iki altın tası olan ay ile güneş, gece gündüz memduhun ihsanının çeşmesini aramaktadır:

Gice gündüz çeşme-sâr-ı cûdın eyler cüst-cû

Mihr ü mehdür teşne-i çerhun iki tâs-ı zeri (Trh.16/3)

Hayrat olan çeşmelerde tasların kaybolmaması için saplarına zincir takılarak çeşmenin duvarına bağlanır. Ay gündüz ışığını güneşten alıp gece yansır. Ay sürekli güneş ışığını aynı şekilde almadığı için çeşitli hallere girer. Molla'nın güneşin ışığını nur çeşmesine teşbih ettiği bu beyitte şair, ayın akılsız olması sebebiyle sürekli tasını dolduramadığını söylemektedir.

Tâs-ı zerrîni olur boynına zencîr takup

Kesb-i nûr eylemeğe 'aklı olaydı mâhun (Trh.42/4)

4.8.2.35. Teşne-leb

Ay renginin sarı olması, yüzünün çatlak gibi görünmesi sebebiyle susuzluktan çatlama bir insana teşbih edilir. Ayın susuzluğunu güneş giderecektir. Bu sebeple ay, susuzluğunu gidermek için sürekli güneşe gitmeyi adet edinmiştir:

Mihre şeb-nem gitme 'âdetker o **mâh-ı teşne-leb**

Cüst-cû eylerdi âb-ı sâfi yer yer rûz u şeb (K.5/10)

4.8.2.36. Yusûf

Yusuf, İsrailoğullarından Hz. Yakub'un oğlu olup kardeşleri tarafından kuyuya atılmıştır. Mısır'da köle diye satılan, sahibinin karısı Zelfha'nın sevgisine karşılık göstermediği için zindana atılan, Mısır hükümdarının rüyasını yorumlayarak zindandan çıkıp Mısır'ın idaresini ele alan ve güzelliğin sembolü olan meşhur peygamberdir. Yusuf ve Zelfha hikâyesi, Kur'an'da da anlatıldığı gibi, şark müelliflerinin mühim mevzularından biri olmuştur.¹²⁸ Hz. Yusuf güzelliğin sembolüdür, bu sebeple şairler onun yüzünü ay veya güneşe teşbih ederler. Hz. Yusuf kıssasına telmihte bulunan Molla'ya göre onun ay gibi parlak yanağının parıltısı kuyunun dibinden bile görünmüştür:

Mazhar-ı hüsn-i Hudâ-dâd olanun Yûsuf-veş

Tâbiş-i mâh-ı rûhî tâ bün-i çehten görünür (G.153/2)

Mülâkât-ı pederden gayrı bir gün görmedi ol mâh

Nice bedr ü hilâl oldı cemâl-i ahsen-i Yûsuf (Asr.G.33/7)

5. IŞIK “ENVÂR, NÛR, ŞA’ŞA’A, LEM’A, FER, ŞU’LE, ŞU’Â’, PERTEV, ZİYA”

5.1. UMUMÎ OLARAK IŞIK

Güneş ışığı ile renk, şekil ve parlaklık yönünden çeşitli unsurlar arasında alaka kurulur. Bu unsurlar asker, can, iplik, kanat, kement, kılıç, mızrak, ok, parmak, süpürge, tel, zincir ve zer devât'tır. Bunlardan başka Hak nuru, güzellik nuru, ay ışığı, mum ışığı, yanak parıltısı, vb. bu münasebetle zikredilmektedir.¹²⁹

Işık, karanlıkları aydınlatmaya yarayan bir unsurdur. Ancak kendi kendine var olmayıp bir kaynaktan çıkmaktadır. Işığın yegâne kaynağı İlâhi nurdur. Bu sebeple beyitlerde en çok zikredilen ışık, Hakk'ın nurudur. Tasavvufta nur Allah Teâlâ'nın tecellisidir. O'nun nuru, insan gözünün tahammül edemeyeceği kadar parlaktır.¹³⁰

Işık yıldızlar, ay ve bilhassa güneş ile birlikte zikredilmektedir. Işık saçmaları bakımından bu kozmik unsurlarla beraber zikredilen teşbih ve mukayese konusu olan

¹²⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lûgât*, Aydın Kitabevi, Ankara 2012, s.446.

¹²⁹ Kurnaz, *a.g.e.*, s.479.

¹³⁰ Deniz, *a.g.e.*, s.291.

alın, yüz, yanak, ah ateşi, güzellik, çerağ, mum ve aşk da birer ışık kaynağı olarak karşımıza çıkar.¹³¹ Divan şiirinde ışık çokça zikredilir. Bazen benzeyen, bazen de benzetilen olan bu unsur, divan şairleri tarafından başvurulan önemli kaynaklardan biridir.

Nur, beyitlerde tasavvufî anlamının dışında genellikle ışık olarak ele alınmıştır. Işık şekli, rengi, parlaklığı ve etrafa yayılması sebebiyle çeşitli hayallere kaynaklık eder. Beyitlerde nur, genellikle güneş, ay, ateş, çerağ, meşale, mum, kandil gibi ışık kaynağı olan unsurlarla birlikte zikredilir.

5.2. IŞIK İLE İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR

5.2.1. Âh

Âşığın gönlü sürekli aşk ateşiyle yanmaktadır, bu acı esnasında ettiği ah dumanı gökyüzüne doğru yükselmektedir. Gönülden çıkan âhın, bir alev veya duman şeklinde göğe yükselmesi sebebiyle ışık ile âh münasebeti kurulur. Bu ahın yakıcılığı feleği tîşe gibi parçalayabilecek güçtedir:

Yakar bir gice çerhi tîşe-i âhum ‘inâd itme

‘Amûd-ı subha sen ey mihr-i envâr i’ timâd itme (G.483/1)

5.2.2. Ateş

Ateş, bir ışık kaynağıdır. Dört ana unsurdan (anâsır-ı erba’a) dan biridir. Ateşin geçtiği beyitlerde genellikle sûzîş, sûzân, kebâb gibi kelimelerde kullanılır. Aşk ateşiyle sürekli yanan âşığın yanıp eriyen gönlü muma teşbih edilir fakat mum sevgili uykuya daldıktan söner, âşığın gönlü ise gece gündüz yanmaktadır. Kabiliyetsizliğini gören mum âşıktan ışık istemektedir.¹³²

Vakt-i hâb-ı yâre dek sûzîş ‘aceb bir iş midür

Bî-ayâdur şem’ kim ‘arz-ı güdâz eyler bana (G.11/2)

5.2.3. Cevher

Işık, parlaklığı ve berraklığı dolayısıyla cevhere benzetilir. Bir hadis-i kudsîde Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor: “*Ben gizli bir hazine idim, istedim ki bilineyim ve*

¹³¹ Güven, a.g.e., s.92.

¹³² Deniz, a.g.e., s.296.

bilinmek için bu halkı yarattım.” Onun şanı kendini izhar etmektir. İşte Cenâb-ı Hakk’ın aşk-ı zâtı sebebiyle kendini görmek ve göstermek istemesi tekvine sebep olmuştur. İnsan nasıl kendini görmek için aynaya bakarsa, Cenâb-ı Hak da kendi güzelliğini temaşa etmek için ayna hükmünde olarak kâinatı ve insanı vücuda getirmiştir.¹³³ Beyitte bu hadise telmih yapılarak gece, gizli bir hazineye benzetilmiştir. Bu hazinenin sahibi olan Allah da hazinenin bilinmesini için güneşi yaratmıştır. Güneş, sabah ortaya çıkınca bütün her şeyi görünür kılmıştır:

Münevver sadrını şakk ile zâhir oldı çok envâr

Tecerrüd cevherin ‘arz itdi sâhib-kenz-i lâ-yefnâ (K.2/44)

5.2.4. Deniz “Bahr, Deryâ”

Nurun deryaya benzetilmesi parlaklığı sebebiyledir. Sevgilinin yüzünün nur deryası olarak düşünüldüğü bu beyitte, yüzdeki siyah tüyler de bu deryada yüzen, âşğın kara bahtıdır:

Baht-ı siyâhumuzdur anı kara gösteren

Deryâ-yı nûr içinde iderken şinâh hat (G.246/8)

5.2.5. Harman

İşğın harmana benzetilmesi rengi sebebiyledir. Toprağa ekilen bir tohum bir başak olarak geri döner. Felek de bir nur harmanını ümit ettiği için bir lokma olan güneşi sabaha gıda olarak sunmuştur:

Bir dâne ile hırmn-i nûr itmese ümîd

Çerh eylemezdi lokma-i mihri gıdâ-yı subh (G.63/3)

5.2.6. Hüsn

Güzellik ile nur arasında beyazlık ve parlaklık yönüyle bağlantı kurulur. Bu güzellik yüz güzelliğidir. Allah “Cemâl” sıfatı ile nurunu güzel ve parlak olan her yüze vermiştir. Aşağıdaki tesdisde sevgilinin yüzünün nurunu kıskanan güneş, akşam vakti can vermiştir. Ay, bu nurun karşısında kendi eksikliğini görerek utanmış, şeb-çerâğ ise sevgilinin yüzünün nuruna ümidini bağlamıştır:

¹³³ Levend, *a.g.e.*, s.16.

Şeb-çerâğ ümmîd-i nûr eyler cenâbundan senün
Zerreler hurşîd olurken intisâbundan senün
N'oldı âyâ mihr ü meh gîtmezdi babundan senün
Var ise havf eyleyüp ref'-i nikâbundan senün
Âftâb ahşâma cân atdı hicâbundan senün
Mâha noksân irdi hüsn-i şu'le-tâbundan senün (Tsds.17/1)

5.2.7. Sevgili

Sevgili güzelliği, yüzünün aydınlığı ve parlaklığı sebebiyle nura veya nurdan yaratılmış varlıklara teşbih edilir. Bu sebeple güneş, ay ve yıldız gibi unsurlar, sevgilinin benzeyeni veya benzetileni olur. Kabir karanlıktır, kâfir de Hakk'ı kabul etmediği için kalbini kara olduğuna inanılır. Âşığın rakibini kâfir olarak nitelediği bu beyitte, ay yüzlü sevgili kâfirlerin mezarlığını ziyaret etse kâfir mezarlığını bile nuru ile aydınlatacağı söylenir:

Ziyâret kıl rakîbün kabrini vir hadşe dünyâya
Mezârîstân-ı küffâr içre ey meh nûr görsünler (G.152/2)

6. KARANLIK “KÜFR, TÂR, TÎRE, ZULMET, ZALÂM, KARANU, DEYCÛR”

6.1. UMUMİ OLARAK KARANLIK

Görmeyi engelleyen, insana sıkıntı ve keder veren karanlık, beyitlerde daima huzur ve neşenin sebebi olan ışıkla birlikte zikredilir. Bunun yanında gece ile yakından ilgilidir. Bu bakımdan gece ile ilgili tasavvurlarda karanlık unsuru daima yer alır.¹³⁴

Karanlık olmak gecenin bir özelliğidir. Bazen de gözün görmemesi bu durumu doğurur. Karanlık, renk itibariyle bazı teşbihlerde benzeyen ve benzetilen olmakla birlikte daha çok gam, zulüm, sıkıntı, hicran gibi mefhumların ifadesinde kullanılır. Bazı unsurların da vasfı olarak karşımıza çıkar. Gece yanında sevgilinin saç, âşığın bahtı, âh dumanı, yağmur bulutları vb. renkleriyle karanlığın hâkim olduğu yerler olarak zikredilir.¹³⁵

¹³⁴ Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.553.

¹³⁵ Güven, *a.g.e.*, s.96.

6.2. KARANLIKLA İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR

6.2.1. Ah “Dûd-ı Ah”

Divan şiirinde âşığın gönlü aşk acısından dolayı yangın yeridir, âşığın ettiği ah ise bu yangından gökyüzüne yükselen dumandır. Duman kasvetlidir ve rengi siyahtır. Âşık, aşk ateşiyle yanarken çektiği ıstıraptan dolayı ettiği ahın rengi de siyah olarak hayal edilir. Bu sebeple âh ile karanlık arasındaki ilgi kurulur. Âşığın gönlünden yükselen âh dumanı gökyüzünü kaplayarak dünyayı karartır. Bu karanlığın etkisi, ay ile güneşi çaresiz bırakır:

Gönlüm ki **dûd-ı âh ile dünyâyı târ ider**

Bî-hûde mihr ü mâhî felek âşkâr ider (K.7/1)

6.2.2. Asker “Sipâh, Cünd, Leşker, Nefer”

Karanlık ile asker münasebeti askerin de karanlık gibi her tarafı kaplaması sebebiyledir. Zira sabahleyin güneşin doğuşunun tasvir edildiği bir beyitte gökyüzü istila edilen bir ülke, karanlık da onu istila eden askerlere benzetilir.¹³⁶ Bu beyitte de güneşin doğmasıyla ortalık aydınlanmış, karanlık askerleri darmadağın olmuştur. İzzet Molla'ya göre talihinden başka âlemde siyahlık namına bir şey kalmamıştır:

Siyâh nâmına ‘âlemde tâli’üm kaldı

Sipâh-ı zulmeti mahv eyledi talî’-a-i nûr (K.40/B.7)

6.2.3. Baht, talih “Baht-ı Siyeh”

Siyah renk itibariyle olumsuz olarak düşünülür. Bu sebeple kötü talih için “kara baht, baht-ı siyeh” gibi terkipler kullanılır. Âşık âh ettikçe gökyüzü kararır, gece olur, bu sebeple âşığın bahtı da bu karanlığa bağlı olarak kararır.

Virdükçe dûd-ı âhum ile âsmâna reng

Baht-ı siyeh kararır mecbûrdur bana (G.4/5)

Ay yüzlü sevgili gece âşığın gönlüne misafir olup gönlünü nurlandırınca âşık, sevgilinin görmemesi için kara bahtını koynunda saklayacaktır:

¹³⁶ Deniz, *a.g.e.*, s.302.

Saklaram koynuma kim görmeye **baht-ı siyehüm**

O meh-i burc-ı sitem sineme nûr olduğı şeb (G.26/ 3)

6.2.4. Saç “Zülf”

Karanlığın saç ile münasebeti renk sebebiyledir. Gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığını örtmesi, saçın yüzü örtmesine teşbih edilir. Âşık gece sevgilinin saçını, gündüz ise yüzünün hayaliyle zamanını geçirmektedir:

Devr-i hüsn-i yâr ‘İzzet gelmedi bir gün kadar

Zülf ü rûyıyla geçüp leyl ü nehâr-ı hûlyâ (G.6/5)

Leylâ, Leyla ile Mecnun hikâyesinin kadın kahramanıdır. Ayrıca Leylâ’nın diğer anlamı da gecedir. Gece Mecnun’a, Leylâ’yı ve Leylâ’nın saçını hatırlatmaktadır, bu sebeple Mecnun geceyi kıskanmaktadır:

O şeb kim **zülf-i Leylî** reşki Mecnûn eyleyüp rûzî

Degül **zulmet** getürdi fart-ı nûrından felek sevdâ (K.2/10)

7. GÖLGE “ZILL, SÂYE”

7.1. UMUMİ OLARAK GÖLGE

Gölgenin meydana gelebilmesi için ışığa ihtiyaç vardır. Işık olmadığı zaman gölgenin mevcudiyeti düşünülemez. Bu sebeple gölge beyitlerde genellikle en önemli ışık kaynağı olan güneşle birlikte zikredilir.¹³⁷ Güneşe “sâye sultânı” denilmesi bundandır. (...) Gölge ile ilgili benzetmelere yer verilen örneklerde; sevgili veya memduh güneş, rakip veya âşık ise gölge şeklinde ifade edilir.

Gölge yerde, cansız oluşu ve rengi itibariyle de beyitlerde söz konusu olur. Servi gölgesi, duvar gölgesi, Hümâ gölgesi, kasır gölgesi, Allah’ın gölgesi vb. bu münasebetle zikredilir. Hümâ’nın gölgesi yere düşmez, onun için sevgili ve övülen “Hümâ-sâye” olarak vâsfedilir. Bir hadise dayanılarak padişah Allah’ın gölgesi (zill-ı Hakk, sâye-i Yezdân) olarak vâsıflandırılır.¹³⁸ Aşağıdaki beyitlerde şair padişahı Allah’ın ve Allah’ın lütfunun gölgesi şeklinde düşünmektedir:

¹³⁷ Deniz, *a.g.e.*, s.305.

¹³⁸ Kurnaz, *a.g.e.*, s.480.

Hudâvend-i kerem-vâye hıdîv-i mekremet-mâye

Şeh-i gerdûn-pâye sâye-i eltâf-ı Rabbânî (K.9/16)

Âsmân zıll-i Huda Hazret-i Han Mahmûd'un

Olamaz dâ'ire-i câhına kavs-i pergâr (Asr. Trh.25/1)

Sâye kelimesinin koruma, himaye etme anlamı da vardır. İzzet Molla memduhu II. Mahmud' için duada bulunduğu bu beyitte, dünya halkının onun sayesinde mutlu ve mesut olduğunu söyler:

Şâh-ı zamânı Hak ide tahtında ber-devâm

Kim **sâyesinde halk-ı cihân** kâm-bîn olur (K.30/49)

Yavuz sultan Selim döneminden sonra halifelik Osmanlılara geçti, padişahlar halife olunca aynı zamanda hem devlet hem din işlerini yürütmeye başladılar. Halifelik makamı bütün İslam âlemini temsil ettiği için dolayısıyla Osmanlı Devleti, bütün İslâm âleminin sorumluluğunu da üzerine almış oldu. Padişahın anka kuşuna benzetildiği bu beyitte, padişahkanatlarını açarak, bütün İslam âlemini kuşatarak, Müslüman halkın huzurlu ve rahat olmasını sağlamıştır.

Açdı şeh-per âşyân-ı devlete 'anka gibi

Sâyesinde kıldı rahat mürğ-ı cân-ı müslimîn (K.34/23)

Gölge ile ilgili olarak birçok beyitte "hayme, sâye-bân(gölgelik)" de konu edinmiştir. Gölgelik, insanların güneşten korunmak için yaptıkları sığınaklardır. Bu gölgelik eğer padişahın ise dünyanın bile sığınabileceği derecede büyük olarak hayal edilir, şairin memduhunu övme arzusu sebebiyle bu mübalağaya başvurur. Molla'ya göre feleğin gölgesine barındırmadığı dünya halkını, padişah çadırının gölgesine sığdırmıştır.

Sığışur **hâyme-i sultân-ı cihâna** dünya

Kimseye çetr-i felek virmese de cây-ı ku'ûd (Trh.1/17)

Gölgenin kuşlarla alakalı olarak ele alındığı beyitlerde daha çok hümâ kuşunun gölgesi ele alınır. Devlet kuşu da denilen bu kuş, çok yüksekten uçtuğu ve uçuşu esnasında kanadının gölgesi kimin başına düşerse o kişinin padişah olacağına

inanılırmış. ¹³⁹Âşık için sevgiliyi rüyada görmek bile imkânsızdır. Sevgilinin teşrif edip âşığın rüyasına gelmesi, âşık için büyük bir şanstır. Yani başına devlet kuşunun gölgesi düşmüştür.

Ta’biri vasl-ı perçem-i cânândur ey gönül

Almışdı sâye dün gice perr-i Hümâ sana (G12/7)

7.2. GÖLGE İLE İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR

7.2.1. Saç “Kâkül”

Gölge ile saç arasındaki ilgi renk münasebetiyledir. Tasavvufta saç kesret, yüz vahdetir, âşıkların gönlü yüz vahdetine ulaşmak isterlerken saç kesretine takılırlar. Gönüller kâkülün gölgesinde bir araya gelerek yüz vahdetine yaklaşırlar fakat rüzgâr eserse saç dağılacaktır. Gönüller de saç tellerinin ucuna bağlı oldukları için dağılacaktır. Bu sebeple âşıklar, rüzgârın esmesini istemezler. Beyitte geçen “bâd işitmesün” sözüyle şair bunu kastetmektedir:

İtmişdi **zîr-i sâyesine** diller ictimâ’

Yârun **nizâm-ı kâkülünü** bâd işitmesün (G.417/2)

7.2.2. Söz “Sühan”

Gölge, güneşli günlerde bir sığınaktır, gölge ile söz arasındaki münasebet sözün de bir sığınak olarak düşünülmesi sebebiyledir. Birçok şair yazdıkları şiirler sayesinde onlara verilen cezadan kurtulmuşlardır. İzzet Molla’nın fahriye yaptığı bu beytinde, yerini ve konumunu sözlerinin sayesinde olduğunu söyler.

Buluram **sâyesinde** merkezümü

Kutb-ı kevn ü mekânadur sühanum (K.18/20)

¹³⁹ Levend, *a.g.e.*, s.184.

8. DİĞER KOZMİK UNSURLAR

8.1. ‘ARŞ, ‘ARŞU’I-LAH “ARŞ-I A’LÂ, ARŞ-I A’ZAM, ARŞ-I YEZDÂNÎ, ARŞ-I İLÂHÎ’

8.1.1. Umumi Olarak Arş

Göklerin üstünde Rahman’ın arşı, meleklerin kıblesi kılınmıştır. (...) Arş-ı azâm’ın yetmiş bin lisânı vardır ki her bir lisânı başka bir lûgatla Hakk Teâlâ’ya tesbih eder. Arş-ı azâm’ın dört sütünü vardır ki herbiri yerin derinliklerine ulaşır. Arş-ı azâm su üzerinde, su rüzgâr üzerindeyken Hakk Teâlâ dört büyük melek yaratmıştır. Halen Arş’ı taşıyanlar onlardır(...) Hakk Teâlâ Arş-ı azâm’ın çevresinde sekiz nehir yaratmıştır ki dördü kardan beyaz ve soğuk, dördü baldan tatlı ve temizdir. Bu sekiz nehir sürekli akarak Arş-ı azâm’ı dolaşırlar. Sekiz nehrin gerisinde Arş-ı azâm’ın çevresinde bin perde nurdan, bin perde karanlıktan yaratılmıştır ki Arş’in nurunun şiddetinden çevresinde bulunan melekler yanmasınlar diye onları perdelemiştir. Bu perdelerin arasında yaratılan yetmiş bin melek Arş’ı kuşatan Rahmân’a sürekli teşbih ederler.¹⁴⁰

Arş, eski felekiyyât ilmince dokuzuncu felek olan felekü’l- eflâkıñseriât lisanınca verilen adıdır.¹⁴¹ Arş, ilahi bir saltanattır. Ezelden kurulup ebediyen devam edecek olan Allah’ın tahtıdır. Evrenin en yüksekinde olduğuna inanılır. Bütün bu tanımlara göre Arş, bir makamdır ve makamların en yükseğidir. Allah’ın makamıdır. Yedi kat semânın üzerinde olduğuna inanılır. Allah’ın hüküm sürdüğü yerdir, ezeli ve ebedidir.

Senün menzilgehündür ‘arş ü kürsî evvel ü âhir

Dahi halk olmadan akdem vücûd-ı Âdem ü Havvâ (K.2/41)

İnanışa göre Arş aynı zamanda ruhlar âlemidir, Levh-i Mahfuz’un burada olduğuna inanılır. Bu sebeble Allah’ın takdirinin geldiği yer olarak kabul edilir. Allah’ın kudret ve ululuğu bu kattan evrene yayılır.¹⁴² Ölümle birlikte can bedenden ayrılır, ruh ait olduğu yere yani Arş’a yükselir. İzzet Molla’ya göre asıl acı verici olan şey ölüm değil, dostlardan ayrılıktır çünkü ruhun mekânı ‘Arş’tır ve ruh mekânına kavuşacaktır.

¹⁴⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s.17-18.

¹⁴¹ Onay, *a.g.e.*, s.39.

¹⁴² Pala, *a.g.e.*, s.27.

Mekânî ‘arş iken cân muztaribdür firkat-i tenden

Ölüm asândur ammâ ki terk-i âşnâ müşkil (G.350/ 6)

Arş, maddi âlemin ilk tabakasıdır, Cebrâil’in mekânı da burası olup ondan öteye geçilmez. Arş’tan geçen yalnızca peygamberimiz Hz. Muhammeddir. Mi’râc gecesinde Allah ile görüşmüştür. Bu sebebleşairler, Arş ile Mi’râc arasında münasebet kurarlar.

Menzilün Yûnus ile *beyne ’s-semâ i ve ’s-semek*

‘Arşdan bâlâ iken mi’râc-ı kadr-i enbiyâ (K.1/14)

8.1.2. Arş İle İlgili Teşbih ve Mecazlar

Gelin odası “Hacle-gâh, Gerdek odası”

Beyitte güneş yastığa, ay yatağa, arş ise gerdek odasına teşbih edilmiştir. Bir doğumun gerçekleşebilmesi için zamana ihtiyaç vardır, bundan dolayı gece ve gündüz Hz. Fatıma’ya yardım etmiş, Hz. Fatma, yatak odası olan arşta ay gibi Hasan’ı ve Güneş gibi Hüseyin’i doğurmuştur.

Mihr bâlîn mâh pister **‘arş-ı a’zam hacle-gâh**

Validündür hazret-i Zehrâ’ya hem-ser rûz u şeb (K.5/45)

8.1.2.1. Kubbe

Arş’in kubbeye teşbihi, gökyüzünün kavisli şekli sebebiyledir. İzzet Molla bu ilgiyi memduhunu övmek arzusuyla kurmaktadır. Şaire göre ‘Ârş, yeryüzüne kubbe şakline inip memduhun sarayı ile birleşmiştir:

‘Arş indi rûy-ı arza girüp **kubbe** şekline

Buldı harem-sarâyını ezvâc-ı tahirât (Kt.8/1)

8.1.2.2. Sayfa “Safha, Varak”

Arş’in sayfaya teşbihi düz olduğu düşüncesi sebebiyledir. ‘Arş ile sayfa arasında ilgi kuran İzzet Molla, arşta saf tutmuş melekleri de şiirlerine teşbih eder:

Tamam, oldı kasidem **safha-i nazm-ı belîgümde**

Saf-ı elfâz sanman **kudsiyân-ı ‘arş-peymâdur** (K.3/59)

8.2. AY TUTULMASI “HUSÛF, İNHİSÂF”

8.2.1. Umumi Olarak Ay Tutulması

Ay tutulması astronomi bilgisine göre: güneş ile ayın arasına dünyanın girmesi sebebiyle ayın güneşten ışığını alamaması ve kararması şeklinde tanımlanır. Eski inanişâ göre ve halk arasındaki çeşitli düşüncelere göre ay tutulması, birçok şekilde rivayet edilip yorumlanır. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz. *Marifetnâme*’de ay tutulmasını şu şekilde izah eder: *Hakk Teâlâ güneş ve ay tutulmaları için belirli vakitler tayin etmiştir ki yeryüzünde bulunan kulları, ayın ve güneşin değişmesini görüp uyanarak kendisine tövbe ederler ve yönelirler(...) Ay tutulması vakti gelince ay arabasından denize ya tamamen ya da yarısı düşüp, bu olay süresince ay tutulması meydana gelir. Onun melekleri de iki fırka olup tıpkı güneş tutulması vaktindeki gibi hareket ederek ayı arabasına koyarlar, ay tekrar parlayıp karanlık geceyi ışıklandırır.*¹⁴³

Önceleri insanlar, ay tutulduğunda onun gökte yaşayan dev bir ejder tarafından yutulduğuna inanırdı.¹⁴⁴ Ay bu kötü ejderha ile daima mücadele halinde olduğuna inanır, ay eğer bu canavarı yenerse bedir haline gelerek ortalığı aydınlatır fakat canavara yenilirse saklanır, ortadan kaybolurdu, bu sebeple de ayı kurtarmak, canavarı korkutmak için insanlar tenekeler çalar, silahlar atardı.

Eski Türk inanişâlarında güneş ve ayın tutulmasının da muhtelif sebepleri vardır. Bu inanişâlardan en yaygın olanı, güneş ve ayın kötü ruhlar ile mücadele ettikleri, bu mücadele sonunda ay ve güneş yakalanıp karanlıklar dünyasına sürüklendikleri şeklinde düşünülürdü. Bu sebeple güneş ve ay tutulduğu zaman, onları kötü ruhların elinden kurtarmak için halk bağırır, davullar çalardı. Halkın görüldü yapmasındaki amacı, kötü ruhları korkutmak, ay ile güneşi kurtarmaktı.

Anadolu’da da ay ve güneş tutulması ile ilgili halk arasındaki yaygın inanişâlardan bazıları şunlardır: Ay ve güneş tutulması kıyamet alameti olduğuna inanılır; büyük bir depremin olacağına, suların yükseleceğine, ünlü kişilerin ölümüne işaret olduğu düşünülür. Ay veya güneş tutulursa o yıl kıtlık olur; savaş ve karışıklık çıkar. Ay ve güneş görmeye ilgili inanişâlar ne kadar müspetse ay ve güneş tutulması ile ilgili inanişâlar da o kadar menfidir. Ay ve güneş tutulduğunda bütün Anadolu’da, Orta Asya’daki inançlarda olduğu gibi yapılan pratiklerde benzerlikler söz konusudur.

¹⁴³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s.32.

¹⁴⁴ Şentürk, *a.g.e.*, C.1, s. 430.

Bunlardan bazıları şunlardır: Güneş veya ay tutulması başladığında silah atılır. Hemen ezan okunmaya başlanır. Tutulmayı izleyen herkes tenekeleri davul gibi çalarlardı. Güneş tutulması sırasında göğe doğru tüfek, tabanca veya ok atılır, davul veya teneke çalınır, gürültü çıkarılırdı. Ayrıca tutulmayı görenler tutulma son bulana kadar şehadet getirirdi. Tutulma başladığı zaman, bazı yerlerde iki rekât namaz kılınır “Allah’ım ayımızı ve güneşimizi bırak” diye dua edilirdi.¹⁴⁵

Şekil 15. Eski İnanca Göre Ay Tutulması¹⁴⁶

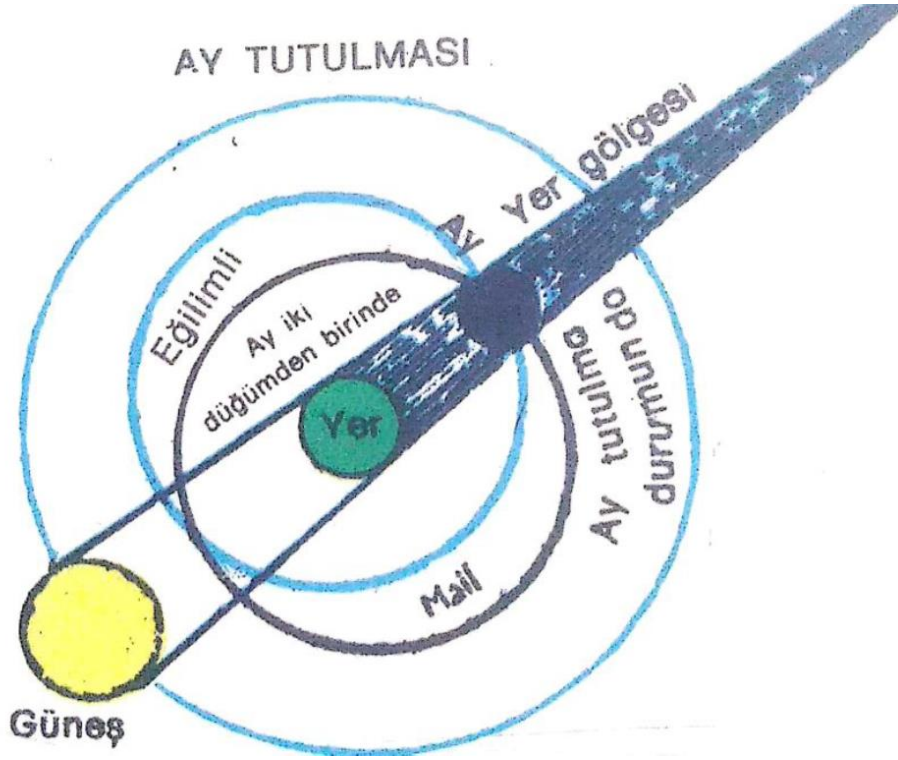

Ay tutulmasının bilimsel açıklanması ise, güneş ile ayın arasına dünyanın girmesi, ayın güneşten ışığını alamadığı için yüzeyinin kararması sebebiyle ay tutulması denilen hadisenin gerçekleşmesidir.

¹⁴⁵ Fatma Ahsen Turan, “Orta Asya’dan Anadolu’ya Mitik Yolculukta Tabiat Olayları”, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı: 90, 2011. ss. 49-59.

¹⁴⁶ Şentürk, *a.g.e.*, C.1, s.430.

Şekil 16. Bilimsel Olarak Ay Tutulması¹⁴⁷

Ay ve güneş tutulması ile ilgili inanışlar şiirlerde değerini bulur. Bu inanışların şiirde kullanılması, böyle inanışların halkın bütün kesimlerinde yer aldığı ve inanıldığına göstergesidir.¹⁴⁸ Ay ve güneşin tutulması, halk arasında uğursuzluk getireceğine inanılır. Bu sebeple sıkıntılı günler için “kara gün” deyimi kullanılır. Kara, felaketin ve uğursuzluğun rengidir. Ay yüzlü sevgilinin yüzü kararınca âşığın günü de kararacaktır.

Yine bir kara güne itdi tesâdüf ‘âşık

Adını **mâh-ı siyeh-çerde** kodı cilve-i ‘aşk (G.295/4)

Ay tutulması esnasında ayın yüzeyi yavaş yavaş kararmaya başlar ve ay kaybolur. Beyitte ay yüzlü sevgilinin bezme geldiği esnada ağıyar yolunu kesmiş, meclise gelmesine engel olmaya çalışmıştır fakat sevgili bu engeli aşarak yavaş yavaş bezme gelmiştir:

Kesmiş ağıyâr yolın sanki Keşiş Tağı gibi

O mehün bezme tulû’ı bu şeb âheste idi (G.518/8)

¹⁴⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s.792.

¹⁴⁸ Turan, *a.g.m.*, ss.49-58.

Ay ve güneşin gerek yüksekte olmaları gerekse dünyayı aydınlatmaları bakımından şiiirlerde gücün ve ihtişamın sembolü olurlar. Memduh, ya aya veyahut güneşe teşbih edilir. İzzet Molla, memduhunun son demlerine yani güçten düştüğü dönemine denk gelmesi sebebiyle, bu durumu ay tutulmasına teşbih eder.

Devrini az derk iderem ol şehün

Vakt-i husûfında yetişdüm mehün (Msnv.5/7)

Ay yüzlü sevgilinin yüzündeki tüyler, yüzünü kaplayınca ay tutulması gerçekleşecek, âşîğın bahtı da karacaktır.

Göstermez oldı rûyını gitdükce âh hat

Olmuş o mâha var ise baht-ı siyâh hat (G.246/1)

8.2.2. Ay Tutulmasıyla İlgili Teşbih ve Mecazlar

8.2.2.1. Hat

Ay tutulması ile hat, yani ayva tüyleri arasındaki münasebet hattın da siyah olması sebebiyledir. Gerek sevgilinin yüzündeki hatlar gerekse âşîğın kara talihinden ettiği âhın dumanı, ay yüzlü sevgilinin yüzünü karartarak sevgiliyi âşîğa göstermez olmuştur:

Göstermez oldı rûyını gitdükce âh hat

Olmuş o mâha var ise baht-ı siyâh hat (G.246/1)

8.2.2.2. Saç “Zülf”

Sevgilinin yüzü ay olarak tasavvur edilince, ay tutulması olayı da saçın yüzü örtmesi şeklinde düşünülür. Gece sevgilinin dışarıya çıktığını gören ay, kendisinden daha parlak bir yüz görünce saçıyla yüzünü örtmek isterken ay tutulması meydana gelmiştir.

O kamer çehreye bir hüsn-i diger virdi bu şeb

Mâhı hâhişger-i hengâm-ı husûf eyledi zülf (G.265/2)

8.2.2.3. Örtü, Puşi, Perde

Ay tutulmasının bu unsurlara teşbihi, ay yüzlü sevgilinin yüzünü perdeyle örtmesi veya yüzündeki tüylerin yüzünü karartması şeklinde hayal edilmesi sebebiyledir. Ay tutulması, ayın dolunay evresinde gerçekleşir. Âşık, sevgiliye kavuşacağı gece, sevgilinin yüzündeki tüyler yüzünü örter, sevgiliyi göremeyen âşık kara talihinden yakınır.

Şeb-i vuslatda gelür hattı gelürse o mehün

Perde-i âyine-i matlab olur baht-ı siyâh (G.502/2)

8.2.2.4. Yara

Ay ile yara arasındaki ilgi ayın tutulması esnasında kararması veya üstündeki lekeler sebebiyledir. Beyitte teşhis edilen ay, kendisinden daha güzel olan sevgiliye kıskanması sebebiyle çıldırır ve ayın sinesinde yaralar oluşur. Bu yaranın tedavisi için de felek tabibine giderek yarasını göstermektedir.

Mecnûn kıldı mâhı **gâm-ı reşk-i sînesi**

Göstermede **tabîb-i sipihre kara bere** (G.475/5)

8.2.2.5. Yol kesici

Eski inanışa göre ayın tutulması, önünü kesen ve onu yutmaya çalışan bir ejderhanın olduğu düşüncesi vardı. Halk arasında da bu inanış yakın geçmişe kadar yaygındı. Halk, ayı ejderhadan kurtarmak için çeşitli yollara başvururdu. Beyitte ay olan sevgilinin yolunu ağyar kesmiş, onun ortaya çıkmasını engellemeye çalışmıştır. Ay yine bir şekilde ağyardan kurtulmuş, ağır ağır bezme gelmiştir.

Kesmiş **ağyâr yolın sanki Keşiş Tağı** gibi

O **mehün** bezme tulû'ı bu şeb âheste idi (G.518/8)

8.3. GÜNEŞ TUTULMASI “KÜSÛF”

8.3.1. Umumiyet Olarak Güneş Tutulması” Kûsûf”

Sözlükte “örtmek; kararmak” anlamlarına gelen kûsûf, güneş için kullanıldığında ayın güneşle dünya arasına girerek güneş ışığını engellemesi yani güneş

tutulması olayını ifade eder(...)Diğer taraftan güneş ve ay tutulmasının ikisine birden “küsûfân” veya “husûfân” denildiği de olur.¹⁴⁹

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz. Marifetname’de güneş tutulmasını şu şekilde açıklar: *Güneş tutulması vakti gelince güneş arabasından düşüp göğe doğru denizin derinliklerine gider. Eğer tamamıyla düşerse, güneş tam tutulup, yıldızları örten ışıkları kalmayıp, büyük yıldızlar ortaya çıkar. Eğer yarısı denize düşerse, düştüğü kadarı tutulur. Güneş tutulduğunda, güneş melekleri iki fırka olur. Bir fırkası tesbih ederek, onu arabasından yana çekerler. Öteki fırka da tesbih ederek arabayı güneşten yana yaklaştırırlar. Bu esnada yine güneşi Batı tarafına alıp giderler. Tâ ki iki üç saat içinde önceki gibi arabası üzerine koyarlar.*¹⁵⁰

Güneş ve Ay tutulma hadiseleri sıradan bir doğa olayı olmadığı için eskiden beri insanları tedirgin etmiştir. Bu tutulmadan sonra bir felaketin olacağına, önemli bir kişinin ölümü gerçekleşeceğine veya kıtlık olacağına inanıldığına yukarıda değinmiştik. Günümüzde de hala Güneş ve Ay tutulmaları halk arasında uğursuzluk getireceğine inanılır.

Peygamber efendimiz zamanında Güneş tutulduğu vakit insanların tedirginliğini azaltmak, güneş tutulmasına yüklenen bu yanlış anlamaların önüne geçmek için insanlara namaz kılmaları, sadaka vermeleri, köle azat etmelerini buyurmuştur.

*Nitekim Câhiliye dönemi Arap toplumunda güneş tutulmasının önemli bir kişinin ölümü üzerine meydana geldiği şeklinde bir inanış mevcuttu.(632) yılında Hz. Peygamber’in oğlu İbrâhim vefat ettiği gün güneş tutulunca bazı kimseler bu iki olay arasında irtibat kurmuş, Resûl-i Ekrem de güneş ve ayın ilâhî birer alâmet olup bir kişinin ölümü üzerine tutulmayacağını belirtmiştir. Ay veya güneş tutulmasını gördüğünüz zaman açılıncaya kadar namaz kılın, dua edin” dediği, bazı rivayetlerde ise Allah resulünün bu iki hadiseye şahit olduğunda tekbir getirilmesi, sadaka verilmesi ve köle âzat edilmesini istediği ifade edilir.*¹⁵¹

Astronomide Güneş tutulması, Ay’ın, Dünyâ’mız ile Güneş arasına girerek gölgesiyle Güneş’i kısmen veya tamamen örtmesi olayına denir.

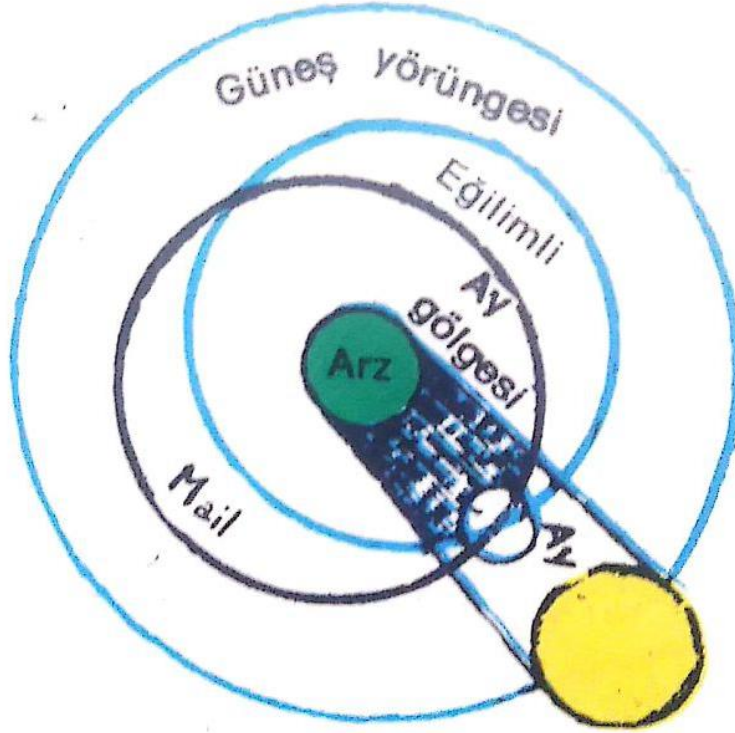
¹⁴⁹Kamil Yaşaroğlu, *TDV İslam ansiklopedisi, Kûsuf Mad.*: Cilt: 26, Ankara 2002, ss.576-577.

¹⁵⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s.32.

¹⁵¹ Yaşaroğlu, *a.g.m.*, ss.576-577.

Şekil 17. Güneş Tutulması¹⁵²

GÜNEŞ TUTULMASI

8.3.2. Güneş Tutulmasıyla ilgili Teşbih ve Mecazlar

8.3.2.1. Âh

Âhın renginin siyah olarak kabul edilmesi ve âşığın aşkından dolayı ettiği âhın dumanı dördüncü feleğe ulaşarak güneşi kapladığı hayali, âh ile güneş tutulması arasında ilgi kurulmasına sebep olur.

Hurşîdi tutdı tutmadı ol mâh-peykeri

Çıkdı sipihr-i çârüme **saff-ı küleng-i âh** (G.501/2)

8.3.2.2. Kara gün

Günün kararması ancak güneşin tutulmasıyla mümkündür. Güneşin tutulması halk arasında uğursuzluk sayılır. Ancak mecazen sıkıntılı günler için de kara gün denildiği bilinmektedir.

¹⁵² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s.792.

Bu kara günde kimün mihrini ümmîd kılup

Gicelerde kimi burc-ı dilüme mah ideyüm (G.375/5)

8.3.2.3.Kıskanç

Sevgilinin yüzü şekil ve parlaklığıyla ay veya güneşe teşbih edilir. Bazen sevgilinin güzelliği güneş ve ay ile karşılaştırılır, bu karşılaştırmada sevgili üstün gelir. Bu sebeple ay veya güneş bu güzelliği kıskanarak simsiyah olurlar.

Reşk ile simsiyâh oldı güneş sanma kûsûf
Zîr-i fesden olıcak rûyına perçem tâli' (G.249/4)

8.3.2.4.Mühür

Güneş tutulması esnasında güneşin aldığı şekil mühre teşbih edilir. İzzet Molla'ya göre memduhun devlet mührünü kıskanan güneş gökyüzünde kararmış, güneş tutulması meydana gelmiştir.

Koydukça mihr-i mühr-i hümâyûnı koynına
Hurşîd sîne-i feleğe dâg-gîn olur (K.30/22)

8.3.2.5. İflâs Eden “Müflis”

Güneş ışık kaynağıdır, ışığıyla bütün âlemi aydınlattır. Gökyüzünün hocası olan güneş, malını bilinçsizce harcayıp iflas ederek bir çiğ tanesinin parıltısına muhtaç hale gelmiştir.

Çeşmesin isrâf idüp muhtâc kaldı jâleye
Mihr-i müflis hâce-i gerdûn iken tebzîrden (G.410/7)

8.3.2.6. İskender

Tarihte iki İskender vardır. Biri Büyük İskender diye bilinir. Diğeri, yani İskender-i Zülkarneyn ise hem peygamber hem hükümdardır. Kur'an'da da ismi geçer. Ab- ı hayâtı bulmak için Hızır ile beraber zulûmata giden İskender'in o olduğu düşünülür.¹⁵³ Güneş tutulmasıyla İskender-i Zülkarneyn arasındaki münasebet karanlıktan dolayı kurulur. Güneş tutulunca ortalık karardığı için dünya zulûmât ülkesi

¹⁵³Levend, a.g.e., s. 145.

olmuştur. Molla^ya göre kaleminin ışığı, yani yazılarının gücü Doğu'dan Batı'ya her yeri etkilemiş, güneşi bile karanlıkta bırakmıştır.

Kalur zulmetde İskender gibi mihr-i cihân-ârâ

Sevâd-ı hâmemi ta'yin idersem Haverân üzre

(K.9/65)

8.3.2.7.Saç “Zülf, Perçem, Mûy, Kakûl”

Sevgilinin yüzü güneş, saçları ise perdeye teşbih edilir. Bu sebeple sevgilinin saçlarının yüzü üzerine dökülmesini de şairler güneş tutulmasına teşbih ederler. Âşık sevgilinin yüzünü göreceği sırada saç, perde gibi araya girerek sevgilinin yüzünüörtmüştür

Mihr-i ruhsâra olup perde-keş-i haylûlet

‘Ukde-i re’sde tasvîr-i kûsûf eyledi zülf

(G.265/2)

8.4. EVC

Bir şeyin en uzak noktası, doruk. Daha çok gezegenlerin hareketleri sırasında güneşe en uzak buldukları nokta yerinde kullanılır. Divan şiirinde genellikle”evc-i felek, evc-i rif’at, evc-i cemâl, evc-i kerem”şeklinde geçer.¹⁵⁴

Tanımdan da anlaşıldığı gibi evc, en yüksek yer anlamında kullanılan bir sözcüktür. Divan şiirimizde evc genellikle mûrg, şebâz, hümâ gibi kuş isimleriyle tenasüblüolarak kullanılır. Hüma kuşu çok yükseklerden uçtuğuna, gölgesinin kimin üstüne düşerse onun talihinin düzeleceğine inanılırdı. Beyitte gökyüzü kuş yuvasına, memduh ise saadetin en zirvesinde dolaşan humâ kuşuna teşbih edilmektedir. Ayrıca memduhun sayesinde sığınanlar refaha kavuşmaktadır.

Bu âşyâne o şeh-bâz-ı şevketündür kim

Hümâ-yı evc-i sa’âdet derinde ta’irdür

(K.11/5)

Güneş yüzlü sevgili gurur burcuna girince bu parlaklık karşısında gökyüzündeki cisimleri bir telaş, bir korku salmıştır. Mah-ı nehşeb korkudan kuyuya düşmüş, güneş utancından can vermiştir

¹⁵⁴ Pala, *a.g.e.*, s.143.

Şems-i hüsnün eyleyüp tahvil burc-ı nahvete

Necm-i Mirrîhi çıkardı **bâm-ı evc-i dehşete**

Mâh-ı Nahşeb korkusundan düşdi çâh-ı mihnete

Nûr-ı çeşmüm sor ki mihr ü mâh n'oldı 'İzzet'e

Âftâb ahşama cân atdı hicâbundan senün

Mâha noksan irdi hüsn-i şu'le-tâbundan senün (Tds.17/5)

8.5. ŞİHAB (GÖKTAŞI, METEOR)

Göktaşı (şihâb), yaz geceleri gökten düşen parlak alevdir. Önceleri düşen her her şihâbın ölmüş bir insan ruhunu ifade ettiğine inanılırdı. Astronomi bilgisine göre ise gök taşı, gök boşluğunda bulunan yıldızların uzay etrafındaki havaya hızlı bir şekilde çarparak tutuşmasından meydana gelir. Göktaşına halk arasında, yıldız uçma, yıldız akma da denir.¹⁵⁵

Şekil 18. Gök Taşı¹⁵⁶

Halk arasında göktaşıyla ilgili bir diğer düşünce ise meleklerin semaya -gizli haberler çalmaya gelen- yaklaşan cinleri kovmak için kullandıkları alevli taşlar

¹⁵⁵Onay, *a.g.e.*, s.376.

¹⁵⁶ Seda Oturak, "Uzaydaki Postacılar; Göktaşları, ODTÜ Amatör Astronomi Topluluğu", *ODTÜ Metalurji ve Mühendislik Bölümü*, Bilim ve Teknik Der. Mart 2011, ss. 71-74.

olduğudur. Bu düşünce İzzet Molla'nın beyitlerinde de karşımıza çıkar. Beyitte Molla, sevgiliden bakışlarının şihabıyla ağyar devini taşa tutmasını, recm etmesini istemektedir.

‘İzzet ağyâr-ı dîvi recm itsün

O melek-hû atup şihâb-ı nigâh (G.418/5)

Şihâb ile sürme arasında parlaklık yönünden münasebet kurulan bu beyitte, melekler şihâb ile Ay'ın gözlerine sürme çekmektedir.

Dîde-i mâha şihâb ile çeker sürme melek

‘Âlem-i tâkuna oldukça bu bâbun nigerân (K.14/4)

Yine parlaklık bakımından kalemin mürekkebi ile şihâb arasında münasebet kuran şair, kaleminin mürekkebinin şihabın nuruna teşbih etmektedir.

Şihâb-ı nûr mı mâkû-yı hâme-i ‘İzzet

Kumâş-ı nazmına var mı bu rûtbe virmiş reng (G.35/8)

8.6. KIRÂN

Kıran, iki gezegenin bir burçta birleşmesidir. İki çeşit kırân vardır. Kutlu yıldızların kırânına *kırân-ı sa'deyn*; kutsuz yıldızların kırânına da *kırân-ı nahseyn* denir. Devrinde kırân-ı sa'deyn olan sultana “sahib-kırân” lakabı verilirdi. Bu durumdaki padişahlar dört kılıç kuşanırdı. Müşteri ile ayın kırânı en kutlu zaman kabul edilirdi.¹⁵⁷ Şair bu beyitte, sevgiliye âşık olmakla en büyük şansını elde eden âşıkların bu sefer de birbirileriyle aşk meydanında kahramanlar gibi savaşaacağını söylemektedir.

Niçe sâhib-kırânlar var senün meydan-ı ‘aşkunda

Nerimân tîr virmiş destine Rüstem kemân tutmuş (G.232/2)

Sahib-kırân olan kişiler kutlu ve şanslı kişilerdir. Beyitte sahib-kırân Keçecizâde İzzet Molla'dır. Molla sıkıntıya düşmesine rağmen yine de güçlü ve gözü pektir. Felek kuşu onun gözüne bir sinek kadar güçsüzdür. Bu sebeple sahib-kırân olan şair felek sineğine tenezzül etmeyecektir.

Çeşmümde **nesr-i ta'ir-i gerdûn** sinek kadar

İtmez nigâh peşşeye **sâhib-kırân-ı ye's** (G.222/7)

¹⁵⁷Pala, a.g.e., s.269.

9. ANÂSIR-I ERBAADAN KAYNAKLANAN BAZI HADİSELER

9.1. GÖK GÖRÜLTÜSÜ “RA’D”

Hak Teâlâ bulutların sevki için “Ra’d” adlı bir küçük melek yaratmıştır. Onu Mikâil Aleyhisselâm’a tâbi kılmıştır. Onun demirden bir kamçısı vardır ki, bu kamçıyla bulutları develer gibi yönlendirir. Vuruşunun şiddetiyle kırbacından ateş çıkar ki, ona şimşek derler. Eğer o ataşın kıvılcımı yere düşerse ona yıldırım denir. O korkutucu gök görültüsü küçük bir melek olan Ra’d’ın sesidir ki Hakk’ı hamd ile tesbih eder.¹⁵⁸

Ra’d, divan şiirinde daha çok ses ile birlikte anılmıştır. Molla, yukarıdan kâğıda dökülen kaleminin mürekkebinin şimşeğin kıvılcımına, kalem ile kâğıdın sürtüşmesinden çıkan sesi de gök görültüsüne teşbih eder. Şairin kalem ve kağıdından çıkan ses ve ışık etkisiyle gökyüzü dönmektedir.

Berk-ı cihân gibi kalemümden düşen şerer

Avâzesiyle **ra’dına** çerhün medâr ider (K.7/40)

Gök görültüsü esnasında yıldırımın düşmesi, ürpertici bir doğa olayıdır. Yıldırımın bir yere çarpması esnasında çok şiddetli bir ışık kümesi görülür, daha sonra gök görültüsü duyulur. Beyitte memduhun sesi ra’da, kılıcının ışığı ise yıldırıma teşih edilmiştir. Savaş esnasında kılıcını çekip haykıran memduhun karşısındaki ra’d ile berkin ödleri patlayıp korkudan su gibi yere düşmüşlerdir.

Ra’d u berkun ödi patlar dökilür âb gibi

Şu’le-i tîği ile na’resini itse be-hem (K.19/17)

9.2. ŞİMŞEK “BERK, BERK-I KAZÂ, BERK-İ BELÂ”

Elektrik yüklü bir bulut ile diğer bir bulut arasındaki elektrik boşalmasına şimşek denir. Şimşeğin Arapça’da ismi berkdir. Divan şiirinde şimşek, daha çok çıkardığı ışık ve hızı dolayısıyla ele alınmıştır. Işığı yönünden güzellik, yüz ve yanak; hızı yönünden de âh, kader ve kaza ile birlikte kullanılır.¹⁵⁹ Âşığın âhı Allah katında makbuldür. Âşık gece âh edince âşığın âhı şimşek gibi gökyüzüne yükselir, feleği coşturur, yeryüzünü tufan haline getirir.

¹⁵⁸Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s.34.

¹⁵⁹Pala, *a.g.e.*, s.68.

Dâmen-i atlasına sıçradı **berk-i âhum**

Şimdi tûfân gibi gelse gerek cûşa felek (G.319/5)

Şimşek daha çok hızı ve ışığı ile divan şiirine konu olur. Şimşegin çıkardığı ateş ise kaza okuna benzetilir.

Köhne sakf-i zulmetün **berk-i kazâdur şu'lesi**

Rûşenâ-bahşende-i kalb-i muzîkumdur belâ (G.9/3)

Sevgili, âşığa yan baktığı esnada, bu bakışlardan çıkan kirpik okları, bela şimşeginden daha hızlı ve etkilidir. Bu okları âşığa fırlatan sevgili, âşığı şah-baz kuşu gibi avlar.

Gamze kim kâr itmede **berk-i belâdan** tîzdür

Tîği **enbâz-ı kazâdur** şâh-bâz-ı çeşminün (G.308/4)

Yine bu beyitte şimşek ile bakış arasında hız bakımından münasebet kurulmuştur. Memduhun heybetli bakışları, düşman üzerine şimşek gibi düşmüş, bu ışığın parlaklığı düşmanın gözünü kamaştırmıştır.

Havf-ı ifnâ-yı vücûdıyla gözün açamasun

Ola kendi nigehe düşmene **berk-i hürmen** (K.8/83)

9.3. BULUT “SEHÂB, EBR, EBR-İ MATIR”

Bulut, yeryüzündeki su birikintilerini meydana getiren katrelerin güneşin tesiriyle buharlaşarak gökyüzüne çıkması neticesinde meydana gelir. Buharlaşan katreler bir müddet sonra tekrar yeryüzüne yağmur olarak inerler. Bu döngü böyle devam edip gider.¹⁶⁰ Bulut, divan şiirinde bir benzetme unsuru olarak sevgilinin saçına teşbih edilir. Sevgilinin saçına benzetilen bulut, ay veya güneş yüzlü sevgilinin görünmemesi için yüzünü gizlemektedir. Bu benzetmede de hilal şeklinden dolayı sevgilinin kaşları olarak düşünülür.

Sanma ebrûlarını taraf-ı külelden görünür

Zülfe bak kim meh-i nev ebr-i siyehden görünür (G.153/1)

¹⁶⁰ Deniz, *a.g.e.*, s.319.

Bulutun saça benzetildiği hayalde yüz güneş, yüzdeki benler ise yıldız olarak düşünülür, bu unsurlar güzellik göğünü süslerler.

Âsmân-ı hüsne zîverdür o zülf ü hâl ü ruh

Ebr ü necm ü mihr-i enverdür o zülf ü hâl ü ruh (G.71/1)

Eski telakiye göre Nisan yağmurlarının başladığı zamanlarda deniz kabuklularından istiridye, denizden çıkıp kabuğunu açarmış, bir damla yağmur bu kabuğun içine düştüğü zaman istiridye kabuğunu kapatır ve beklermiş, bir zaman sonra bu yağmur damlası istiridyenin içinde inciye dönüşürmüş.

Bulut ile âh arasında renk bakımından münasebet kurulur, ayrıca âşğın âhı gökyüzüne yükseldiği ve bulutların da gökyüzünde olması sebebiyle bulut ile âh arasında yükseklik bakımından da ilgi kurulabilir. Bu benzetmede yağmur ise âşğın gözyaşlarıdır. Beyitte âh bulutlarından yağın gözyaşları, nisan yağmurlarını oluşturmuş, bu bulutlar inci saçmaya başlamıştır. Bu sebeble Nisan yağmurlarına ihtiyaç kalmamıştır.

Şihâb-ı âhdur eşkümi kıldı perverde

Güher-feşânî-i ebr-i bahardan geçdük (G.310/5)

Yağmur rahmettir, bolluk ve bereketin kaynağıdır. Yağmurun yeryüzüne inmesiyle yeryüzü canlanır. Yağmur su haline gelip yeryüzüne inmeden önce gökyüzünde sis halinde görünür. Mutlak nem oranına ulaşan bulut artık yağmur olup yeryüzüne iner. Bulut ile memduhun ihsanı arasında çokluk münasebetiyle ilgi kurulur. Yağmurun her yere yağması, divan şiirinde memeduhun cömertliğinden ve adaletinden her kesin yararlanmasına teşbih edilir. Nisan yağmuruyla inci arasındaki bağın kurulduğu bu beyitte, memduhun eli bulut gibi her tarafa inci saçmış, bahar bulutu bile bu lütuftan faydalanmak istemiştir.

Oldukça desti dür-nisâr lütfun umar ebr-i bahâr

‘Ahdinde her bir çeşmesâr dünyâ vü mâ-fî-hâ sebîl (Trh.136/7)

Yağmur yağacağı sıralarda bulutlar karararmaya başlar. İzzet Molla kaleminin mürekkebinin kararın bulutlara benzediği bu hayalde kaleminin bulutundan inci gibi sözler yağdığını söylemektedir.

Hased eyler dil-i pür-gevherüme bahr ile ber

Tab'-ı memdûh-ı kerîmüm dimeye ta ki yeter

İş midür kâna göre eyleme sarf-ı cevher

Hâmem **ol ebr-i güher-pâş-ı sühandur** kim ider

Sadef-i sâmi'a-i 'âlemi pür-mürvârid (Trh.8/41)

9.4. FIRTINA “TUFAN, TÛND-BÂD, BÂD-I SARSAR”

Hava unsuru sıcaklığın etkisiyle hareket ettiğinde rüzgâr, fırtına, kasırga, tufan doğa gibi unsurlarını meydana getirir.¹⁶¹ Bu hava çeşitleriyle birlikte yağın yağmurlar, çoğu zaman yıkıcı bir etkiye sahip olmuşlardır. Özellikle tufan denince akla Hz. Nuh'un Kıssa'sı gelir. Hz. Nuh, zamanında yoldan çıkmışları tedîb etmek için Allah tarafından hem gökten yağdırılan yağmur hem de yerden kaynarak çıkan su bütün dünyâyı kaplamış, bunun neticesinde yeryüzündeki bütün canlılar yok olmuştur. Ancak Hz. Nuh'un gemisine alınmış olan çitlerden ikinci defa olarak canlılar türemiştir.¹⁶² Bu sebeple Hz. Nûh'un Kıssa'sına şiirlerde sık sık telmih yapılmaktadır.

Nâhudâ eylemese Nûh'ı bu keştiye Hudâ

Mevc-i tufâna ne yelken tayanurdı ne seren (K.8/73)

Âşığın âhı şimşek gibi gökyüzüne sıçramış ve gökyüzünün tutuşturmuştur. Bu durum karşısında telaşlanan felek isetufân gibi coşmuştur.

Dâmen-i atlasına sıçradı berk-i âhum

Şimdi **tufân** gibi gelse gerek **cûşa felek** (G.319/5)

Sarsar (sarâsır), şiddetli, gürültülü rüzgârdır. Sarsar ile ah arasındaki münasebet, ikisinin de hava olması sebebiyledir. Sarsar âhının etkisiyle günden çıkan kıvılcımlar alev haline gelerek âşığın sinesini tutuşturur. Sarsar âhı sürekli şiddetli estiği için âşığın sinesindeki ateş hiç sönmeyecektir.

Ednâ şerer-i dilden alup sîne tutuşdı

Hiç sönmemesi sarsar-ı âhun eseridür (G.126/8)

¹⁶¹ Güven, a.g.e., s.107.

¹⁶² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Aydın Kitabevi, Ankara 2012. s.463.

Güneş enerjisinin dünyayı ısıtmasıyla, atmosferde soğuk hava kütesine sahip yüksek, sıcak hava kütesine sahip alçak basınç alanları oluşur. Burada atmosfer bir ısı makinası gibi hareket eder. Hava kütleleri yüksek basınç alanından alçak basınç alanlarına doğru hareket ederler. Bu hava kütlelerinin arasındaki ısı ve basınç farklılıklarından oluşan hava akışına rüzgâr denir. Rüzgâr dünya üzerindeki birçok doğa olayını da doğrudan etkiler. Kasırgalar, hortumlar ve bunların yol açtığı tsunami gibi birçok doğa olayı da yine rüzgârın hareketi sonucu oluşur. Hızlı esen ruzgarlar bazen bir felakete neden olabilirler, aşağıdaki beyitte rüzgârın yıkıcı etkisinden dolayı ocaklar sönmüş, haneler yıkılmıştır. Bu uğursuz rüzgâr ise hortumdur.

Görürsünüz ne ocaklar söner bu **sarsardan**

Ne haneler yıkacakdur bu **bâz-gûne tenûr** (K.15/37)

Rüzgârlar taşıyıcı ve yıkıcı özelliklere sahiptirler. Şiddetli esen rüzgâr önüne ne gelirse sürükleyip götürür. Hz. Süleyman'ın bir mucizesi de rüzgâra hükmetmesi, tahtının rüzgârlar tarafından taşınmasıdır. Hz. Süleyman'ın bu mucizesi şiirlerde telmih yoluyla sık sık karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte İzzet Molla, memduhuna zamanın Süleyman'ı diyerek rüzgâra, memduhuna göz kulak olmasını söylemektedir.

Mevki'-i kasr-ı Süleymân-ı zamândur bu mekân

Gözet adâb-ı mülûkâneyi ey **bâd-ı vezân** (K.14/1)

Hızlı esen rüzgârlar kısa zamanda çok yol kat ederler, bu sebeple hızlı giden araba; hayvan veya insana “*rüzgâr gibi gitmek*”deyimi kullanılır. Beyitte de hız bakımından Memduhun oku ile rüzgâr arasında münasebet kurulmuştur.

Bu ne ser kim irişür menzil-i sehmü'l-gayba

Ber-hevâ eylemeden **tîrini mânende-i bâd** (K.2/46)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZAMAN VE ZAMALA İLGİLİ UNSURLAR

1. ZAMAN “DEHR, DEVR, HENGÂM, DEVRÂN, RÛZGÂR, ZAMÂNE, VAKT”

1.1. UMUMİ OLARAK ZAMAN

Gece ile gündüzün, haftaların, ayların, mevsimlerin ve yılların oluşumunu sağlayan soyut kavramı zaman (çağ) olarak tanımlayabiliriz. Yeryuvarlığının, kendi eksenini çevresindeki bir dönüş süresine "gün" denir. Günün askatları: saat, dakika, saniye ve salise'dir. Bunlar altmışar altmışar büyür ve küçülür. Günün üskatları: Hafta, ay, mevsim, yıl ve yüzyıl diye adlandırılır.¹⁶³ Zaman kavramı, yüzyıllar boyunca insanlar tarafından sorgulanmış ve adeta somut bir biçimde algılanmaya çalışılmıştır. Ancak çeşitli düşünürler, zamanın ne olduğu sorusunun doyurucu bir yanıtının olamayacağı konusunda hemfikirdir.

İslâm'da zaman, mutlak zaman olarak düşünülmüş ve genellikle manevi olarak ele alınmıştır. Bu mutlak zaman, kürenin (felek) başlangıçtan sonuna kadar dolanımıdır. Zaman, bu mutlak zamanın kaba olarak uzun periyotlara, vakit ise zamanın belirli kısa periyotlara bölünmesidir.¹⁶⁴ Bilimsel olarak tanımlanan zaman kavramı beyitlerde çoğu zaman kendisinden şikâyet edilen bir unsur olarak ele alınır. Bu sebeple alçak, kalles, denî, dûn gibi olumsuz sıfatlar zaman için kullanılır. Zaman âşığın sevgiliye kavuşmasına, gönül kayığının kıyıya ulaşmasına izin vermez. Bedenin harâb olmasına, gençliğin ve güzelliğin kaybolmasına sebep olur.¹⁶⁵ Bu sebeple beyitlerde zaman, bir şikâyet unsuru olarak karşımıza çıkar. Beyitlerde çoğu zaman rûzgâr.

Gonca ile gençlik arasında tazelik bakımından münasebet kurulabilir, o halde gül de yaşlılığı temsil eder ki belli bir zaman sonra gülün yaprakları dökülür ve ölümü gerçekleşir. İnsan genç iken daha arzulu ve isteklidir. Belli bir yaşa geldikten sonra bu hevesten vaz geçer. Fakat bu sefer de yaşlılık dönemine ayak uyduramayıp bocalamaya başlar. Çünkü artık dönüşü olmayan bir sona yaklaşmaktadır. Ölümden sonra kendisini ne beklediğini bilmeyen insan, yaşlandığını kabul etmez ve kendisiyle çatışma haline girer. Gönü ve ruhu yaşlılığı kabul etmezken beden bunların isteklerine

¹⁶³ Neşet Çağatay, "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 1978, s. 105-138.

¹⁶⁴ Yavuz Unat: *İslâm'da ve Türklerde Zaman ve Takvim*, Türk Dünyası, Nevruz Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 15-24.

¹⁶⁵ Sefercioğlu, a.g.e., s.354.

göre hareket edemez hale gelir. Bu sebeple İnsan, bu ikili hali arasında şaşkına döner. Beyittebir ‘*aceb mevsimdi*’ derken bu durumun kastedildiği düşünülebilir. Ayrıca yaşlılık dönemi hep şikâyet ve sıkıntıyla geçer.

Gonce-i maksûd açınca gitdi dilden ârzû

Bir ‘*aceb mevsimdi*’ geçdi **rûzgâr-ı intizâr** (G.106/4)

Zamâne hiçbir vakit âşıkların bahtına gülmemiştir, bundandır ki âşıklar zamânen hep yakınır ama zamanenin umrunda değildir, isterse bir gülü güldürmek için bin bülbülü inletir. Çünkü her şey onun elindedir.

Bin bülbülü nâlende-i hâr-ı sitem eyler

Bir gonceyi güldürme murâd itse zamâne (G.494/3)

Bâğ-ı köhne olan dünya ile baş edemeyen âşıklar, kaderlerine boyun eğmekten başka çareleri kalmamakta, artık geçen zamandan şikâyet etmekten de vazgeçmektedirler.

Bu bâğ-ı köhnede biz berg ü bârdan geçdük

Şikâyet-i sitem-i rûzgârdan geçdük (G.309/1)

Bazı dönemler olmuştur ki insanlık pislîğe batmış, her yeri fitne fücür sarmıştır, Örneğin tarihte bilinen ve Kur’an-ı Kerîm’de de geçen Hz. Lût’un kavmi olan Sodom ve Gomora şehirlerinde yaşayan halk sapkınlığa düşünce Allah tarafından üzerlerine ateş yağdırılmış, helâk edilmişlerdir. Zamanın güzelleri de sapmış, herkesi yoldan çıkaracak kadar fitnede usta olmuşlardır, öyleki şeytan onların yanında çocuk gibi masum kalmış, onlardan ders almıştır.

Öyle üstâd oldu kim **hubân-ı devrân** fitnede

Görse en ednâsını etfâl-i Şeytân ders alır (G.88/2)

Zaman değişkendir, bazen mutluluk ve huzur getirirken bazen de insanoğlunu yasa boğar, hayatı zehir eder. Yani mutluluk da matem de ebedi değildir. Yavuz Sultan Selim’in bu dizeleri durumu çok güzel özetler.

Gamina gamlanıp olma mahzûn

Demine demlenip olma mâğrûr

Ne dem bâkî ne gam bâkî yâ Hû

Beyitte zamanın sûr u mâtemini şair gece ile gündüze teşbih eder. Nasıl ki zaman sürekli gece veya sürekli gündüz değilse, mutluluk ve hüznün de sürekli değildir çünkü devran değişkendir.

Aldanma sûr u mateme devrân değişmede

‘İzzet **libâs-ı mevsim-i leyl ü nehâra** bak (G.289/7)

Zamanın bu değişkenliği insanların kaderleri üzerine de etkilidir, bir zaman baş tacı olan kişi, öyle günler gelir ki ayaklar altında sürünür.

Ser-bülendâna budur kâidesi devrânun

Gâhice tâca döner gâhice pâ-pûşa felek (G.319/6)

Geçmişte yapılan bir hatayı vakti gelince zaman misliyle ödetir. Kişi aslında geçmişte yaptığının hesabını vermektedir fakat bunun farkında değildir. Bu sebeple suçunu zamana yükler.

Kendi ider kendi bulur itdigin

Sonra sanur anı gam-ı rüzgâr (K.17/8)

Zamanın başlangıcı dünyanın var oluşuyla birlikte başlamış ve Kıyamet Gününde sona erecektir. Sevgili, ortaya çıkıp gezinince bütün âşıkları onun boyunu görmek için meydana çıkar, bu durum âşıklar için kıyamettir.

Gayb itdüricek **kâmet-i dil-dâr-ı kıyamet**

Bir gün kopacakdur bize hengâme-i a'mâl (G.345/B.2)

1.2. ZAMANLA İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR

1.2.1. Ayna “Âyine, Mir’at”

Zaman ile ayna arasındaki münasebet, zamanın geçtiğini en iyi gösteren nesne olması sebebiyledir. Ayrıca zaman ile ayna arasında başka bir münasebet de insanın geçmişinden ibret alarak gelecekte daha temkinli hareket etmesini sağlamasıdır. Geçmişin geleceğe ışık tutması, gelecek hakkında fikir yürütülmesine sebep olur. Bu

nedenle” geçmiş geleceğin aynasıdır” denir. Ayrıca dünya yuvarlaktır ve dairevî bir şekilde sürekli döner. *Âyine-i devrân* sürekli dönüp dolaşır aynı yere gelmesi sebebiyle geçmişte gösterdiğini gelecekte de göstermesi ihtimali vardır. Bu sebeple İzzet Molla, geçmişinde yaşadığı sıkıntıları gelecekte de yaşayacağını bilir.

Bilürem ben geçeninden gelecek eyyâmı

Mihnet-i dem-be-dem ü derd-i pey-â-peyle gelür (G.103/3)

İnsanın arzu ve emelleri sınırsızdır fakat bu emellerine ulaştığı görülmemiştir çünkü *âyine-i devrân* buna engel olmaktadır.

Her taraf sîret-i maksûd ile leb-rîz amma

Gösterür mi bize **âyine-i devrân** bakalum (G.380/3)

1.2.2. Değirmen “Âsiyâ, Âsiyâb”

Zamanın değirmenle münasebeti feleğin sürekli dönmesiyle zamanın akıp gitmesi sebebiyledir. Âşık, bahtının iyi yöne dönmesi için zaman değirmenini âh rüzgârıyla döndürmek ister fakat bu âh, zaman değirmeninde etkisizdir.

Yok mı medârı gerdişine bâd-ı âhumun

Hîç **âsiyâ-yı bahtı çevirmez mi rûzgâr** (G.151/5)

1.2.3. Ebeveyn

Zamanın ebeveyn olarak düşünülmesi, insanın zaman içerisinde doğması, büyümesi yaşlanması ve nihayetinde ölmesi sebebiyledir. Molla’ya göre insan çocuğu müfsîd zamana sunulur, müfsîd zaman da insan çocuğunu kendisi gibi yetiştirir. Bu nedenle insanoğlu garip işler yapmaktadır.

Bir veled âdem diyü ikrâm iderler müfside

Kâr-ı ebnâ-yı zamân oldu bu vaz’-ı bü’l-’aceb (G.14/4)

İzzet Molla’ya göre zamanın çocukları “dönemin şairleri” asıl mananın özünü kaçırap boş şeylerin peşine düşmüşlerdir fakat şair, tabiatının kudretiyle bu özü yakalamıştır.

Nev-zâde-i tab’umdur ‘İzzet nefes-i kudsî

Ebnâ-yı zamân dîger ma’nâlara düşmüşdür (G.156/6)

1.2.4. Fiskiyye

Zaman ile fiskiyye arasındaki münasebet, zamanın da fiskiye gibi sürekli dönmesi sebebiyledir. Dünyanıningülbahçesine benzetildiği hayalde zaman fiskiyyesi debu bahçenin kurumaması için sürekli insan kanıyla sulamaktadır.

Niçefiskiyyeden kanlar akıtdıgülşen-i devrân

Cihândaseng-i meşhed olmamış mermer mi kalmışdur (G.93/4)

1.2.5. Kahraman “Rüstem, Sâ’m”

Zaman ile kahraman arasındaki münasebet, şairlerin memduhunu veya sevgiliyi övme arzusu sebebiyle kurulmaktadır. Zaman kahramanının yenemediği hiçbir canlı yoktur. Şairin memduhunu zamanın kahramanı olarak düşündüğü bu beyitte memduh, bazen fitneci dîvi öldüren Sâ’m’ a bazende karamanlığını kaybetmeyen Rüstem’ e teşbih edilmiştir.

Sâ’m-ı zafer fitne-küş-i dîv-bend

Rüstem-i sâbit-kadem-i rûzgâr (K.17/29)

1.2.6. Nimet “Ni’âm”

Sağlıklı bir ömür insana sunulmuş nimetlerin en güzelidir, bu sebeple Allah’a el kaldırıp şükür edilmelidir.

Kaldur elün kâse-i tanbûr-veş

Eyle du’âsın **ni’âm-i rûzgâr** (?)

1.2.7. Rûzgâr “Zaman, Ömür”

Zamanın bir diğer adı da rûzgârdır, bu sebeple rûzgâr kelimesi çoğu zaman beyitlerde tevriyeli olarak kullanılır. Zamandan ne genç ne yaşlı; ne zengin ne fakir, yani kısacası hiç kimse kurtulamaz. Bu sebeple sevgili gençliğine, güzelliğine güvenmesin. Tubâ ağacında olsa, zaman onu kolaylıkla devirebilecek güçtedir.

Virmezse kad-keşide olup sâye bir nihâl

Tubî de olsa anı devirmez mi rûzgâr (G.151/3)

1.2.8. Sıkıntı” Gam, Keder, Ekdâr”

Zamanın sıkıntı ve keder ile anılması şiiirlerde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Zaman acımasızdır, âşığın yıllarca sevgilinin kapısında ağlamasına rağmen, sevgiliye kavuşmasına izin vermemediği gibi âşığı, keder ve sıkıntılar içinde unutmuştur.

Der-i dildâr kim yıllarca giryân olduğum yerdür

Ferâmuş kerde-i ekdâr-ı devrân olduğum yerdür (G.170/1)

Zamandan kimse memnun değildir bu sebeple ona güven olmaz. Tacı tahtı yok eder. Onun yanında dilenci ile padişahın farkı yoktur. Bütün insanları sırası gelince yerle yeksan eder. Hz. Süleyman ki, rûzgâra hükmeden bir padişah ve peygamberdi, zaman onu dahi yenmiştir.

Süleymân dâhi olsan **rûzgâra i’timâd** itme (Msr. 57)

Zamandan Süleymanlar” Hz. Süleyman ve Kanuni Sultan Süleyman” dahi şikâyet etmektedir.

Süleymânlar dâhi eyler şikâyet rûzgârından (Msr.88)

Gönül âh-ı derûnun kıl hikâyet her çi bâd abâd

Kim itmez rûzgârından şikâyet her çi bâd abâd (Mtl.107)

Zaman insanı her şeye alıştıırır. Öyleki en dayanılmaz acılar karşısında bile insan zamanla duyarsızlaşmaya başlar, bu acılar artık sıradanlaşır. Bu sebeple “Zaman her derdin ilacıdır.” denir. Şair de hayatın soğuşuna sıcığına alışmıştır.

Germ ü serd-i rûzgâra alışup ‘İzzet gibi

Lâne-i ‘âlemde olmaz mûrg-ı gam-perver telef (G.269/7)

Devir bozulduğu zaman her yönüyle bozular. Şair zamanın düzensizliğine ve sıkıntısına sitemde bulunarak şikâyet etmektedir.

Cevr-i zamânedden yine ‘İzzet şikâyete

Tanbûr geldi meclise gâyet bozuk düzen (G.416/5)

Zamandan medet ummak boşunadır. Devir, âşıkların muradı üzerine dönmeyeceği gibi, âşığa cevri ü cefa etmekte de geri durmaz.

Mürg-ı merâma yavri çıkardur mı rûzgâr

Bî-hûde zâg-ı deşt-i gama hine oldı Kays (G.223/6)

1.2.9. Yağmacı “Yağmâ-Gerân”

Zamanın yağmacı olarak düşünülmesi, gençliği ve güzelliği çalması sebebiyledir. Divan edebiyatında dünya bazen bir bağ olarak düşünülür. Bu bağa sürekli gidiş gelişler vardır, kimisi doğarak dünya bağına gelirken kimisi ölüp bu bağdan ayrılır. Beyitte bu durum gül ve bülbül üzerinde anlatılır. Mevsim sonbahardır, gülün ölümü gerçekleşmiş, bülbülün ocağı sönmüştür, yağmacı zaman ise bu durumdan istifade ederek dökülen gül yapraklarını devşirmektedir.

Bülbülün söndi ocağı bir taraftan bâgda

Berg-i gül devşirmede **yagmâ-gerân-ı rüzgâr** (G.121/2)

1.2.10. Yaşlı “İhtiyâr, Pîr, ‘Acûz”

Zamanın yaşlı olarak düşünülmesi, kâinatın var oluşundan beri zamanın da varlığı sebebiyledir. ‘Acûz-ı eyyam bütün her şeyi görüp geçirmiştir, bu sebeple herkesin hikâyesini bilir ve aktarır.

Âsâfâ itse n’ola ba’d-ez-in efsâne-i şâm

Mesel-i Rüstem’i sıbyâna **‘acûz-ı eyyâm** (K.2/1)

2. YÜZYIL”ASR, SAD-SAL, KARN”

Yüzyıl, kelime anlamı olarak arka arkaya gelen yüz yılı ifade etmek için kullanılır ama yüzyıl terimi, aslında yüz tane yıldan meydana gelecek diye bir şey sözkonusudeğildir. Dönem olarak çok önemli bir olayla ayrılmadıkları sürece, 0 ile başlar ve 99 ile biter. Yüz yıllık süre, “asr” milat başlangıç alınarak 1-100, 101-200, 201-300 vb. olarak sayılan yüz yıllık dönemiçinde yaşanan zaman, çağ olarak tanımlanabilir.

Yıllanmış olan bazı şeyler eskidiği için değer kaybeder fakat bazı şeyler de vardır ki, üstünden zaman geçtikçe daha da değer kazanır, örneğin şarabın üzerinde ne kadar zaman geçerse o kadar tadı güzelleşir. Sevgili sakî olup şarab dağıtınca âşık yüzyıllık şarabı değil, sevgilinin taze dudağının şarabını istemektedir.

Tâze tâze sâkiyâ varken mey-i la'lün senün

Bâde-i sâd-sâleyi mestâne gönlüm n'eylesün (G.394/2)

Atalarımızın öğütleri değerlidir çünkü hepsi birer tecrübe ürünüdür. Bu ürünler her devir için tazeliğini ve geçerliliğini korur, bu sebeple atasözleri yüzyıllık şaraba benzetilir. Acı da olsa tatlı da olsa bu sözlerin gerçeklik payı vardır.

Süstî-i râya virür takviye ammâ acıdur

Sühânı pîrlerin bâde-i sâd-sâle gibi (G.808/7)

Bu beyitte geçen yüzyıl daha çok dönemin yönetimi ve yasaklarıyla alakalıdır.

Dünya derdine ancak sarhoş iken katlanılabilir, içkinin uyuşturma ve unutturma gibi bir özelliği olduğu için İzzet Molla da dünya sıkıntısı sebebiyle içkiye sarılmıştır, fakat şahne-i 'asr, içki içmeyi yasaklamıştır.

Şunda bir mey var idi çâre gâm-ı devrâna

Anı da bahtumuza **şahne-i 'asr** itdi yasag (G.260/2)

Zaman değişir bununla birlikte dil, kültür, gelenek ve görenekler de değişime uğrar. Bu sebeptendir ki, bir önceki kuşakta yetişen birey, bir sonraki kuşağa ayak uyduramaz ve iki kuşak arası çatışma yaşanmaya başlar. İzzet Molla da yaşadığı 'asrın dilinden anlamaz, bundan dolayı bu asırda şaire kalemi tercümanlık etmektedir.

Lisân-ı 'asrı bilmem 'İzzetâ ben

Anunçün oldı hâmem tercemânım (G.359/5)

Bu beyitte de yüzyılın dilberlerine sitem edilir, bu dilberlerin ağızları o kadar kapanmıştır ki vefa olmayınca dudakları açılmaz, kimseyle konuşmazlar, kimseye yüz vermezler.

Tengest ân kadr **dehen-i dil-berân-ı 'asr**

Mî-rîzed ez-lebeş sühanî ger şevved vefâ (G.1/4)

Her dönemde bilgin ve öncü kişiler yüzyılın hışmına uğramışlardır. Bu bilgin insanlar, aydınlatıcı ve yol gösterici fikirleri nedeniyle zamanın garazına uğrarlar.

Garâzı 'arz-ı sebâkdur **fuzalâ-yı 'asra**

Böyle yazmış anun evsâfını kilcüm mücmel (K.13/27)

3. YIL “SÂL”

Dünyanın güneş çevresinde bir dolanım yapması esnasında geçen zaman dilimine yıl denir. Yani bir yıl, dünyanın güneş etrafındaki yörüngesinde tam bir tur dönmesidir.

‘İzzet Molla divanlarında yıl kavramını daha çok gerçek anlamda kullanmıştır. Divan edebiyatında sevgili henüz 14-15 yaşlarındadır, yüzündeki ayva tüyleri yeni yeni çıktığı düşünülür fakat burada sevgilinin ayva tüyleri o kadar fazla ki dudaklarını kapatmıştır. Şair, bu yaşta bu kadar tüy olmaz, diyerek şaşkınlığını belirtmektedir.

Tıfl-ı nev-sâlede ‘İzzet bu kadar mûy olmaz

Çeküp esrâr-ı lebin tayy-ı zamân eyledi hat (G.294/6)

Edebiyatta ve sanatta kalıcılığı yakalamak kolay değildir. Kimi eserler günlük tüketilirken kimi eserler de zamana meydan okuyarak her dönemde kalıcılığını korumaktadır. Beyitte *sâl-be sâl* sözüyle şair kendi şiirlerinin zamana meydan okuyarak, yıldan yıla daha da kalıcı olacağını söylemektedir.

Gün-be-gün şi’rûmi teslîm ider iken şu’ârâ

Buluram anı terakkîde yine sâl-be-sâl (K.11/51)

4. MEVSİMLER “FASL”

Mevsimin genel tanımı, yıl içerisinde dünyanın güneşten aldığı ısı ve ışığın dönemsel olarak değişim göstermesi ve farklı dönemlerde farklı etkiler yaratması olarak ifade edilebilir. Mevsimler, dünyanın güneş çevresindeki hareketlerine bağlı olarak her yıl tekrarlanır.

Mevsim terimin sözlükteki anlamı ise “dağlamak, kızgın demirle damgalamak, işaretlemek anlamındaki ‘vesm’ kökünden gelir.” Bayram, şenlik, hac zamanı, panayır, fuar ve yılın belirli zaman dilimi, hasat vakti gibi mânaları daa vardır.¹⁶⁶

Bir yıl, dört mevsimden meydana gelmektedir, bunlar İlkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kış’tır.

¹⁶⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, *TDV. İslam Ansiklopedisi “Mevsim Mad. “*, Cilt 29, ss. 489- 490.

4.1. BAHÂR “İLKBAHAR”

4.1.1. Umumi Olarak İlkbahar

Divan edebiyatında mevsimler içinde en çok bahsedilen mevsim bahardır. “Behâr, fasl-ı bahâr, fasl-ı nev-bahâr, tâze bahâr, gül mevsimi, gül vakti, ‘İşret zamanı, eyyâm-ı bahâr, devr-i gül, evvel bahâr, eyyâm-ı cünûn, hengâm-ı ‘ayş, sohbet mevsimi...” gibi şekillerde geçen bahar mevsimi, Nevrûz adı da verilen 21 Mart tarihinde, güneşin Hamel burcuna gelmesiyle başlar. Bu tarihte gece ile gündüz zaman bakımından birbirine eşittir. Bu durum divan şiirinde şâh olan baharın bir adaleti olarak değerlendirilir.¹⁶⁷

Her tarafta gül, benefşe ve diğer çiçeklerin açtığı, bülbüllerin öttüğü bu mevsimde zevk, eğlence ve işret önemli bir yer tutar. Bahar “sa’d-ı devrân”dır, “sohbet-i mül” vaktidir. Ele kadeh alıp, çemen yüzlü sevgiliyi içkiye çekme zamanıdır.¹⁶⁸

Bahar ve sevgili

Sevgilinin yanağı güle, dudağı ise şaraba benzetilir, bahar vakti gelmiş fakat sevgili çıkıp dolaşmamıştır, âşık bu mevsimde sevgilinin gül yüzüne ve şaraba benzeyen dudaklarına hasret kalarak baharı geçirmiştir.

Ol goncenün ne rûyını gördük ne la’lini

Geçdi bu yıl da bî-gül ü mül ‘âlem-i bahâr (G.13/5)

Bahar, arzu ve isteklerin gerçekleştiği mevsimdir fakat Molla’nın bu baharda arzusu gerçekleşmemiş, murâd gülü açılmamıştır. Bu sebeple şair talihinden şikâyet etmektedir.

Bahâr geldi bu yıl da açılmadı gül-i kâm

Hikâyet eyleyemem rûzgâr-ı nâ-sâzı (K.10/38)

Bahar ve bereket

İnsanın bahar mevsiminden beklentisi çoktur. Bahar ile birlikte tabiat canlanır. Yağmurların yağmasıyla sular çoğalır, bolluk ve bereketli bir dönem yaşanır. Beyitte bu beklentilerin tam tersi yaşanmıştır.

¹⁶⁷ Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.355.

¹⁶⁸ Kurnaz, *a.g.e.*, s.483.

Bir mevsîm-i bahârına geldük ki ‘âlemün

Bülbül hamûş havz tehî gül-sitân harâb (G.23/4)

Bahar ve gençlik

İnsanın en güzel ve en zevk aldığı dönem, 15-20 yaş aralığı olan gençlik dönemidir. Mevsimlerin de en güzeli bahardır. Bu sebeple bahar ile gençlik arasında münasebet kurulur. Sevgili tazeliği ve güzelliği yönünden bahara teşbih edilir. Hatta bahar, gülbahçesine gelip kendisinde üstün olansevgiliye bahçeyi süslemesi için yalvaracaktır.

Gül-goncem ile zeyn iderem gül-sitânı

Da’vet iderse yalvara yalvara nev-bahâr (G.158/2)

Bahar ve yağmur

İlkbaharın bir özelliği özelliği bahar yağmurlarıdır. Baharın gelmesiyle havalar ısınır, kışın kasvetli havasından kurtulan insanlar açık havada gezinirler, herkes gibi sevgili de gezinir. Âşık, bir yandan sevgiliyi gördüğü için sevinirken diğer yandan yarası kanar, acıya dayanamayan âşık gözyaşı döker. Âşığın gözyaşları, ilkbahar yağmurlarının ana kaynağı olur.

Ser-mâye itdi **ebr-i güher-bâra nev-bahâr**

Kâdir mi **feyz-i eşkümi** inkâra nev-bahâr

Bahar ve Nevruz

Toplumlar için tabiat şartları ve iklim koşulları son derece önemlidir. Bu sebeple baharın başlangıcı olan Nevruz, “Ergenekon, Paskalya, Karnaval...“gibi adlarla hemen hemen bütün milletlerde bir bayram havası içerisinde kutlanır. Eskiden baharın başlangıcı olan 21 Mart, aynı zamanda yılbaşıydı. Güneşin Koç burcuna girdiği gün, yılın ilk günü olarak kabul edilirdi.¹⁶⁹ Beyitte dünya İlkbahar ile kışı kovalamış, kıştan geriye kalan karlar da nevrüz bayramında dağıtılan macunların içerisine konulmuştur.

Eyledi gerdûn eczâ-yı bahârı sarf-ı berf

Hokka-i ma’cûn-ı nev-rûziyye oldı zarf-ı berf (G.172/1)

¹⁶⁹ Ali İrfan Aypay, “Klasik Türk Şiirinde Nevruzun İşlenişi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Say. 7, Afyonkarahisar 2005. s. 2

Bahar ve koku

Baharın gelmesiyle çiçeklerin açılması, her yerin güzel kokularla dolması ve esen rüzgârların da bu kokuları yayması, baharın önemli özelliklerindedir. Baharın bu özelliği, şiiirlerde de yoğun bir şekilde işlenir. Sevgilinin yüzü bahar, yanakları gül, dudakları gonca, saçları sümbül, yüzündeki ayva tüyleri ise çemendir. Bu sebeple âşık bahar mevsimini arzulamaktadır çünkü bahar mevsiminde esen sabah rüzgârları, sevgilinin gül bahçesinden aldığı kokuları âşığın olduğu diyarlara götürecektir.

İderdi ol gül için gönlüm arzû-yı bahâr

Dimâğ-ı bâğa henüz irmemişdi bûy-ı bahâr (G.90/1)

Sabâ kılmış tesadûf bûy-ı hatt-ı ‘anber-efşâna

Alup fasl-ı bahârın müjdesin tutmuş gül-istâna (G.480/1)

Bahar mevsiminin önemli özelliklerinden biri de temiz havanın olması ve güzel kokuların yayılmasıdır.

Utandı nûkhet-i hulkından ol kerem-kârun

Göründijâle-sıfâtrûy-ı gülde bûy-ı bahâr (G.90/8)

Bahar ve Sabah Rüzgârı “Nesîm”

Baharın önemli ve belirgin bir özelliği de güneyden esen yumuşak nesim rüzgârlarının havayı birbirinden güzel kokularla kuşatmasıdır.¹⁷⁰ Bahar ve baharla ilgili unsurlar, şiiirlerde çeşitli teşbih ve mecaz unsuru oluşturmaktadır. Bunlardan biri de nesimdir. Bahar mevsiminin bütün unsurları âşığa sevgiliyi hatırlatınca âşık ah edip ağlamaktadır, âşığın ahı ilkbahar sabahına ilham olur. Âşığın gözyaşlarıyla da sabah vakti lale bahçesi sulanmakta, lalelerin açılmasına vesile olmaktadır.

Feyz-i nesîm-i âh iledür nev-bahâr-ı subh

Âb-ı sirişk ile açılır lâle-zâr-ı subh (G.44/1)

Divan şiiirinde nesîm, sevgiliden âşığa haber götüren postacı görevindedir. Fakat beyitte hem nesîm hem de hazan rüzgârı, görrevlerini yapmamış, sevgiliden iyi ya da kötü bir haberi âşığa getirmemişlerdir.

¹⁷⁰ Şentürk, *a.g.e.*, C. 2, s. 36.

Ol gonceden getürmediler hayr u şer haber

Bâd-ı dem-i hazâna nesîm-i bahâra yûf (G.266/5)

Bahar ve Akarsular

Bahar mevsiminde yağmurların yağmasıyla ve karların erimesiyle sular kabarak coşkun akmaya başlar. Bu sebeple bütün akarsular bulanık akar. Şiirlerde bu coşkun ve bulanık akarsular, âşîğın kanlı gözyaşlarına teşbih edilir. Bahar vakti sevgilinin gamına dayanamayan âşîğın gözyaşları, coşkun ve kanlı bir şekilde akmaktadır.

Senün dâğ-ı gamundur çağladan hûn-âbe-i eşküm

Bahârum lâle-zârum cûy-bârum varsa sendendür (G.154/2)

Baharın gelişiyle âşîğın sevgiliyi görme hayali ve umudu artar fakat âşîk umduğunu bahardan bulamaz.

Gülşen-i ümmîde akdı cûy-bâr-ı hûlyâ

Bâd-ı efkâr ile açıldı bahâr-ı hûlyâ (G.154/2)

Sevgili yeni yetişmiş bir fidandır, bu fidan âşîğın gözyaşlarıyla sulanır. Fidanlar köklerinden sularını alırlar. Bahar vakti âşîğın akarsu gibi çağlayan gözyaşları, sevgilinin fidana benzeyen boyunu sulamak için aramaya çıkmıştır.

Ayagına düşeyüm bir nihâl-i tâze-resün

İdüp sirişküm ile ben de cüst-cûy-ı bahâr (G.90/2)

Bahar ve Melankolik Durum

Hava değişiklikleri insanların mizacında da etkili olur. Örneğin açık havada insanlar kendilerini zinde ve mutlu hissederken; kapalı havada huzursuz, yorgun bir halde olur. Mevsim değişikliklerinde de bu durum yaşanır. Bahar geldiğinde yorgunluk ve bitkin olurlar. Bu yaşanan bitkinliğe, yorgunluğa *bahar yorgunluğu* ya da *bahar başına vurdu* denir.¹⁷¹ Bahar mevsiminde yaşanan bu yorgunluk divan şiirine de konu olduğu görülür. Baharın gelmesine rağmen şair, bu defa da arzusuna ulaşamamış, bu sebeple bunalımlı bir dönem yaşamıştır.

¹⁷¹ Zehra Göre: Divan Şiirinde Cünûn Eyyâmı Olarak Bahar, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volome2/3, Sumer 2007, ss.283-295.

Bahâr geldi bu yıl da açılmadı gül-i kâm

Hikâyet eyleyemem **rûzgâr-ı nâ-sâzı** (K.10/38)

Bahar gülüyle, sümbülüyle âşıklara sevgiliyi hatırlatır. Bu sebeple sevgiliye kavuşma arzusunun şiddeti, bu mevsimde daha da artmaktadır. Âşıkların sineleri ayrılık hasretiyle lâle gibi dâğ dâğ olur.

Sîneler dâğ-dâr-ı hecründür

Mevsim-i lâle-zâr-ı hecründür (G.94/1)

Bahar ve Delilik

Soğuk ve bazen çetin geçen kış aylarından sonra baharın gelmesi bütün canlılarda olduğu gibi insanlarda da birtakım değişiklikler meydana getirir. Kışın soğuk ve güneşsiz günleri, yerini baharın neşesine ve sıcaklığına bırakır. Baharın güzel havası her ne kadar insanlarda olumlu bir hava yaratsa da bazen de insan ruhunda birtakım dalgalanmalara neden olur. Bu dalgalanmalar karamsar ve melankoli bir havaya dönüşür. Dahası bu mevsim, bir cinnet mevsimine dönüşebilir.¹⁷² Yine bahar ve delilik konusunda Ahmet Atilla Şentürk: *Bu mevsimde insanların kanının tazelendiğine ve dolayısıyla cinnetin de arttığına inanılır.*¹⁷³ Şeklinde açıklarken Ahmet Talat Onay ise: *Bahar ve sonbahar: Vucutlarda kan deverânının tebeddül zamanıdır. Cinnet, beyindeki akıl ve muhakeme hücrelerine kanın fazla hücumundan ileri gelir; yani bir nevi dimâğı nezftir.(...) Bu mevsimde ağaçlara su sereyân eder; insanların, hayvanların vücutlarına da zindelik, cevvaliyet yayılır. İşte bunlar gibi kanı gür delikanlılarda kabına sığmazlık olurmuş. Delilerin cinneti bilhassa bu mevsimde artarmış.*¹⁷⁴ Bahar vakti delilerin cünunları artması sebebiyle Mecnun'un da deliliği son safhaya ulaşmıştır. Mecnûn, bağ-ı bela denilen dünyanın bir mahsulü haline gelmiştir.

Bulmuş kemâl feyz-i bahâr-ı cünûn ile

Bâg-ı belâda hâsılı bir dâne oldu Kays (G.222/5)

¹⁷² A.g.m., ss.283-295

¹⁷³ Şentürk, a.g.e., s.34.

¹⁷⁴ Onay, a.g.e., s.58.

4.1.2. Bahar İle İlgili Teşbih ve Mecazlar

4.1.2.1. Adalet

Bahar mevsimi, adalet kavramının sembolü olduğu gibi adalet de huzuru getirmesi sebebiyle çoğu zaman bu iki kavram birbirine benzetilir.¹⁷⁵ Şairler bu ilgiyi daha memduhu övme arzusuyla kurarlar. Beyitte memduhun adaleti, bahar mevsiminin bolluk ve bereketli günlerine teşbih edilir.

Senün **eyyâm-ı ‘adlündür bahâr-ı ‘ömri** dünyânun

N’ola tercîh idersem âstânun bûstân üzre

4.1.2.2. Âşık

Divan şiirinde sevgili tazeliği ve güzelliğiyle ilkbahara teşbih edilir. Sevgilinin yanağı gül, saçları ise sümbüldür. Sevgili teşrif edip gelince artık bahçıvanın bahçede gül yetiştirmesine hacet kalmamıştır.

Güliyle sünbüliyle nev-bahârân geldi bu kâha

‘Aceb bî-hûde bekler bâğ-bân sahn-ı gül-istânı (K.16/9)

Bahar da herkes gibi sevgiliye âşıktır. Bu nedenle sevgilinin taze boyu uğruna binlerce fidanı feda etmiştir.

Bin nahl-i tâze koymış anun râh-ı ‘aşkına

Mâ’il olup o kâmet ü refâtara nev-bahâr (G.157/4)

Bahar yağmur mevsimidir, yağmurların yağmasıyla coşan ırmaklara âşığın gözyaşları da karışır. Bu gözyaşları fidan boyu sevgilinin ayağına kapanmak için bahar suları gibi coşup arayışa düşecektir.

Ayagına düşeyüm bir nihâl-i tâze-resün

İdüp sirişküm ile ben de cüst-cûy-ı bahâr (G.90/2)

Bahar mevsiminde herkes gibi sevgilinin de ortaya çıkması sebebiyle, âşığın dağlanmış yaraları azacak, göğsü yine lâle bağçesine dönecek, kanlı gözyaşları ırmak gibi akacaktır.

¹⁷⁵Şentürk, a.g.e., C. 2, s: 37

Senün dâğ-ı gamundur çağladan hûn-âbe-i eşkün

Bahârum lâle-zârum cûy-bârum varsa sendendür (G.154/2)

Bahar mevsiminde taze fidanlar ve akarsular, âşığa sevgiliyi hatırlatması sebebiyle âşık gözyaşlarını tutamaz.

Çeşmüm gelür o nahl-i revan ile yâdima

Görsem bahâr mevsimi her kanda cûy-bâr (G.134/2)

Sevgilinin yüzü bahar takvimidir. Bu takvim, âşıklara yaz mevsiminde kavuşma vaktini müjdelemektedir.

Takvîm-i nev-bahâr-ı hat-ı yâra bakdılar

Hengâm-ı vaslı mevsim-i sünbülde gösterür (G.145/2)

4.1.2.3. Gazel

Baharın gazele teşbihi, tazeliği ve güzelliği dolayısıyladır. İzzet Molla'ya göre derviş kalemi, ilkbahar bahsi geçince coşmakta, hüner bağında yeni bir gazelin bülbülü olmaktadır.

Bahs-i bahâr-ı himmeti abdâl-i kilkümi

Bir nev gazelle bâğ-ı hünerde hezâr ider (K.7/21)

4.1.2.4. Gençlik

Günümüzde olduğu gibi eski metinlerde de baharın, insan ömrünün gençlik çağına benzetildiği görülür.¹⁷⁶ Halk arasında genç yaşta ölen birine *gençliğinin baharında öldü* denir. Beyitte Hülâgü Hân'ın gençliğinin baharı telef olmuştur. Hân'ın ok atma bile nasib olmamıştır.

O şâha olmadı ter-keş olmaga nâ'il

Bahâr-ı 'ömrünü kıldı telef Hülâgü Hân (K.8/12)

¹⁷⁶ A.g.e. s, 34

4.1.2.5. Lutf

Baharın lütuf olarak düşünülmesi bu mevsimde bolluk ve bereketin artması sebebiyledir. Şairler bu bağlantıyı daha çok memduhu övme maksadıyla kurarlar. Bu sebeple memduhın lütfu, her yere ve harkese ulaşan baharın bolluk ve bereketli günlerine teşbih edilir.

Hadeng-i kahrını hâme ne mümkün ide rakam

Bahâr-ı lutfını kâğıd ne kâbil ide ‘ayân (K.15/21)

4.1.2.6. Şah “Padişâh, Sultân”

Sultan ile bahar arasındaki münasebet, ikisinin de devrinin bolluk ve bereketli bir dönem olarak düşünülmesi sebebiyledir. Sultanın adaletle sürdüğü saltanatı bahar mevsimine benzetilirken, bahar mevsimi de tahtına oturarak dünyayı düzene sokup mamur eden bir hükümdar olarak düşünülür.¹⁷⁷ İzzet Mollâ’ya göre onun memduhu, bahar padişahına bile yardım edecek, ona ok atmayı gösterecek güç ve bilgiye sahiptir.

Yanında **şâh-ı bahâr** görünce râğbetini

Kurar o şâha kemân-dâr olmağı hâkân (K.8/11)

Bahar padişah olarak düşünülünce, bu tasavvurda gül yaprağı da sayfa olur. Bahar padişahı, bu mevsimde reyhan hattıyla gül yaprağına name yazacak, bu nâmeyi de her tarafa yayacaktır.

Nâme-i şâh-ı bahârı safha-i berg-i güle

Hatt-ı reyhân ile eyler sû-be-sû tahrîr mevc (G.55/6)

4.1.2.7. Yüz “Rûy”

Sevgilinin yüzünün bahar mevsimine benzetilmesi, yanaklarının gül, gözlerinin nergis, dudağının gonca gibi çiçeklere benzetilmesinden kaynaklanır.¹⁷⁸ Bazen beyitlerde sevgilinin yüzü bahara benzetilirken bazen de bahar sevgilinin yüzüne benzetilir. Bir karşılaştırma yapıldığı zaman da sevgilinin yüzü bahardan üstün gelir. Bahar, güzellik güneşi olan sevgiliye teveccühle bakar. Bu güzelliğe özenmesi sebebiyle de gül yatırır ve bülbülü figana boğar.

¹⁷⁷Şentürk, a.g.e., 2017, s. 38.

¹⁷⁸A.g.e., s.39.

Ne tâbiş-i gül olurdu ne nâliş-i bülbül

Teveccüh itmese ol mihr-i hüsne **rûy-ı bahâr** (G.90/4)

4.1.2.8. Zikir

Kış vakti tabiatın ölümü gerçekleşir, kışın ardında gelen bahar mevsimiyle birlikte tekrar tabiat canlanır. Gerek kuşların cıvıltısı, suların gürül gürül akması gerekse insanların kışın kasvetli havasından sonra baharın gelmesiyle kendilerini panayırlara, piknik yerlerine atması, doğayı canlandırır. Doğanın bu gürültüsünü, bu canlılığını İzzet Molla, Gülşenîlerin zikir ayinlerine teşbih eder.

İdüp inâbeti tecdîd Gülşenîler'den

Hezâra vird-i zebân oldu **hay u hûy-ı bahâr** (G. 90/5)

4.2. YAZ (SAYF)

İzzet Molla'nın divanlarında diğer mevsimlere göre daha az yer verilen yaz mevsimi, diğer şairlerde de pek rağbet gördüğü söylenemez. Bunun nedeni ise yaz mevsimi ile ilgili mazmunların azlığı gösterilebilir. Bu mevsimin özelliği olan sıcaklık ve kuraklık unsurları, bir benzetme unsuru olarak şairleri zorlaması, bu mevsimin fazla işlenmemesine yol açmıştır. Bahar tasvirlerinin gerek zaman farklarını belli etmek gerekse eseri hareketli kılmak bakımından sık sık kullanılmasına karşılık yaz ve diğer mevsimlere şairler, bir benzetme unsuru olarak yok denecek kadar az başvurmuşlardır. Çünkü baharın dışındaki mevsimler, aşırı sıcak veya soğukturlar. Bu sebeple bu mevsimlerin baharın yerini tutamayacakları gibi çiçekler, kuşlar, renkler vb. dekor teşkil edecek ayrıntılı ve zengin unsurlar bakımından da bahar gibi zengin değiller. Hal böyle olunca bu mevsimler -özellikle yaz mevsimi- yalnızca konuya uygun bir dekor teşkil etme amacıyla kullanılmıştır.¹⁷⁹

Keçeci İzzet Molla'nın divanlarında da yaz mevsimi, bir benzetme unsuru olarak çok tercih edilen bir mevsim değildir. Birkaç beyitte Kış ile birlikte kullanılmış, sadece bir beyitte aşırı sıcaklık sebebiyle cehenneme benzetilmiştir. Diğer beyitlerde ise kendi anlamında kullanılmıştır.

¹⁷⁹ Abdülkadir Erkal, "Divan Edebiyatında Temuziyye ve Mustafa Samînin Temuziyesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, Erzurum 2004, ss. 43-65.

Yaz mevsiminde artık bitkiler tazeliğini kaybedecek yavaş yavaş sararmaya başlayacaktır. Sıkıntılı bir dönemde yaşayan Molla'ya göre artık bahçe gülünden; kış yazdan, bahar ise güzden ümidini kesmiştir.

Bu vakt-i nâ-ümîd ide gülinden gül-sitân nevmîd

Şitâ me'yûs sayfindan bahârından hazân nevmîd (G.21/1)

Bahar mevsiminde yeşeren çimenler daha sonra kurur. Fakat sevgilinin yüzünün çimenleri kurumaz. Bu sebeple âşıklar yaz kış bu bahçeyi seyretmektedir.

Hatt-ı ruhun var iken men' idemez nev-bahâr

Sayf u şitâ kârumuz seyr-i çemendür bizüm (G.370/5)

İzzet Molla'nın divanlarında sadece bu beyitte yaz mevsimi cehenneme benzetilmiştir. Yaz ile cehennem arasındaki münasebet, yaz mevsiminin çok sıcak ve kurak olması sebebiyledir. Âşık, sevgiliyle kışı yalnız geçirmek uğruna yazı cehennem gibi geçirmeye razıdır.

Şu kışı şunda ber-â-ber çıkarup tenhâca

Sonra var dûzahı kâşâne-i sayf eyle bana (G.13/3)

4.3. SONBAHAR (GÜZ, HAZAN, FASL-I HAZAN, KÖHNE BAHAR)

4.3.1. Umumî Olarak Sonbahar

Edebiyatımızda her mevsimin kendine özgü bir yeri vardır. Mevsimler içinde en önemli yere sahip olan bahardır. Edebî eserlerde bahar kadar olmamakla birlikte onun zıddı olan hazandan ve hazanın kimi özelliklerinden de söz edilir. Divan şairi için hazan, baharın zıddı olması dolayısıyla önemlidir. Çoğu zaman şairler baharla hazanı karşı karşıya getirirler. Baharı canlılık, dirilik, gençlik ve yaşama sevincini ifade etmek için; sonbaharı ise ihtiyarlık, bitkinlik, yaşlılık ve ölüm simgesi olarak kullanmışlardır.¹⁸⁰

Sonbahar (fasl-ı hazan), genellikle ilkbahar ile tezat halinde zikredilir. Onunla ilgili olarak en çok hazan yapraklarından(berg-i hazan) bahsedilir. O, renk ve zayıflık sebebiyle âşığın yüzünün benzetilene olur.¹⁸¹ Bahar mevsiminde insana canlılık ve

¹⁸⁰ H. Dilek Batıslam, "Divan Şiirinde Hazan", *Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Diriözler Armağanı)*, 2007, ss.156-174.

¹⁸¹ Kurnaz, a.g.e., s.485.

huzur veren güzellikler yerini, bu mevsimde sararmış yapraklara, serin havaya ve hüzne bırakır. Bitkilerin yavaş yavaş bir çeşit  l me yaklaştıkları hissedilir. Sert esen rüzgârlar sararan yaprakları sürükler, neşe ve eğlencenin şenlendirdiği gezinti yerleri yerini, bu mevsimde sessizlik ve yalnızlığa bırakır. Sonbaharın bu karamsar özellikleri onun âşığa, ihtiyarlığa benzetilmesine neden olur.”¹⁸²

İnsan everelerine teşbih edilen ilkbahar doğayı canlandırması ve güzelliğiyle gençliğe, yaz olgunluğa, sonbahar ihtiyarlığa teşbih edilir. İnsanoğlu bu evrelerini bir kereliğine mahsus yaşarken doğa her yıl kendini tekrar eder. Bu sebeple yaşlılık için ” * yle bir sonbahar ki, ardından bir daha bahar gelmez.*” denir. Nev’i’de bir beytinde her hazanın bir baharı olmasına rağmen niye hazan yemiş”yaşlanmış” güzellik bağına bahar uğramaz, der.

‘Acebd r her haz nun bir baharı irişür  hir

Güzellik b ğının ammâ haz nına bahar olmaz

Sonbahar ve Doğanın  l m 

Kışın ardından baharın gelmesiyle tabiat kendini yeniler, ağaçlar yapraklanır, çiçeklenir; çiçekler açar, bütün canlılar kışın kesvetli havasından baharın açık ve temiz havasına kendilerini bırakırlar. Her tarafın cıvıl cıvıl olduğu bu mevsim yerini yaz mevsimine bırakır. Yaz mevsiminde ise ilkbaharda canlanan doğa olgunlaşmaya başlar. Olgunluk evresini tamamlayan doğa yerini sonbahara bırakır. Artık doğa yaşlanmaya başlamıştır. Ağaçlar yapraklarını dökmüş, otlar kurumuş, çiçekler dağılmıştır. Doğanın bu hüzünlü havası, şiirlere de konusu olur. Hazan rüzgârı  mit bağını talan etmiş, düşünce meyvesini ve arzu ağacını kurutmuştur.

Bâğ-ı  mm d m ze bâd-ı hazân oldu vez n

Kurud  nahl-i emel hem-semer-i endişe (G.461/5)

İlkbahar mevsiminde yeşeren doğa, bağ, bağçe g z mevsiminde mutlaka kuruyacak, yok olacaktır.

Bir g l-sitân var mı hazân-dîde olmasun

Dest-i fenâ ile giliber-ide olmasun (G.393/1)

¹⁸² Sefercioğlu, a.g.e., s.357.

Güllerin Yapraklarını Dökmesi

İlkbaharda güllerin tomurcuklanıp açması, bahçeyi süslemesi, bir benzetme unsuru olarak divan şiirinde işlenen önemli konularından biri olur. Güzü ise şairler, baharın getirdiği güzellikleri kurutup dağıtan bir yağmacı olarak düşünürler. Bu mevsimde güller yapraklarını döker, ağaçlar kurur. Beyitte hüsn-i tahlil yapan şair, hazan rüzgârının esmesiyle gül korkusundan titremeye başladığını söylemektedir.

Sanma kim bâd-ı hazân cismin ider lertzende

Ditirer cânı gibi gonçe-i al üstine gül (G.331/3)

4.3.2. Sonbahar İle İlgili Teşbih ve Mecazlar

4.3.2.1. Asker (Leşker)

Hazan ile asker arasındaki münasebet, hazanın da askerler gibi yıkıcı etkisinin olması sebebiyledir. Baharın mamur ettiği doğayı hazan viran eder, ağaçta bir yaprak, dalda bir çiçek bırakmaz. Bu sebeple hazan ile asker arasında ilgi kurulur. Hazan askerleri bahar ülkesinin hazinelerini ele geçirmiş, bu askerlerin korkusundan herkes sığınaklara barınmıştır.

Gencîne-i bahârı urup leşker-i hazân

Meştâyâ sarf olunditelîd ü tarâîfi (G.519/4)

Hazan ile baharın mücadelesinde savaşı kazanan hazan mevsimidir. Hazanın görünmeyen oku doğayı perişan eder, sadece bu oktan etkilenmeyen selvi boylu sevgilidir.

Geçen hazân atılup nâ-be-dîd olan târi

Kemâl-i nâmiye gül-zâra itdi serv-i revân (K.15/3)

Bu beyitte de bülbül askere, gül ise padişaha teşbih edilir. Şaire göre bülbül askeri eğer gül padişahına zarar verirse sonbahara kadar bunun bedelini gözyaşları ile ödeyecektir. Sonbaharda gülün de saltanatı bitmesi sebebiyle, gül kuruyacak, bülbül de bu diyetten kurtulacaktır.

İderhazâna kadar nakd-i eşk ile tazmîm

Zarar görürse şeh-i gül sipâh-ı bülbülden (G.390/5)

4.3.2.2. Aşığın Sarıp Solması

Hazan, mevsim olarak kelime anlamı dışında zeval olmak, solmak gibi anlamlara da gelir. İlbaharda güllerin açılmasıyla şakıyan bülbüllerin bu mavsimde güllerin solmasıyla sesleri kesilir. Divan şiirinde sevgili güle, âşığın gönlü ise bülbüle teşbih edilir. Gülün baharda açılıp, sonbaharda sararıp yok olması, bülbülün hastalanmasına, sararıp solmasına neden olur. Bu sebeple gülün saltanatı, bülbülün de çilesi sonbaharda biter. Fakat şairin gönlünün çilesi yine de bitmeyecektir.

Güller açıldı soldı hezâr oldı nâ-bedîd

Bilmem gönül ne vakte kadar âh u zâr ider (K.7/26)

4.3.2.3. Beyin “Magz”

İzzet Molla bir beyitinde hazan ile magzı birlikte anar. Beyitte Bahar mevsiminin bitmesiyle çiçeklerin yaprakları dağılmış, sonbahar rüzgârının etkisiyle lale yaprakları ok gibi fırlayarak hazanın beynini dağıtmıştır.

Şükûfe sanma görüp hûn-ı âl-i sermâdur

Hadeng-i lâle ile pârelendimagz-ı hazân (K.8/5)

4.3.2.4. Etek “Dâmen”

Sonbaharda ağaçların yaprakları diplerine dökülür, sonbahar rüzgârları da bu yaprakları dağıtır. Bu sebeple sonbahar “pâk-dâmen”dir. Hazan mevsiminde yapraklarını dökmeyen servi, gerek dik ve uzun olması gerekse sürekli yeşil kalması sebebiyle açık istiare yoluyla sevgiliye teşbih edilmektedir.

Pâk-dâmen olur âzâde-ser-i dest-i hazân

Serve benzetse n’ola ol kad-i bâlâ eteğin

4.3.2.5. Gam “Sıkıntı, Keder”

Sonbaharda doğanın sararması sebebiyle hasta ve yorgun bir insana teşbih edildiği görülmektedir. Şair bağ-ı gam olarak gördüğü dünyanın dört mevsimi de aynı olduğunu, hazanın gamından, baharın sefasından vazgeçtiğini söylemektedir.

Bize bu bâğ-ı gamun çâr-faslı yek-sândur

Gâm-ı hazân safâ-yı bahardan geçdük (G.309/5)

4.3.2.6. Zehir “Semûm”

Zehir ile sonbahar arasındaki ilgi, ikisinin de yok edici etkiye sahip olmaları sebebiyledir. İzzet Molla, memduhuna dua etme arzusuyla beyitte hazân ile zehir arasında ilgi kurmuştur.

Hemîşe atdığım ursun fezâ-yı ‘âlemde

Bahâr-ı şevketine irmesün semûm-ı hazân (K.8/24)

4.4. KIŞ “ŞİTÂ, ZEMİSTÂN”

4.4.1. Umumi Olarak Kış

Kışın havaların soğuması, kar yağması, saçaklardan buzların sarkması, insanların evlerine kapanmak mecburiyetinde kalması, tabiatın bütün canlılığını kaybetmesi ve kış ile ilgili telaki ve inanışlar, şiirlerde değişik tasavvurlarla yer almasına sebep olur. Kış geceleri, yılın en uzun geceleridir.¹⁸³ Önceleri televizyon, radyo veya internet gibi herhangi bir teknoloji vasıtası olmadığı için insanlar kendi aralarında etkinlikler yaparak ve birlikte zaman geçirerek eğlenirdi. Zamanın değişmesiyle insanlar arasındaki diyalog ve toplu şekilde eğlenmeler yerini, özellikle teknolojinin gelişmesiyle insanların bireysel ve yalnız zaman geçirmesine sebep olmuştur.

Her mevsim kendinden bir sonraki mevsimin müjdecisidir, ilkbahardan sonra yaz, sonbahardan sonra kış gelir. Tabiatta bu sıralama ve döngü asla değişmez. Kış mevsimi aynı zamanda kendisinden bir sonra gelen baharın da müjdecisidir. Kış ne kadar şiddetli ve çetin geçerse ilkbaharın da o kadar güzel ve bereketli geçeceğine inanılır. Şair, sevgiliye duyduğu ayrılık hasretini, kışın şiddetine teşbih eder, ona göre ne kadar ayrılık hasreti şiddetli geçerse kavuşmanın zamanı da o derece erken olacaktır.

Bulsa şiddet çekme gam ‘İzzet şitâ-yıhicr-i yâr

İtse hükmin zemherîr icrâ bahâr erken gelür (G.159/7)

¹⁸³ Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.358.

Kış ve doğanın ölümü

Mevsimlerden ilkbahar gençliğe, yaz olgunluğa, sonbahar yaşlılığa teşbih edildiği düşünülürse kış mevsiminde, tabiatın canlılığını yitirmesi sebebiyle ölümle teşbih edildiği görülür. Kış vakti doğanın ölümü gerçekleşince haliyle gülbahçesi de tarumar olur, çaresiz bülbülün kanatları kırılır, yuvası dağılır. Bir sonraki bahara erişir mi bilinmez.

Çıkmaz bahâra değmede bîçâre ‘andefîb

Pejmürde bâlvakt şitâ âşyânharâb (G.23/5)

Kışın sert havası, bütün bitkileri kurutur ancak iğne yapraklı ağaçlar, kıştan pek etkilenmezler. Servi gerek kıştan etkilenmemesi gerekse ince ve uzun bir ağaç türü olması sebebiyle sevgilinin boyuna teşbih edilir. Molla’ya göre kışın serviyi kurutmamasının nedeni, servinin gölgesiyle dahi kimseye yük olmaması sebebiyledir.

Zemistân-ı fenâdan her kim isterse masûn olmak

Misâl-i serv halka sâyesiyle dahı bâr olmaz (G.183/3)

Kış ve karın yağması

Kışın yağan kar her yeri beyaz bir örtü gibi kapatır. Bu durum klasik şiirimizde bazen kefene bazen de saç beyazlamış bir yaşlıya teşbih edildiği görülür. Beyitte yeryüzünün siyah saçına, kışın yağan karlar ak düşürür. Yaşlılık ile kışın birbirine teşbih edildiği bu beyitte, İzzet Molla’ya göre nasıl ki kış vakti gül bahçesini istemek boş bir beklenti ise, yaşlı bir insanın da gönül derdine düşmesi yanlış bir tutumdur.

Mûy-ı sefidoldıberf sen yine kıl fikr-i ruh

Fasl-ı zem-istânda seyri gül-sitân galat (G.29/11)

Kış ve buzlanma

Soğuk iklim bölgelerinde kar yağışının fazla olması ve yeryüzünde uzun süre kalması beklenen bir durumdur. Yağan karın soğuk hava sebebiyle erimemesi ve donması sonucunda buzlanmalar meydana gelmektedir. Kışın yağan karın buzlanması hayat koşullarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Klasik şiirimizde -özellikle şitâiyelerde-kar ile birlikte buz da konu olur. Beyitte hüsn-i tahlil yapan şair, buzun aşırı soğukluğu, gökyüzü şişesini korkudan titrettiğini, karın beyazlığı da güneşin gözünü kamaştırdığını söylemektedir.

Şîşe-i gerdûna virdi lerze havf-i incimâd

Çeşm-i hur-şîd eylemez oldı nigah-ı taraf-ı berf (G.272/4)

4.4.2. Kış İle İlgili Teşbih ve Mecazlar

4.4.2.1. Ateş

Kış ile ateş münasebeti, daha çok kışın şiddetine dikkat çekme sebebiyledir. Aslında kış ile ateş birbirinin zıddı olan kavramlardır. İzzet Molla'nın kaside, tarih ve kıt'alarında sıkça karşılaşılan sürgün hayatına ilişkin izler, gazellerinde de görülür. Bu gazeli Molla, Keşan'da yazmıştır. Kar yağışı genellikle sessizdir. Rumeli'de geçen çetin kıştan bahseden şair, bu kışın şiddetini” berf-i âteş-bâr” diye tasvir etmektedir. Sessizce yağan kar, şairin içine hasret düşürmüştür.

Sukût-ı selc ile düşdi derûna âteş-i hasret

Bu yıl yağdı diyâr-ı Rumili'nde **berf-i âteş-bâr** (G.161/2)

4.4.2.2. Ayrılık

Ayrılık ile kış arasındaki münasebet ikisinin de sıkıntı vermesi sebebiyledir. Şair sevgiliye duyduğu ayrılık acısının şiddetini kışın aşırı soğuğuna teşbih etmektedir fakat bundan şikâyet etmez, çünkü kışın şiddeti, baharın erken geleceğini, sevgiliye de erken kavuşulacağını müjdelemektedir.

Bulsa şiddet çekme gam '**İzzet şitâ-yıhicr-i yâr**

İtse hükmin zemherîr icrâ bahâr erken gelür (G.159/7)

Kış mevsiminde ayrılığın soğukluğu âşığın sinesini sıkıntı yaralarıyla doldurmuştur. Dünya bağı ise bu mevsimde lâle bahçesine dönmüştür.

Serdî-i fûrkat idüp sînemi pür-dâğ-ı mihen

Lale-hîz oldı zemistânda bu bâğ-ı kühen (G.398/1)

4.4.2.3. Beyaz Saç

Kış ile beyaz saç arasındaki münasebet, karın yağmasıyla siyah olan yeryüzünün beyaza bürünmesi sebebiyledir. Beyitte kış günü sevgilinin bahara benzeyen yüzünü

düşünmekten âşığın saçları ağarmış, âşık artık yaşlanmıştır. Bu nedenle bu yaşta ve bu mavsimde sevgilinin yüzünü de gül bahçesini de düşünmek yanlış bir davranıştır.

Mûy-ı sefid oldu **berf** sen yine kıl fikr-i ruh

Fasl-ı zem-istânda seyri gül-sitân galat (G.29/11)

5. AY “MEH, MAH”

5.1. UMUMİ OLARAK AY

Cahiliye devri Arapları, kamerî esasa göre tesbit ettikleri yılın on iki ayını Safer, Rebûlevvel, Rebûlâhir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir, Şaban, Ramâzan, Şevvalden oluşan olağan aylar (eşhûrünü'tiyâdiyye) ve Zilkade, Zilhicce, Muharrem, Recebden oluşan dört haram ay (eşhûrüne'atünhurûm) şeklinde ikiye ayırıyorlardı. Haram ayların üçü peşpeşe geldiği için "serd" (birbirini takip eden), diğeri de tek olduğu için "ferd" (münferid) diye adlandırılıyordu. Bu aylardan zilkade on birinci, zilhicce on ikinci, muharrem birinci ve receb yedinci aydır. Söz konusu dört ayın “haram aylar” şeklinde adlandırılması, bu aylarda savaşın haram kılınması, işlenen sevap veya günahlara başka zamanlarda yapılanlardan daha fazla mükâfat veya ceza verilmesi, böylece yılın diğer aylarından farklı bir önem ve saygınlığa sahip olmaları sebebiyledir¹⁸⁴

Ay, bir zaman mefumdur, bir yılda 12 ay mevcuttur, bu aylar Güneş'in ve Ay'ın durumuna göre gün sayısı olarak birbirinden farklılık göstermektedir. İslam âleminde bazı aylar çok önemlidir, özellikle üç ay “Recep, Şaban, Ramazan”, bu üç aylardan da özellikle Ramazan ayının gerek oruç ibadetiyle geçmesi gerekse bu ayın sonunda Ramazan Bayramı'nın olması, bu ayı oldukça önemli kılmaktadır. Ayrıca Muharrem ayında da tarihte birçok olayın yaşanması da onu diğer aylardan daha önemli kılmaktadır.

5.2. MUHARREM

Muharrem ayının bir diğer adı ise mâtem ayıdır. Çünkü Hz. Hüseyin bu ayda şehid edilmiştir. Şair, bu tarih beyitlerinde herhangi bir benzetme unsuru olarak değil, sadece Nezâket Hanım'ın bu ay içerisinde vefat etmesi sebebiyle Muharrem Ayı'nı zikretmektedir:

¹⁸⁴ Hüseyin Algül, “TDV. İslam Ansiklopedisi” *Haram Aylar Mad..*, C. 16, Ankara 1997, ss. 105-106.

Çerâğı eyleyüp hem-şîremün vaz'-ı cenin nâ-gâh

Figân kim irtihâl itdi cihandan **mâh-ı mâtemde**

Didüm tarih-i fevtin zümre-i nisvâna ey 'İzzet

Naîm oldı Nezâket Kadına me'vâ **muharremde** (Tarih 39/1-2)

5.3. NİSAN

Nisan bahar mevsiminin ikinci ayıdır, bu ay yağmurlarıyla meşhurdur. Kültürümüzde, nisan yağmurunun şifalı olduğu inancı vardır. Molla'nın içkiyi Nisan yağmurlarına teşbih ettiği bu beyitte, içkinin âşık için iksir, zâhid için zehir olduğunu söylemektedir.

Âb-ı nîsân-veş bakar her şahsun isti'dadına

'Âşıkâ iksîr-i a'zam zâhîde semdür şarâb (G.27/3)

5.4. RAMAZAN

Ayların içinde özellikle Ramazan, İslam âleminde inanç ve kültürel anlamda çok önem arz etmektedir. Bu bakımdan Ramazan ayı; muhtevasında taşıdığı büyük maddî ve manevî zenginliği, inanç dünyamızdaki önemi, kültür ve gelenek anlamında uygulamaları ile zengin bir birikim ortaya çıkarmıştır. Osmanlı devletinin geneli ve başkentinde Ramazan ayı; ortaya çıkan farklı tezahürleri dolayısıyla yalnızca oruç, teravih, Kur'ân, sosyal yardımlaşma ve benzerlerinden ibaret bir ibadet ayı olarak görülmüş, bu sayılan özellikler Ramazan'ın bütün Müslüman toplumlarında rastlanan dinî boyutunu ifade ettiği görülmüştür. Bunun yanı sıra bu kutsal ay, aynı zamanda Müslüman topluluklarının her birinde buldukları iklim, coğrafi şartlara ve dünya görüşlerine göre ayrı ayrı örflerin doğmasına da yol açmıştır.¹⁸⁵

Ramazan ayı oruç ayıdır, önceleri bu ayda meyhaneler kapatılır, içki içmek yasaklanırdı. Hatta gün içinde bütün lokanta ve meşrubat içilen yerler Ramazan ayında kapatılırdı. Beyitte bu sosyal duruma vurgu yapan şair, Ramazan'ın keyfine varıp bir süre içki içmeyi bırakalım demektedir.

¹⁸⁵ Halit Dursunoğlu, "Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, Erzurum 2003, ss.9-29.

Şimdilik bâde içüp rağmına dehhâllerün

Ramazân keyfine and içmeyi tehîr idelüm (G.376/5)

Osmanlı Türkçesi'nde müptela manasında kullanılan tiryaki, Ramazaniyelerde sıkça kullanılan kelimelerden biridir. İçki, afyon, kahve ve tütün gibi keyif verici maddelere bağımlı olan tiryakiler, Ramazan'ın vazgeçilmez tiplerindedir. Ramazan boyunca içki ve afyon gibi keyif vericilerden uzak durmak zorunda kalan bunlar, bu ayın bir anlamda mağdurudurlar.¹⁸⁶ İzzet Molla afyon, tiryaki ve ramazan sözcüklerini birlikte kullandığı bu beyitte, Ramazan ayında tiryakilerin sahurda afyon kullandıklarını eğer sahurda aldıkları afyonun etkisini bitirirse Ramazan'da gizli yapılan şeylerin ortaya çıkacağını, hatta tiryakilerin de gün içinde gizlice aldıkları afyonun açığa çıkacağını söylemektedir.

Bitse tiryâkîlerün afyûnı

Tükenürdi ramazân mazmünü (Msnv.22/46)

5.5. ŞEVVÂL-ZİL-HİCCE

Keçecizâde İzzet Molla divanlarında sadece bir beyitte Şevvâl ve Zi'l-hicce aylarından bahsetmiştir. Şevval ayının birinci günü Ramazan Bayramı'dır fakat sevgilinin hilâl kaşından mahrum olan âşıklar için bayram günü dahi yasla geçecektir

Hilâl-i ebruvân-ı yârdan mahrem olan şahsa

Bu mâtem-hânede şevvâl ü zil-hicceyle 'îd olmaz (G.24/8)

6. GÜN/GÜNLER “YEVİM, EYYÂM, RÛZ”

6.1. UMUMİ OLARAK GÜN/ GÜNLER

Gün bir zaman mevhumudur. İzzet Molla gün kelimesini” bugün, ol gün, bir gün, rûz “gibi belli bir mana ve hususiyet belirtmeden beyitlerindedeki kullanmıştır. Ayrıca gün onun beyitlerinde gün mevhumu “rûz-ı ezel, rûz-ı hecr, rûz-ı vedâ, rûz-ı vuslat, rûz-ı saîd” şeklinde sözkonusu olur.¹⁸⁷ Gün sözcüğü, gece ile gündüzü içinde barındıran 24 saatlik bir zaman dilimidir. Beyitlerde sık sık “şeb u rûz, leyl u nehâr” kavramları birlikte anılır. Bu kavramların şiirlerde birlikte kullanılmasının nedeni âşığın

¹⁸⁶ Hasan Yekbaş: Ramazan'ı Divan Şiiri Metinlerinde Okumak, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Say. 6, Yaz 2012, ss.173-228.

¹⁸⁷ Kurnaz, a.g.e., s.488.

ızdırabının sürekliliğine vurgu yapılması sebebiyledir. Felek, gönül ehline sürekli verdiği sıkıntılar sebebiyle zamanı dahi onlara unutturur. İzzet Molla'da Ahmet Paşa'nın durumunu düşündükçe gece ile gündüzü unuttuğunu söylemektedir:

Şeb ü rûzı bana gerdûn unutturmuş idi

Görüp ol hâlet ile anı sabah u ahşam (K.2/60)

Âşık, sevgilinin hasretinden başka hiçbir şey düşünemediği için, gece gündüz gam ve keder içindedir.

Gam-ı leyl ü nehârumuz ancak

Gam-ı leyl ü nehâr-ı hicründür (G.94/2)

‘İzzet Molla zor bir yaşam sürmüştür. Hayatındaki bu zor günleri” kara gün, siyeh-rûz, rûz-ı mahşer, rûz-ı kıyamet, rûz-ı ceza, rûz-i vaveylâ, rûz-i gam” gibi terkiplerle beyitlerinde sık sık andığı görünmektedir.

Kara gün “rûz-i siyeh”: Sıkıntılı günler için kullanılır. Kara yas ve elemin rengidir. Âşık sevgilinin güneş gibi yüzünden ayrı kalınca baht yıldızı kararmış, gündüzü gece olmuştur.

Necm-i bahtum mihr-i rûyından o mâhun kıldı dûr

Bir kara gündür bana leyl ünehâr-ı intizâr (G.105/4)

Âşığın ayrılık hasretiyle gündüzü geceye dönmekte, bu karanlık ona sevgilinin kâkülünü hatırlatmaktadır.

Ol kadar şâm-ı firâkında siyeh-rûzam kim

Gıpta-i kâküli oldı seher-i endişe (G.459/3)

Geçmiş günler gelecek günlerin aynasıdır:

Halk arasındaki düşünceye göre insan, geçmişte ne gördüyse ne yaşadıysa gelecekte de aynısını göreceğine inanılır. Aslında bu düşünce kısmen doğru olsa da yine yanılma payı vardır. Çünkü insan geçmişinde ders alarak geleceğini sağlam temeller üzerine kurabilir. Örneğin Cemil Meriç” Geçmiş geleceğin malzemesidir.” der. İzzet Mollâ'nın hayatı, sürgün ve sıkıntılarla geçmiştir, şairin bu sıkıntılı yaşamı, beyitlerine de yansır. Geçmiş yaşamında sıkıntı çeken şair geleceğine de pek umutla bakmaz.

Bilürem ben geçeninden gelecek eyyâmı

Mihnet-i dem-be-dem ü derd-i pey-â-peyle gelür (G.103/3)

Mâtem günü” rûz-i mâtem”:

Matemin bir diğer eş anlamlısı yastır. Toplumlarda kötü bir olay, bir felaket baş gösterdiğinde toplum üzüntüsünü dışa vurmak için o günü yas ilan eder. Tarihte de mâtem günü denildiğinde akla ilk gelen Hz. Hüseyin’in şehadet şerbetini içtiği Kerbela olayıdır. Bu olay her ne kadar bütün İslam âlemini derinden etkilese de, daha çok Alevi-Bektaşî toplumunda yas haline gelmiştir. Her yıl Muharrem ayının ilk on gününü bu kesim, yasla geçirir. Divan şiirinde de bu konunun çok işlenmesi sebebiyle “Maktel, Maktel-i Hüseyin” denilen bir tür ortaya çıkmıştır. Beyitte Muharrem ayında yas tutan Bektaşîlere şarap hem-demlik yapmış, bu ayda Bektaşîler Yezid’e lanet okumuşlardır.

Hem-dem-i Bektâşiyân-ı rûz-ı mâtemdür şarâb

Bezm-i nefrîn-i Yezîd-i hîze elzemdür şarâb (G.27/1)

Rûz-ı mahşer, rûz-i cezâ”:

İslam inancına göre kıyâmet gününe inanmak imandandır. Bütün canlılar öldükten sonra kıyamet günü yeniden dirilecektir. Kıyamet gününün bir diğer adı da Mahşer’dir. Mahşer gününde bütün hesaplar görülecek, mizan terazisi kurulacak, insanlar dünyada yaptıkları amellerine göre günah veya sevaplarıyla hesaba çekilecektir.

Kıyâmet günü divan şiirinin de önemli konularındandır. Âşık sevgiliye “ey sevgili, aşkınla heba olanı kıyâmet gününde diğerleriyle bir tutma.”diyerek uyarılmaktadır:

Fikr it ey şûhrûz-ı mahşer var

İtme agyâr ile hisâb beni (G.516/4)

İnsan, geçen zamanına özülür, her geçen gün ömürden bir gün eksilir. Ömer Hayyamın dediği gibi:

Her sabah yeni bir gün doğarken

Bir gün de eksilir Ömürden

Şafak bir hırsız gibidir

Elinde fenerle gelen

Mahşerin ateşi odunsuzdur, herkes kendi ateşinin odununu bu âlemden götürür. İzzet Mollâyı da Mahşer korkusu sarmıştır. Bu korkuyla sürekli ağlamakta, kirpikleri mum gibi yanmaktadır.

Tutuşdı âteş-i bî-dârî-i mahşerle çeşmânum

Misâl-i şem'yanmakda geçen eyyama müjgânum (G.381/1)

Kıyam, ayağa kalkmak, ayaklanmak anlamındadır. Ölümden sonra tekrar dirilmek anlamında kullanılan kıyam veya kıyâmet, divan şiirinde sevgilinin ayağa kalkıp yürümesiyle âşıkların canlanıp ayaklanması şeklinde düşünülür. Sevgili ayaklanınca bî-tâb olan âşıkları, onu izlemek için canlanır ve meydana çıkarlar, ortalık kıyâmete döner. Kıyâmet sıkıntısı bir günlüktür, her halükârda geçip gider lakin sevgilinin kıyâmet boyunun gamı âşığa her gün gam ve elem vermektedir.

Gam-ı rûz-ı kıyâmet her ne hâl ise geçer gündür

Gam-ı kadd-i kıyâmet-iştihârûn bana her gündür (Mtl. 85)

Kıyâmet günü, günah ve sevapların mizanda tartıldığı gündür. Kim zerre miktar iyilik yapmışsa sevabını görecektir, zerre miktar kötülük yapmışsa da cezasını çekecektir. Eğer ceza gününde fasıklara şahitlik etmeleri için günâhkarlar seçilirse bunlar, fasıkların salih insan olduklarına dair şahitlik ederler çünkü bu iki kesim insan da günahkârdır, birbirilerinin aybını örtmeleri tabiidir.

Tutulsa rûz-ı cezâda şehâdet-i fâsık

Salâh-ı hâline şâhid olur güneş-kârân (Trh. 8/5)

6.2. GÜN İLE İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLAR

6.2.1. Delilik “Cünun”

Gün ile delilik arasındaki münasebet, daha çok baharın günleriyle alakalıdır. Havalara göre kişiler bazen kendilerini zinde ve mutlu hissederken; bazen huzursuz, yorgun bir halde olurlar. Bu değişiklikleri tıbben açıklayan uzmanlar, mevsim değişikliklerinin insan vücudunda hem fizikî hem de ruhî birtakım değişikliklere sebep olduğuna dikkat çekerler. Bahar günlerinde yaşanan bitkinliğe “bahar yorgunluğu” ya da “baharbaşına vurdu” denir. Divan şiirinde şâirler, bir yandan baharla ilgili olumlu duygularından bahsederken diğer yandan da bahar geldiği için âşıklıkların şeydalıkları ve rüsvâlıklarının arttığından bahsederler ve bu mevsimin de delilik zamanı olduğunu

söylerler.¹⁸⁸Ahmet Talat Onay ise bu durumu şöyle izah etmektedir: *Bahar ve sonbahar: Vucutlarda kan deverânının tebeddül zamanıdır. Cinnet, beyindeki akıl ve muhakeme hüccesine kanın fazla hücumundan ileri gelir; yani bir nevi dimâğinezftir. Bu mevsimde ağaçlara su sereyân eder; insanların, hayvanların vücutlarına da zindelik, cevvaliyet yayılır. İşte bunlar gibi kanı güir delikanlılarda kabına sığmazlık olurmuş. Delilerin cinneti bilhassa bu mevsimde artarmış.*189

Âşk delisi denildiği zaman akla ilk kelen Mecnûn olur. Mecnûn Leylâya olan aşkından çıldırmış, çöllere döşmüştür. Bahar günlerinde sevgiliyi göremeyen Mecnûn sakinleşmiş, deliliği geçmiştir.

Eyyâm-ı cünûnı geçdi Kays'un

Şimdi sayılan zamân-ı dildür (G.100/2)

6.2.2. Fesâd

Beyitte şair memduhunu övme arzusuyla günleri fesâd kişilere teşbih etmiştir. Memduhun tuğuna mutluluk rüzgârları âşik olmuş, fesad günler de pervane gibi onun parlak kılıcının etrafında dolanmıştır.

Perçem-i tuğna meftun nesîm-i nusret

Lemâ-itîğine pervâne fesâd-ı eyyâm (K.27/22)

6.2.3. Gam

Keçizâde İzzet Mollânın hayatı zorluklarla geçmiştir. Şairin psikolojisinden izler, beyitlerinde de görmek mümkündür. Molla, sıkıntılı geçen hayatından dolayı her şeyden el ayak çekerek her gece kendisini içkiye verdiğini söylemektedir.

Bana itdürdi **gam-ı eyyâm** her şeyden ferâğ

Ben de rağmen gicelerde eylemem meyden ferâğ (G.261/1)

6.2.4. Güzel

Günler ile sevgilinin güzelliği arasındaki münasebet, gündüzünün aydınlığı sebebiyledir. Divan şiirinde sevgilinin yüzü güneş, benleri ise yıldızdır. Sevgilinin gün

¹⁸⁸Göre, a.g.m., ss.283-296.

¹⁸⁹ Onay, a.g.e., s.58.

yüzünde gündüz vakti yıldızlar belirir. Yıldızlar gece çıkması sebebiyle şair, bu yıldızın sevgilinin gün yüzüne has bir yıldız olduğunu söylemektedir.

Degül sitâre-i hâlün felekde meşhûdum

Nehâr-ı hüsnüne mahsûs başka kevkebdür (G.157/8)

6.2.5. Koca Karı ('acûz)

Günlerin yaşlı bir kadına teşbih edilmesi, zamanın eskiliği sebebiyledir. Kâinat var olduğundan beri hiç aksamadan gece ile gündüz olmuştur. Koca karı olan günler yahut zaman her şeyi görüp geçirmiştir. Herkes yaşlı günlerin içinden geçtiği için o herkesin hikâyesini bilir. Bu sebeple 'acûz-ı eyyâm Rüstem' in hikâyesini çocuklara anlatsa da bunda şaşılacak bir durum yoktur.

Asâfâ itse n'ola ba'd-ez-înefsâne-i şâm

Mesel-i Rüstem'i sıbyâna 'acûz-ı eyyâm (K.2/1)

6.2.6. Mutluluk

Âşık çektiği aşk acısından mutludur, hatta acısının çoğalmasını ister. Leylâ ile Mecnûn mesnevisinde Mecnûn' un babası oğlunu bu aşk ızdırabından kurtulması için Kâbeye götürür fakat Mecnûn Kâbe'de aşk derdi daha da artsın diye duada bulunur. Bu durumu Fuzûlî'nin beyitlerinde de görmek mümkündür.

Menüm tek hiç kim zâr ü perîşân olmasın yâ Rab

Esîr-i derd-i ışk u dâğ-ı hicrân olmasun yâ Rab

Âşık, aşk acısından hiçbir zaman şikâyet etmez, aştan şikâyet etmek zayıflıktır, gözü kesmeyen kişi bu yola giremez. Felek, bütün günlerini âşığı mutlu etmek için sunsa da yine âşık, aşk acısının bir anını bile bu mutluluğa değişmeyecektir.

Eyyâm-ı neşâtı felegün bir yere gelse

Bir ân gam-ı 'aşkı tebâh itmege değmez (G.200/4)

6.2.7. Sâkî

Günler ile sâkî arasındaki münasebet, günlerin sürekli hareket halinde olması sebebiyledir. Beyitte bir gariplik sözkonusudur. Pîr-i mey duada bulunurken, Hristiyan

çocuğu bu duaya amîn demiştir. Bu sebeple günler sarhoş olmuş, devran ise ters dönmüştür.

Dest-güşâ pîr-i mey muğ-beçe âmîn-hân

Sâkî-i eyyâm mest gerdiş-i devrân galat (Asr.G.29/9)

6.2.8. Yüz

Sevgilinin yüzünün parlaklığı ve güzelliği gündüze teşbih edilir. Bu hayalde gece ise sevgilinin saçına benzetilir. Âşık, sevgilinin gün yüzünden mahrum kalmış, ona sevgilinin saçlarını andıran gecenin karanlığı nasib olmuştur. Bu sebeple âşık, gönlü için sevgilinin saçlarını mekân edinir.

Görsün mi o hiç rûz-ı rûşen

Kim zülf-i siyeh mekân-ı dildür (G.100/4)

7. GÜNÜN BELİRLİ VAKİTLERİ

7.1. SABAH “SEHER, SUBH, ŞAFAK”

7.1.1. Umumi Olarak Sabah

Günün tan yerinin ağarmadan önceki vaktine seher, ağardığı vaktine de şafak denir. Daha sonra güneşin doğmasıyla da sabah olur.

Seher vakti, divan şiirinde hem zaman unsuru hem de tabiat hali olarak geniş bir şekilde ele alınır.¹⁹⁰ Sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri âşığın seher vakti belli belirsiz ettiği ah gibi belli belirsizdir.

Gelmede hatt-ı siyeh belli belürsüz rûyına

Çekdigüm âh-ı seher-veş zâhir olmuş olmamış (G.231/2)

Ay, gece ve güneşin kişileştirildiği bu beyitte, ay ile gece birleşerek seher vaktinin hafifçe ağaran durumunu taklit etmeye çalışırlar fakat güneş gönüllüler sabah fermanının pençesini çekerek onların bu planını bozmuştur.

¹⁹⁰ Hüseyin Güfta, “Divan Şiirinde Vakti Seher”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klasik Türk Edebiyatı Özel Sayısı*, Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı, ss.94-135.

Şâm iderdi mâh ile taklîd-i mensûr-ı seher

Çekmese hur-şîd-diller pençe-i fermân-ı subh (Asr.G.15/7)

Şafak vakti, tan yerinin tam olarak ağardığı, güneşin doğuşundan önceki beliren aydınlıktır. Şafak, şiirlerde işlenen önemli konulardan biridir. Güneşin doğmasından önceki şafak kızılılığı, kan, kına veya şarap kadehi olarak düşünülür. Gecenin bitmesinin ardından şafak vaktinin karanlığı yırtarcasına ortalığı aydınlatması, şairlere ilham kaynağı olur. İzzet Mollâ'nın caminin onarımına düşürdüğü bu tarih beytinde şair, hüsn-i talil yoluyla şafak vakti gök yüzünün aydınlanmasına caminin mihrabının sebep olduğu söylemektedir.

Eyledi mihrâbına çâk-i girîbân âsmân

Oldı mânend-i şafak ol matla'-ı nûr-ı mübîn (Trh. 69/5)

Sabah: Sabah vakti güneşin doğmasıyla her taraf aydınlanır. Bu vakitte her şeyin görünür hale gelmesi ve yeni bir günün başlaması, şiirlere de konu olur. Aşağıdaki beyitte sabah olmuş, her taraf aydınlanmıştır. Bu aydınlıkta sevgilinin ay gibi parlak yüzü görününce, güneş bu parlaklık ve aydınlık karşısında doğduğuna pişman olmuştur.

Rûyın o mâhun idüp gün gibi rahşân subh

Togdığına eyledi mihri peşimân subh (G.66/1)

Sabah rüzgârı (Bad-ı subh), sabah vakti Kuzeydoğu'dan esen, hafif ve güzel kokular getiren rüzgâra sabah rüzgârı denir. Bu rüzgâr sabah vaktinde esmesi sebebiyle (sabah yeli, bâd-ı seher, bâd-ı subh, nesîm-i subh, bâd-ı seher-gâh, ...) şeklinde isimlendirilir. Divan şiirinde sabah rüzgârının birçok görevi vardır. Örneğin: goncanın açılıp gül haline gelmesini sağlar, lâleye kırmızı rengini verir, nergisin gözünü açar, serviye yeşilliklerle donatır. Sabah rüzgârı, tabiatla ilgili görevlerini yerine getirdikten sonra âşıkların meclisine uğrar. Sevgiliden haber, koku... vb. âşığa iletir. Sevgiliyle âşık arasında peyk görevini üstlenir.¹⁹¹ Ah ile sabah rüzgârı arasındaki münasebet, ikisinin de hava olması sebebiyledir. Sabah rüzgârı, gonca olan sevgiliden haber getirir, sevgiliye de âşığın âh u zârını götürür.

Bâd-ı nesîme sor varup ol gonçeden haber

Ey peyk-i âh düşdi yine ilticâ sana (G.12/2)

¹⁹¹ H. Dilek Batıslam, "Divan Şiirinde Sabâ", *Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu Armağanı II), Osmanlı Araştırmaları XXVI 2005, ss.96-117.*

İlkbahar mevsimi, tabiatın canlandığı, ağaçların çiçeklendiği, her yerin yeşilliklerle bezendiği mevsimdir. Sabah rüzgârı ilkbahar mevsiminde esmesi sebebiyle güzel kokular yayar. Âşık, sabah rüzgârının getirdiği kokuyu kime veya neye ait olduğunu bilir. Sabah rüzgârı, anbere benzeyen fakat anberden daha güzel olan sevgilinin saçının kokusunu getirmiştir.

Bûy-ı ‘anberle şemîm-i sünbûli fark eylerüz

Kokladuk bâd-ı sabâyı taraf-ı kâkülde gelür (G.164/4)

7.1.2. Sabah İle İlgili Teşbih ve Mecazlar

7.1.2.1. Göğüs “sîne”

Sabahın sîne ile münasebeti, sinenin de sabah aydınlığı gibi parlak ve güzel olarak düşünülmesi dolayısıyladır. Bu sîne sevgilinin beyaz sinesi olabileceği gibi âşığın aşk ateşinden dolayı yanan sinesi olarak da düşünülür. Âşığın, aşk ızdırabından dolayı sînesinden çıkan ah dumanı geceye, bu sînedeki ateşin parlaklığı da şafak vaktini gösterecektir.

Subha kalsun **şafak-ı sinedeki** tâb-ı beyân

Dûde-i âh-ı dili göstereyüm sâde bu şeb (G.17/6)

7.1.2.2. Gözyaşı (Eşk)

Şafak ile gözyaşı arasında parlaklık nedeniyle münasebet kurulur. Sevgilinin hasretiyle gece ağlayan âşığın yanan gönlünden yükselen ah dumanı, gökyüzünü gecedan sabaha kadar karartırken, onun gözyaşları da şafağa renk verip gökyüzünü aydınlatacaktır.

Dûd-ı âhumla idüp çerhi siyeh tâ-be-sabâh

Vireyüm reng-i diğer **eşk-i şafak-tâba** sabâh (G.69/1)

7.1.2.3. Kına” Hınnâ”

Güneşin doğmadan evvel gökyüzünde oluşturduğu kızılığa şafak denir. Bu kızılık şairlerin muhayyilesinde kına, kan, şarap... vb. gibi unsurlara teşbih edilir. Şairin güneşin doğuşunu tasvir ettiği bu beyitte güneş hızlıca dağın ardından çıkınca şafağın rengini kınaya döndürmüştür.

O rütbe tîz-revdür kim gelüp cevîlâna bir ânda

Olur dñnbâle-i mevzûnına **reng-i şafak hınnâ** (K.2/50)

7.1.2.4 Kucak” Aguş”

Sabahın sevgilinin yüzüne teşbih edildiği bu beyitte güneş, sevgilinin yüzünün parlaklığını görünce sabahın kucağından ayrılarak kendini feda eder.

Agûş-ı subhı bir nefes içre fedâ ider

Gâyet şebîhdür o fedâ-kâra âftâb (G.22/3)

7.1.2.5. Nimet

Her sabah, her gün ömür olarak insana bahşedilen bir nimettir. Ayrıca her gün seher vaktinde rızık dağıtıldığına da inanılır. Molla'nın sabah vakti yeryüzüne saçılan ışıklarını yaratılmışlara dağıtılan rızıklara, güneşi ise ekmeğe teşbih ettiği bu beyitte, şair gökyüzü sabah renginin nimetleri için hergün güneş ekmeğini dünyaya sunması şeklinde düşünür.

Nân-ı mihri âsmân itmiş idi çokdan dirîğ

Olmasa mebzûl-i ‘âlem ni’met-i elvân-ı subh (Asr.G.15/4)

7.1.2.6. Pîr

Bahar sabahında esen rüzgâr tabiatı canlandığı için genellikle Hz. İsa'nın ölüleri dirilten nefesine teşbih edilmektedir. Ayrıca pîrlerin nefesi şifalı olduğuna inanılır. Bu sebeple güneş, sabah pîrinin nefesiyle çıkmış, gece vakti ise mağaraya girmiştir.

Enfâs-ı pîr-i subha teveccühle fer bulur

Bî-hûde mi girer giceler gâra âftâb (G.22/2)

7.1.2.7. Sütûn

Sütûn, bir şeyin dik durması, sağlam olması için kullanılan destektir. Aşğıdaki beyitte gökyüzü bir çadır, sabah ise bu çadırı ayakta tutan bir direk şeklinde düşünülmüştür. Her ne kadar sabah sütûnu gökyüzü çadırını ayakta tutsa da şairin âhı, bir gece mutlaka bu çadırı yıkacaktır.

Yıkar bir gice çerhi tîşe-i âhum ‘inâd itme

‘Amûd-ı subha sen ey mihr-i envâr i’timâd itme (G.683/1)

7.1.2.8. Yaka Yırtılması

Divan şiirinde gece, siyah elbiseye teşbih edilir. Sabahın olmasıyla da gökyüzünün bu siyah elbiseyi yırtarak üstünden attığı düşünülür. İzzet Molla'nın elbiseyle gece arasında ilgi kurduğu bu bendde, şaire göre sabah sevgiliye âşık olmuştur. Ay, güneş ve yıldızlar sabaha sevgiliyi hatırlattıkça, o da ayrılık hasretiyle karanlık elbisesininin yakasını yırtmıştır.

Ol âftâb-ı hüsne nigâh eyleyen çü subh

Âfâkı reşk-i pertev-i mah eyleyen çü subh

En sonra necm-i bahtı siyâh eyleyen çü subh

Ol mâha iftirâkdan âh eyleyen çü subh

Çâk itmesün de ceyb ü girîbanı neylesün (Thms.16/2)

7.1.2.9. Yüz “Rûy”

Sabahın sevgilinin yüzü ile olan münasebet, sabahın da sevgilinin yüzü gibi beyaz ve parlaklık olarak düşünülmesi sebebiyledir. Divan şiirindeki sevgili henüz on üç on dört yaşlarındadır. Yüzündeki ayva tüyleri yeni yeni çıkmaya başlamıştır. Seher vakti, dünya daha tam aydınlanmaz, bu karartı âşığa yeni yetişen sevgilinin yüzündeki tüyleri çağırıştırır. Âşık, seher vakti âh çekmeye başlar. Ayrıca “ah”ın da siyah olarak düşünüldüğü unutulmamalıdır.

Gelmede hatt-ı siyeh belli belürsiz rûyına

Çekdigüm âh-ı seher-veş zâhir olmuş olmamış (G.231/2)

7.2. GÜNDÜZ (GÜN, NEHÂR, RÛZ)

7.2.1. Umumi Olarak Gündüz

Gündüz, güneşin doğuşundan batışına kadar olan zaman dilimini oluşturur. Gece ile birlikte zikredildiğinde zamanın sürekliliğini gösterir. Bu sebeple “Rûz u şeb, leyl ü nehâr, gece gündüz” ifadeleri birlikte kullanılır.¹⁹²

İzzet Molla, ced-be-ced Mevlevî bir şairdir. Molla’ya göre tek kurtuluşu ve onun tek umudu, Pîr’in dergahına” Mevlevî dergâhı” girmesidir. Eğer bu durum gerçekleşmezse gece gündüz şairin gözleri gözyaşlarından kurtulamayacaktır.

Halka-i der-gâh-ı Pîr olmazsa ‘İzzet rûz u şeb

Giryeden vâreste olmaz çeşm-i gam menûsumuz (G.216/7)

Gece ve gündüzün oluşumu, dünyanın dönüşü esnasında meydana gelir. Gece ay, gündüz ise güneş dünyayı aydınlatır, bu durum dünyanın düzenli bir şekilde dönmesinden dolayıdır. Divan şiirinde gece ile gündüzün birlikte zikredildiği gibi ay ile güneş de birlikte zikredilir. Ay ile güneş iki şehzade olarak tasavvur edildiği bu beyitte. Bu iki şehzade leyl ü nehâr ayetini gece gündüz ezberleyip okumaktadırlar.

Mihr ü mehden bu iki şeh-zâdedür ancak murâd

Ayet-i leyl ü nehârı itdi ez-ber rûz u şeb (K.5/27)

7.2.2. Gün İle İlgili Teşbih ve Mecazlar

7.2.2.1. Eser

Eser ile gün arasındaki münasebet, eserin açıklığı, anlaşılabilirliği ve herkes tarafından bilinip meşhur olması sebebiyledir.

Eseri gün gibi meşhûr olup dillerde

Kalmaya zerre kadar şâ’irün iğrâkına yer (K.16/15)

7.2.2.2. Yanak” Ruh”

Gündüz ile yanak arasındaki münasebet, yanağın da gündüz gibi beyaz ve parlak olarak düşünülmesi sebebiyledir. Sevgilinin yanağı güneş, alını ise aydır. Gece,

¹⁹² Güven, *a.g.e.*, s.129.

sevgilinin yanağının parlaklığı yatağa yansınca sevgili bu aydınlığı sabah aydınlığı zannedip uykusundan uyanmıştır.

Mihr-i ruhundur iden bisteri **mânend-i rûz**

Yat uyu ey meh-cebîn olmadı el-ân subh (G.66/3)

7.2.2.3. Yüz “Rûy”

Gündüz ile yüz münasebeti, yanak bahsinde olduğu gibi yüzün de beyaz ve parlak olarak düşünülmesi sebebiyledir. Sabah güneşin doğmasıyla kainât aydınlanır, ay gibi güzel olan sevgili de ortaya çıkar. Güneş, sevgilinin güzelliği karşısında doğduğuna pişman olur.

Rûyın o mâhun idüp gün gibi rahşân subh

Togdığına eyledi **mihri peşimân** subh (G.66/1)

Sevgilinin yüzünün parlaklığı her ne kadar güneş ile kıyaslansa da aslında güneşin parlaklığı, onun yüzünün yanında sönük kalır. Sevgili sık sık ortalıkta görünmez. Âşıklar hep hasret içinde onun gelmesini bekler. Sevgiliyi hasret ile bekleyen âşıkların halleri günden güne daha da perişan olmuştur.

Görmeyeli **gün yüzün** hayli zamân oldu gel

Zerrelerün gün-be-gün hâli yamân oldu gel (G.347/1)

7.3. AKŞAM/GECE “LEYL, MESÂ, ŞAM, ŞEB”

7.3.1. Umumi Olarak Gece

Güneşin batışıyla başlayıp doğuşuna kadar geçen süreye gece denir. Gecenin karanlık olması, bu vakitte el ayağın çekilmesi sebebiyle gece, insana genellikle sıkıntı ve üzüntü verir. ¹⁹³Şiirlerde akşam ve gece, ay ve yıldızlar çeşitli hayaller içinde ele alınır. Gece, genellikle gündüz ve sabah ile tezat meydana getirir (...) “Gece gündüz, leyl u nehâr; rûz u şeb” gibi unsurlar, aynı zamanda zamanla ilgili bir süreklilik arz etmektedir. ¹⁹⁴Ay ile güneşin iki şehzadeye teşbih edildiği bu beyitte, bu iki şehzade leyl u nehâr ayetini gece gündüz okurlar. Beyitte zamanın sürekliliği mazmunu verilmiştir.

¹⁹³ Sefercioğlu, *a.g.e.*, s.362.

¹⁹⁴ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 492.

Mihr ü mehden bu iki şeh-zâdedür ancak murâd

Ayet-i leyl ü nehârı itdi ez-berrûz u şeb (K.5/27)

Gece ve ay

Gecelerin güzelliği ay ile meydana gelir, Ay'ın bu güzelliği sevgiliye teşbih edilir. O her gece görünmez, sabit bir yerde durmaz, yükseklerde bulunur, gecenin karanlığını aydınlığa çevirir.¹⁹⁵ Ay ile ilgili teşbih ve mecazlar, şiirlerde oldukça yoğun bir şekilde ele alınır. Sabahın erken vaktinde dua veye bedduaların kabul edildiği düşünülen bu beyitte, âşık gece Ay olan sevgiliyi beklemektedir, sevgilinin gece gelmemesi, âşığın seher vaktine kadar âh etmesine sebep olacaktır. Seher vakti yapılan ah ise sevgiliyi tutacaktır.

O meh bu gice de kalmazsa bizde ahşâma

Havâle-i eser-i âh-ı subh-gâh iderem (G.358/3)

Gece ve yıldızlar

Gece olunca yıldızların çıkması, güneşin doğuşuyla kaybolması ve sayılarının çokluğu bakımından şiirlerde yıldızlar ile gecenin birlikte anılmalarına neden olur. Yıldızların âşığın gözlerine teşbih edildiği hayalde, âşığın sürekli ağlaması sebebiyle gözlerine perde inmiştir, bu sebeple gün içinde gökyüzü gözünde kararır.

Getürmişdi remed çeşm-i kevâkib eşk-i hasretle

Degül şeb bir siyeh-gün perde asdı târem-i vâlâ (K.2/15)

Gece(helva)sohbetleri, gece toplantıları

Önceleri birkaç arkadaş kış gecelerinde vakit geçirmek için aralarında –ârifâne usulüyle-para toplayarak helva yapmak ve gece sohbet eşliğinde bir araya toplanırlardı. Bu bir gelenektir. Türkler'de helva sohbeti eskidir. Fakat en zevklisi, en tatlısı Lâle Devri'inde yapılandır.¹⁹⁶ Beyitte gece, helva sohbeti esnasında âşık konuşulanları duymuş, sevgilinin ona dudaklarını sunacağını öğrenmiştir.

Bir şeker çignediler sohbet-i helvâda bu şeb

Yâr la'lin sunacakmış bana tenhâda bu şeb (G.17/1)

¹⁹⁵ Pala, a.g.e., s.42.

¹⁹⁶ Onay, a.g.e., s.190.

Gece olunca mumun yakılması

Gece vakti karanlık çökünce aydınlığın sağlanması için mumlar yakılır, aydınlık sağlanırdı. Mumun yanarak yok olması, divan şiirinde çeşitli hayalleri beslemiştir. Mumun yanması ve eriyerek tükenmesi sebebiyle divan şiirinde âşığın muma benzetilmesine neden olmuştur. Mumun yanması ve eriyerek tükenmesi sebebiyle divan şiirinde âşık muma teşbih edilir. Âşığın bedeni, mumun eriyen kısmı; âşığın canı , mumun fetili; âhı, dumanı;âşığın sararmış yüzü de mumun alevi şeklinde düşünülür. Beyitte âşık, aşk meclisinde yerini almış, sabaha dek aşk ateşiyle mum gibi yanarak bu meclisi aydınlatmıştır.

Bezm-i ‘aşk içre yerin boş komadı yan molla

Subha dek şem’-i şeb-ârâ gibi yandım bu gice (G.449/4)

Derdümi Şems’e yarın söyleyem inşâ’allâh

Yanmadan hâl-i dili şem’e usandım bu gice (G.449/7)

7.3.2. Bazı Önemli Geceler

7.3.2.1. Mi’râc Gecesi

Mi’râc gecesi, Hz. Muhammed’in göğe yükseltildiği gecedir. Müslümanlar arasında kutsal gecelerden biridir. Bu gecenin gündüzü oruçlu, gecesi de sabaha kadar ibadetlerle geçirilir. Beyitte Hz. Cebrâil Ay yüzlü sevgiliyi (Hz. Muhammed) Mi’râc’a yükseltmek için gelmiştir. Hz. Cebrâil Hz. Muhammed’in nurunu Burc-i Ümmühânî’de görünce karanlık gecede gözleri aydınlanmıştır

Gelüp Cibrîl o mâhı buldı burc-ı Ümmühânî’de

Güneşden rûşen oldı çeşmine ol leyle-i zulmâ (K.2/36)

Mi’râc gecesinde gökyüzü, Hz. Muhammed’in yüzünün nûruyla aydınlanmıştır. Bu sebeple güneşin nuruna ihtiyaç kalmamıştır.

O şeb ecrâm-ı eflâk aldı fer vech-i Muhammed’dan

Şu’â-yı âftâbın’eylesün ol leyle-i kamrâ (K.2/17)

7.3.2.2. Kadir Gecesi

Kadir gecesi, Ramazan ayındadır fakat tam olarak Ramzan' ın hangi gecesine denk geldiği bilinmemektedir. Bazı âlimler Kadir Gecesi'nin Ramazan' ın 27. Gecesi olduğuna dair fetva vermişlerdir. Bu gecede Kur'an-ı Kerîm indirilmeye başlanmıştır. Gecenin önemi ve ehemiyeti Kur'an-ı Kerim'de ve birçok hadiste belirtilmiştir. Beyitte Kadir Gecesi'nin ismi geçmesine rağmen aslında Mi'râc gecesi'nden bahsedilir.

Harîm-i hâsına bir şeb Habîb'in eyledi da'vet

İdüp bir ânına bin leyletü'l-Kadri fedâ Mevlâ (K.2/35)

7.3.2.3. Berât Gecesi

Kamerî aylardan Şaban ayınının 14-15. Gecesine (leyle-i Berât) denir. Bu gece Hz. Muhammed'e Peygamberlik bildirilmiş olup Müslümanlar için bir mağfret, bağışlanma gecesi sayılır. Bu geceyi İslam âlemi ibâdet ve itâat ile geçirecektir.¹⁹⁷ İzzet Molla da bu gecenin ehemmiyetine önem vermekte, başka şeyler için Allah'a ibadet edip bu muazam geceyi boş şeylerle kaçırma diyecektir.

İtme cihet-i âher için Hakk'a 'ibâdet

Bî-hûde kaçırma şeb-i mümtâz-ı Berâtı (Trkb-b.1/5)

7.3.3. Gece ile İlgili Teşbih ve Mecazlar

7.3.3.1. Âh

Divan şiirinde âh, hüznün ve acı veren durumlar karşısında kullanılan bir ünlem sözcüğüdür. Gece ile âh arasındaki münasebet, âhın siyah olarak düşünülmesi sebebiyledir. Felek her ne kadar ay ve güneşiyle gökyüzünü aydınlatsa da âşığın yanan gönlünden çıkan âh dumanı gökyüzünü yine de karartacaktır.

Gönlüm ki **dûd-ı âh** ile dünyâyı **târ** ider

Bî-hûde mihr ü mâhı felek âşkâr ider (K.7/1)

¹⁹⁷ Pala, a.g.e., s.67.

7.3.3.2. Bülbül

İzzet Molla'nın teŖhis yaptığı bu beyitte Ŗair, sabahın elbisesi her sabah vakti kana boyandığını, felek ise sabaha binlerce geceyi kan parası /diyet olarak verdiğini söylemektedir.

Her subh-dem boyanmada kana kabâ-yı subh

İtsün hezâr-ı Ŗâmı felek hn-behâ-yı subh

G.63/B.1

7.3.3.3. Perde

Gece ile perde arasındaki münasebet, gecenin gündüzü örtmesi, gökyüzünü karartması sebebiyledir. Beyitte sevgilinin bezmine her gece yüz tane ay mum olmuŖtur ama âŖıĖın kara bahtının zülfü araya perde eylemiŖtir. Yani gece, zülf ve kara baht bir araya gelerek engel oluŖurmuyor.

Perde eyler zülfini baht-ı siyâhum araya

Bir de olmuŖ bezm-i yâra her **gice** yüz mâh Ŗem' (G.253/2)

7.3.3.4. Saç "Zülf, Kâkül, Gîsû"

Gecenin saç ile münasebeti saçın da gece gibi siyah olmasından dolaydır. Siyah gam ve kederin rengidir. Gece, gündüzün aydınlığını örttüğü gibi saç da sevgilinin gneŖ gibi yüzünü örter. Gece gamın arttığı vakittir, âŖıkların en fazla aŖk acısını çektikleri zamandır. Sevgilinin geceyi andıran saçlarına âŖıĖın gönlü yakalanır. Bu sebeple artık âŖıĖın güzel ve aydınlık günlere dair ümidi kalmaz.

Bu rtbe dŖmeye **sevdâ-yı zlfe** bir kimse

O **leyl-i gamda** ki gönlüm nehârdan me'ys (G.225/6)

Sevgilinin yüzü gündüze, saçı ise geceye teŖbih edilince, âŖık gece sevgilinin saçını, gündüz ise yüzünü izlemektedir.

Zülf  rym seyr idüp gördüm zamân içre zamân

'Âlem-i hüsnün nazar itdükde **subh u Ŗâmına** (G.455/4)

Kimsenin kuramadığı veya düşünemediği bir hayali kurmak, bir sözü söylemek edebiyatta bir üstünlük, bir ustalıktır. Bu sebeple şairler, hayal güçlerinin sınırlarını oldukça zorlamışlardır. Amaç, kimsenin düşünüp söyleyemediğini söylemek ve orijinalliği yakalamaktır. Bu beyitte orijinal bir hayal ile İzzet Molla karşımıza çıkar. Şair, gece vakti sevgilinin saçlarını, güzel yüzünün üzerinde kurulmuş bir karakol şeklinde düşünür. Âşıklar, gece vakti sevgilinin yüzünü görmek için bu karakola baskın yapmış fakat âşıkların bu baskını sonuçsuz kalmıştır.

Karagol bekler imiş **zülfi** reh-i hüsninde

Olmadı fâidesi hayf ki **şeb-hûnumuzun** (G.302/5)

7.3.3.5. Ölüm, Yokluk (fenâ)

Gecenin ölümle münasebeti uyku dolayısıyladır. Türk geleneğinde uykuya “küçük ölüm” denildiği gibi günümüzde de “uyku ölümüm yarısıdır, ölümün kardeşidir.” denilir. Her gecenin ardından sabaha kavuşan insanların birbirilerine günaydın demelerindeki sebep bir günü daha gördükleri için mutluluktan olsa gerek. Hasret çeken insanın gözünü uyku tutmaz. Sevgilinin hasretiyle yanıp tutuşan âşık, ölüm uykusuna bile razıdır. Fakat kıyamete kadar bu hasret onu uykusuz bırakacaktır.

Şeb-istân-ı fenâda hâb-ı mergi arıyor ‘İzzet

Bu hasretle sabah-ı haşre dek bîdârdur sensüz (G.185/9)

8. DÜN (DÎ-RÛZ), YARIN (FERDÂ)

8.1. DÜN

Dün, bir önceki geçmiş gündür. Keçecizâde’ İzzet Molla’nın divanlarında bu zaman dilimi herhangi bir benzetme unsuru olarak kullanılmamış, önemli bir yer teşkil etmemiştir. Dün gece kavramının geçtiği bu beyitte, âşık rüyasında huma kuşunun gölgesini sevgilinin üstüne düştüğünü görür, bu rüyasını sevgiliye nasıl tabir edeceğini bilemez.

Ta’bîri vasl-ı perçem-i cânândur ey gönül

Salmışdı sâye dün gice perr-i hümâ sana (G.12/7)

Yine bu beyitte ay gibi sevgiliyi rüyasında gören âşık, bu güzel rüyayı nasıl tabir edeceğini bilemez.

Sanki koynumda imişsin hele ta'bir idemem

Bir güzel görmüş idüm **dün gice** ey mâh seni (G.526/3)

Sevgili, fitnecilerin dedikodularına aldanarak işvesiyle âşıkların gönül bahçelerini tarumar etmiştir.

Oldı seyl-i 'işveden kaç gül-şen-i dil pây-mâl

Serv-i nazum **dün** yanında fitne-cûlar var idi (G.504/5)

Divan şiirinde sevgilinin dudağı ile bade arasında renk bakımından ilgi kurulur fakat sevgilinin dudağı badeden daha üstün olduğu âşikardır. Buna rağmen saki, sevgilinin dudağı ile badeyi aynı kefeye koymuştur.

Rüchâni bâdeye lebinün günden âşkâr

Sâkî kodı ikisini **dün gice** bir yere (G.462/5)

8.2. YARIN(FERDÂ)

Bugünden bir sonraki gün anlamına gelen yarın kavramı, aslında gelecek anlamında geniş bir zaman dilimini de ifade eder. Yarın, daha gerçekleşmemiş bir zaman dilimi olması sebebiyle içinde ümit barındıran bir zaman kavramıdır. İzzet Molla bu zaman dilimini, herhangi bir benzetme unsuru olarak değil, kendi anlamında yani zaman unsuru olarak kullanır. İzzet Molla, yarının telaşından bağımsız olarak anı yaşamak istemektedir.

Sâkiyâ gelmez **gam-ı ferdâ hayâl-i hâtıra**

Öyle pürdür bâde-i dûşîneden peymânemüz (G.214/6)

Dün yaşayıp geçirdiğimiz, bugün ise içinde bulunduğumuz kesin zaman dilimleridir fakat yarın için böyle bir kesinlik sözkonusu değildir. Bişr-i Hâfi'nin "Dün öldü bugün ise sanki cân çekişmede/ Yarın daha doğmadı doğmayacak belkide" beyti yarının belirsizliğini izah edecek niteliktedir. Şairi yarının va'di gibi sevgilinin yalanı da oyalamaktadır.

Aldanup kizbine yârün oyalandum bu gice

Va'd-i ferdâ gibi mevhumâ inândum bu gice (G.449/1)

9. BAYRAMLAR

Bayramlar, bir toplumun kültürel bağlarını kuvvetlendiren, toplum bireylerini kaynaştıran, kökünü geçmişten alıp bugüne ve yarına ulaştıran özel günlerdir. Bayram günlerinde toplumlar birçok geleneğini icra ederler. Toplum bireyleri bir araya gelerek samimi bir ortamda eğlenip bayramlarını kutlarlar.

Her toplumun kendine has bayramı vardır, bu bayramlardan bazıları dinî iken dini olmayan bayramlar da mevcuttur. Türkler, İslamiyeti kabul etmeleriyle birlikte Müslümanların kutladığı Ramazan ve Kurban bayramları, kültürümüzde yerini alır. Bu iki bayramın yanı sıra toplumumuzda önem arzeden fakat dini olmayan bir diğer bayramımız da Nevruz bayramıdır. Baharın müjdecisi olarak kutlanan Nevruz bayramı, İslamiyetin kabulünden önce de Türk toplumlarında kutlanan bir bayramdı.

Bayramların toplum üzerindeki olumlu etkileri edebiyata da yerini bulur. Divan edebiyatında bayram konulu şiirlere çok rağbet edilmesi, bu şiirlerin müstakil bir tür haline gelmesine neden olmuştur. Kaside nazım şekliyle yazılan bu türe “İydiyye, Nevruziyye” denilir. Bu şiirler, dönemin şairleri tarafından devlet büyüklerinin bayramını kutlamak için yazılır, bayram günlerinde bu şiirler sahiplerine takdim edilir, karşılığında da onlara caize denilen ödül verilir.

9.1. KURBAN BAYRAMI (‘İD-I ADHÂ)

Arapça’da gerek maddî gerekse mânevî her türlü yakınlığı ve yakın olmayı kuşatacak bir anlam yelpazesine sahip olan kurbân kelimesi, dinî terminolojide kendisiyle Allah’a yaklaşılacak şeyi, özel olarak da Allah’a yakınlık sağlamak, yani ibadet (kurbet) amacıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder.¹⁹⁸Divan şiirinde Kurban Bayramı konulu ıydiyyelerde kurbandan ve Kurban Bayramı’nda yapılan etkinliklerden bahsedilir. Bu şiirlerde sevgiliye kurban olan âşıktır. Sevgili âşığı kendisine kurban ettiği zaman, âşık için asıl bayram sefası o zaman olur.

Koç başuna bu bendeni eyle fedâ-yı ‘îd

Kurbânun olduğum süreyüm bir safa-yı ‘îd (G.83/B.1)

¹⁹⁸ Ahmet Güç, *TDV İslam ansiklopedisi, Kurban Mad.*, Cild: 26, Ankara 2002.S. 433-435.

Geçmişten günümüze her daim insanlar bayramlara özen göstermişlerdir. Bayram gününe has özel yemekler, tatlılar yapılır, yeni elbiseler giyilir ve konuklar ağırlanır. Eski toplumlarda bayram çocuklar kadar büyükler için de dört gözle beklenen, sevinçle kutlanan, şehirde büyük bir hareket oluşturan bir dönemdir. Kumaşın dokumasından hammaddenin üretimine kadar her şeyin zor elde edildiği eski dönemlerde kıyafetlerin ayrı bir değeri vardı, Bayramlar, insanlar için her zaman giyemeyecekleri kadar değer verdikleri kıyafetlerinin giyilme zamanıydı.¹⁹⁹ Bir kesim araştırmacılar, divan şiirinin sosyal hayattan kopuk olduğu görüşündedir. Fakat bu düşüncenin gerçeği yansıtmadığını, yüzeysel bir düşünce olduğu ortadadır. Bayramlarda yeni elbiseler giymek, süslenmek halk arasında geçmişten günümüze kadar uzanan bir gelenektir. Bu geleneği aşağıdaki beyitte de görmekteyiz. Şair bayramada yeni kıyafetlerini üstüste giyerek bayrama özel olarak hazırlanmıştır.

Bindallı şerha örneği bir nev-kumâşdan

Giydüm biri biri üzerine kabâ-yı ‘îd (G.83/2)

Bayram sabahları sarayda veya bayram merasimi yapılan yerlerde davul” kös” çalınırdı. Bu geleneği aşağıdaki beyitte vurgulayan şair, gönlünün ona hemhâl olmasını, gönlü ile birlikte bayram sabahı, Pîr’in dergâhında def ve ney çalmak ister.

Mâtem-sarây-ı ‘âlemi geşt itme ey gönül

Der-gâh-ı Pîr’e gel çalalum def ü nây-ı ‘îd

9.2. RAMAZAN BAYRAMI (‘ÎD-İ FITR)

Otuz gün orucun ardından gelen Ramazan Bayramı’nı, insanlar coşku ve mutluluk içinde kutlar. Bu özel günde halk öpüşüp kucaklaşır, küsler barışırdı fakat sevgiliye kavuşma ümidiyle bayramı bekleyen âşık, yine umduğunu bulamamış, onun hicran orucu bitmemiştir. Âlem sevgilinin ayağını öperken âşığa eteğini öpmek dahi nasip olmamıştır.

İl öpdi pâyını bana dâmânı düşmedi

Bayrâm irişdi rûze-i hicrân tükenmedi (G.517/4)

¹⁹⁹ Şentürk, *a.g.e.*, s.132.

9.3. NEVRUZ BAYRAMI (NEV-RÛZ)

Nevruz, bahar mevsimi ile başlaması sebebiyle toplum hayatı, eğlence kültürü ve şiir dünyasında (divan şiirinde) genişçe işlenmiş bir konudur. Kışın bitip baharın başlaması ile tabiatın canlanması, geniş kitleler tarafından kutlanması, şiirdeki bu ilgiye sebep teşkil eder.²⁰⁰

Kışın karlı günlerinin geride kalması, baharın gelmesiyle havanın ısınması ve doğanın canlanması, insanlar tarafından bir bayram coşkusuyla kutlanmasına vesile olur. Divan şâirleri de bu coşku ve heyecanı şiirlerine yansıtmışlardır. Aşağıdaki beyitte de Nevruz'un bu yönü ele alınmıştır.

Eyledi gerdûn eczâ-yı bahârı sarf-ı berf

Hokka-i ma'cûn-ı nev-rûziyye oldı zarf-ı berf (G.272/1)

²⁰⁰ Aypay, *a.g.e.*, s.2.

SONUÇ

Sanatçı ruhlu insanlar, sanatlarını icra etmek için doğadan, doğa içindeki unsurlardan, eşyadan, zamandan, gökyüzünden ve kısacası kainâtın içinde var olan her şeyden yararlanır. Bu unsurları, kendi hayal dünyasında yoğurarak sanatında kullanırlar.

Şairler ve yazarlar da duygu ve düşüncelerini etkili bir şekilde anlatmak için teşbih ve mecaz yoluyla bu unsurlardan yararlanır. Tezimizin asıl konusu olan” Kozmik Âlem ve Zaman kavramlarından özellikle “kozmetik âlem” olarak nitelendirdiğimiz gökyüzü, heybetli görünüşü, sonsuzluğu ve gizemiyle şairlerin ve yazarların dikkatlerini üzerine toplamıştır. Kozmik unsurlar arasında ise en fazla kişileştirilerek kullanılan unsur “felek” kavramıdır. Felaketle aynı kökten gelir. Bundan dolayı insan sürekli felekle kavga halindedir. “Kahpe, zalim, hain” gibi olumsuz sıfatların feleğe yakıştırılması bundandır. Ayrıca kozmik unsurlar yoluyla birçok dini konulara da telmihte bulunulur, örneğin Hz. İsa’ın dördüncü katına katına yükseltilmesi, Hz. Muhammed’in Mirâcâ yükselmesi, meleklerin gökte olduğu düşüncesi, ölünce ruhların göğe yükseleceğine inanılması gibi inançlar, kozmik unsurlar vasıtasıyla edebiyatta işlenir. Kozmik unsurlardan da teşbih unsuru olarak en çok işlenen kavramlar ise, gökyüzü, güneş, yıldızlar ve aydır. Gökyüzünün bu kadar ilgi çekici olması, benzetme unsuru olarak şiirlerde bu kadar yer etmesi, aslında ulaşılmamasının mümkün olmaması ve gökyüzündeki bu kozmik unsurlara ulaşma arzusudur. Yine her insanın bir baht yıldızının olduğuna, bu yıldızla göre insanın bahtının şekilleneceğine inanılması, insanların astroloji ilmine rağbet etmesine neden olmuştur.

Divan edebiyatında olduğu gibi halk edebiyatında da kozmik unsurlardan bir hayli yararlanılmıştır. Örneğin birçok atasözü ve deyimlerimiz “Başı göğe ermek, yerde ararken gökte bulmak, yıldızı parlamak, yıldızı sönmek, yıldızı barışmak; Gökte ne yağdı da yer kabul etmedi” de mevcuttur. Klasik Türk edebiyatında kozmik unsurlar, yararlanılan ana kaynaklardan biridir. Örneğin: bu edebiyatın başkahramanı olan sevgili, güneş veya ay olarak tasavvur edilir. Gökyüzündedir, ona ulaşmak mümkün değildir.

Çalışmanın asıl konusu olan kozmik unsurun yanı sıra bir diğer ele alınan konu ise zaman kavramıdır. Zaman kavramı insanlar tarafından tarih boyunca sorgulanmış, adeta somut bir kavram gibi algılanıp ölçülmeye çalışılmıştır. Zamanın bu denli insanoğlunu etkilemesi, sürekli akış halinde olması ve insanı sona doğru

sürüklemesinden dolayıdır. Bundan dolayı zaman kavramı insan üzerinde etkili olan ve insanın gücünü aşan önemli bir kavramdır. Edebi ürünlerde de zaman kavramının bu yönü üzerinde çok durulur. Tezimizin konusu olan “Kozmik Âlem ve Zaman” kavramlarını, Keçecizâde İzzet Molla'nın divanlarını inceleyerek bu unsurları şairin nasıl ele aldığını, neye benzettiğini irdeleyerek tahlil ettik.

İzzet Molla divanlarında en fazla zikrettiği kozmik unsur felektir, şairin başına gelen bütün felaketlerin müsebbibidir. Molla Gökyüzünü felek dışında “çarh, çerh, gerdûn, asumân, semâ, gök, eflâk...” gibi isimlerle de zikreder. Felek şairin hayal dünyasında şeklinden dolayı” hayme, çetr, pîr, pîr-i ‘acûz, kambur, kubbe, meydân, kasr, kulle, kemân, gümbed, sülem...” gibi kavramlara teşbih edilir. Ayrıca” dîn, denî, bî-vefâ, zalim, köhne, harâb...” gibi menfi sıfatlar da feleğin sıfatlarıdır.

Felek dışında en fazla zikredilen diğer kozmik unsurlar ise güneş, ay ve yıldız kavramlarıdır. Zaman olarak ise ilkbahar ve sonbahardır.

Divanlarda güneş şeklinden dolayı” altın, para, dide, dâğ, ruy, kutra-i zerrîn, efser, hokka...” gibi unsurlara benzetilir. Ayrıca güneşin, feleğin dördüncü katında olduğuna inanılması ve Hz. İsa'nın da bu katta olduğu inancı, güneş ile Hz. İsa'nın birlikte anılmasına vesile olmuştur. Güneşin göğün sultanı olduğu düşüncesi ise sultanlık alametleri olan” tak, taht, efser...” gibi unsurlar da güneş ile birlikte beyitlerde sık sık kullanılmıştır. Güneşin doğmasıyla karanlığın ortadan kalkması da güneş, zulmet, gece, ay gibi kavramların da beyitlerde birlikte anılmasına neden olmuştur. Ayrıca Molla, güneş ile gölge münasebetini de beyitlerinde fazlasıyla işlemiştir.

Divan şiirinde ay açık istare yoluyla sevgiliye benzetilir. Ayın gökyüzünde olmasıyla sevgilinin erişilmez oluşu, ayın nurlu olmasıyla sevgilinin yüzünün güzelliği arasında münasebet kurulur. İzzet Molla' da da ay sevgili olarak düşünülmüştür. Divanlarda ay” cebin, ruy, dide, tâs. levha, kutra, nakt, dâğ...” gibi unsurlara teşbih olunur. Ayrıca ayın hilal hali de şeklinden dolayı” kılıç, keman, hançer, ebru, yay...” gibi unsurlara benzetilmiştir. Beyitlerde Hz. Muhammed' in (Sav) şakul-kamer mucizesine de sık sık telmih yapılmıştır.

İzzet Molla, şiirlerinde çok değindiği kozmik unsurlardan biri de yıldızlardır. Özellikle insanların talihi üzerine etkili olduğuna inanıldığı için beyitlerde sık sık “necm-i baht, necm-i talih, kevkeb-i ikbâl” şeklinde terkipli olarak kullanılmıştır.

Ayrıca yıldızlar şekil itibarıyla” elmas, şerer, dâne, dîde, ben...”, çokluklarından dolayı da” leşker, toz...” şeklinde hayal edilir. Yıldızların geceyi aydınlatması, Kuzeyyıldızı’nın yön gösterme özelliği “rehber, delil” olarak düşünülmesi de beyitlerde karşımıza çıkar.

Divanlarda mecaz ve teşbih yoluyla yararlanılan diğer kozmik unsurlar ise” evc, şihab, kıran, ‘arş, husûf(ay tutulması), kûsûf(güneş tutulması)” ayrıca ‘anasır-ı erbaadan kaynaklanan” berk, şihâb” gibi unsurlar, çok sık olmasa da beyitlerde karşımıza çıkar.

Keçecizâde İzzet Molla tezimizin diğer bir bölümü olan zaman kısmından da en fazla işlediği ilkbahar ve yaz mevsimidir. Beyitlerde bahar, bolluk ve bereketiyle, gülü, bülbülü, gülşeni ve sümbülüyle birlikte anılır. Bahar gençliğin ve güzelliğin sembolüdür. Ayş u nuş vaktidir. Bundan dolayı klasik edebiyatta bir hayli kendisinden söz ettirir. Bahar, İzzet Molla’nın divanlarında da hak ettiği değeri bulur.

Bunun dışında bahar Molla’nın divanlarında” nev-gazel, hatt-ı reyhan, hatt-ı dil-dâr, rûy, ruh, güft ü güy, cüst u cü...” gibi kavramlar, bahar ile ilgili beyitlerde gerek teşbih unsuru olarak gerekse tenasüp sanatı yapıları kullanılır.

Zamanla ilgili en çok kullanılan unsurlardan diğeri ise hazandır. Klasik şiirde hazan, yaşlılığın sembolüdür. Baharda canlanan doğa, bu mevsimde canlılığını yitirecek, ölüme hazırlanacaktır. İzzet Molla da hazan mevsimini beyitlerde karamsar bir hava içerisinde işlemektedir.

Hilasa, Molla edebiyatımızın önemli şairlerindedir, birçok araştırmacı onu “klasik Türk edebiyatının son büyük şairi, en büyüklere en yakın” olarak kabul etmişlerdir. Molla, velûd bir şairdir, bir divan ve bir divançeyi oluşturacak kadar şiir yazmıştır. Divanlarından” Divan-ı Bahâr-ı Efkâr”ı oldukça hacimli bir eserdir. Divanları üzerinde çalışan E. Sıddık Şahin’in çalışması, bir tahlil değil, incelemidir. Molla’nın iyice tanınması ve edebiyatımızdaki yerinin tam olarak anlaşılabilmesi için divanlarından özellikle “divan-ı Bahâr-ı Efkâr”ı tahlil edilmesi önemlidir. Zamanın kısıtlı olması sebebiyle böyle büyük bir divanı her yönüyle tahlil edilmesi, zaman bakımında bizi zorlayacağı nedeniyle biz de çalışmamızı sınırlandırdık ve Keçecizade İzzet Molla’nın her iki divanında “Kozmik Âlem ve Zaman” kavramlarını tahlil etmeye çalıştık. Amacımız, şairin divanlarını hiç olmasa “Kozmik Âlem ve Zaman” unsurları yönünden tahlil etmek, şairin bu unsurları hangi teşbih ve macazlardan yararlanarak

ŕiirlerinde kullandđını tespit etmek ve ŕairin divanlarını bu yönleriyle incelemek, edebiyatımız için hizmette bulunmaktır.

KAYNAKÇA

- ALGÜL, Hüseyin. *TDV İslam Ansiklopedisi "Haram Aylar Mad."*, Cilt.16, 1997.
- ALTUN, Erman. "Çukurova Yerel Fıkra Tiplerinin Türk Fıkra Anlatma Geleneğindeki Yeri", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Basılmamış Bildiri Metni*, Erişim T. 31.10.2015, www.turkoloji.cu.edu.tr.
- AYPAY, Ali İrfan. "Klasik Türk Şiirinde Nevruzun İşlenişi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Say. 2, Afyonkarahisar, 2005.
- BATİSLAM, H. Dilek. "Divan Şiirinde Hazan", *Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Diriözler Armağanı)*, 2007.
- BAŞKAN, Gülhan. "Manisa İl Halk Kütüphanesinde 45 Hk. 5355, No'da Kayıtlı Sürûrî Çevirisi Acaibü'l Mahlûkât Adlı Eserinin Minyatürlerinin İncelenmesi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007.
- CEYLAN, Ömür-YILMAZ, Ozan. "Hazana Sürgiin Bahar", Keçecizâde İzzet Molla ve Divân-ı Bahâr-ı Efkâr, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2005.
- ÇAĞATAY, Neşet. "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1978.
- ÇALIŞKAN, Habibe. "Osmanlı'da Burçların İsimleri, Tasvirleri ve Yorumları" Tarih-i Kadim.com
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, "Necatî Bey Dîvânı'nın Tahlîli", Kitabevi, İstanbul 2017.
- ÇINAR, Bekir. "Şeyh Gâlib'in Hüsn u aşk Mesnevisinde Felekler", *A. Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:39, Erzurum, 2009.
- DENİZ, Sabahat. "16. Yüzyıl Bazı Dîvân şairlerinin Türkçe Divânlarında Kozmik Unsurlar", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lûgât*, Aydın Kitabevi, Ankara 2012.
- DURSUNOĞLU, Halit. "Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, Erzurum 2003.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, *Keçeciler*, Cilt: 4, 1994.
- ERKAL, Abdülkadir. "Divan Edebiyatı'nda Temuziyye ve Mustafa Samî'nin Temuziyesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, Erzurum 2004.
- ERKAL, Mehmet. *TDV İslam Ansiklopedisi "Öşr Mad."*, Cilt: 34, İstanbul 2007.
- ERZURUMLU İBRÂHİM HAKKI HAZRETLERİ. *Marifetnâme*, Âlem Yay. İstanbul 2018.
- GÖRE, Zehra. "Divan Şiirinde Cünûn Eyyâmı Olarak Bahar", *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları, Volume2/3, Sumer 2007*.
- GÜÇ, Ahmet. *TDV İslam ansiklopedisi "Kurban Mad."*, Cild: 26, Ankara 2002.
- GÜFTA, Hüseyin. "Divan Şiirinde Vakti Seher", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klasik Türk Edebiyatı Özel Sayısı*, Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı.
- GÜLÜM, Emrah. "Sümbül-zâde Vehbî Dîvânı'nda (Sümbülistân) Kozmik Unsurların Kullanımı", *Turkish Studies, Cilt: 9, Sayı: 9, Say.* Ankara 2014.
- GÜVEN, Hikmet Feridun. *Hayretî Dîvânı'nda Kozmik Âlem ve Zaman*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988.
- İPEKTEN, Haluk. *Nâilî, Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklaması*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.
- KAPICI, Özhan. "Bir Osmanlı Mollasının Fikir Dünyasından Fragmanlar, Keçecizade İzzet Molla ve II. Mahmud Dönemi Osmanlı Siyaset Düşüncesi", *Hacettepe Üniversitesi, Osmanlı Araştırmaları*, Ankara 2013.

- KILAVUZ, Ahmet Saim. *TDV İslam Ansiklopedisi” Amel Defteri Mad.”* C.3, İstanbul 1993.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir. *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, İKÜ Yayınevi, İstanbul 2016.
- KORKMAZ, Ramazan. *Keçecizade İzzet Molla ve Mihnet-Keşân Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1988.
- Kur’ân-ı Kerim, *Ra’ad Suresi*, Âyet 2.
- KURNAZ, Cemal. *Eski Türk Edebiyatı*, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.
- KURNAZ, Cemal. *Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlili*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1987.
- KURNAZ, Cemal: *TDV İslam ansiklopedisi “Edebiyat Mad.”*, C.12, 1995
- KUTLUER, İlhan. *TDV İslam Ansiklopedisi” Felek Mad.”*, C.12, İstanbul 1995.
- KÜÇÜKBAŞÇI, Mustafa Sabri. *TDV.İslam Ansiklopedisi “Mevsim Mad.”*, C.29, 1995.
- LEVEND, Agah Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, 4. Basım, Enderun Yayınları, İstanbul, 1984.
- MENGİ, Mine. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay. Ankara 2015.
- ONAY, Ahmet Talat. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü”* Haz. Cemal Kurnaz”, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007.
- OTURAK, Seda. “Uzaydaki Postacılar; Göktaşları”, *ODTÜ Amatör Astronomi Topluluğu, ODTÜ Metalurji ve Mühendislik Bölümü, Bilim ve Teknik Dergisi*, Mart 2011.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre. *Keçecizade İzzet Molla’nın Mihnet-Kaşânî ve Tahlili*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, 2013.
- POLAT, Ali. “Yerküre Üzerindeki Yaşamın Kökenine ve Evrimine Jeolojik Bir Bakış Açısı”, *Popüler Yerbilim Dergisi (Mavi Gezegen)*, Sayı 21. 2016.
- REŞAT, Ekrem Koçu. *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, Ankara, 1969.
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat. *Nev’î Divânı’nın Tahlili*, İkinci. Baskı Akçağ Yayınları, Ankara. 2001.
- SOFUOĞLU, Nesrin. “Vahdet-Nâme’de Felekler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2014
- SOLMAZ, Erhan. “Afyonkarahisar/ Sandıklı’da Mahali Bir Fıkra Tipi: Hamamcızâde Kâzım”, *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Bildirileri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, Ankara 2018.
- ŞAHİN, Ebubekir Sıddık. *Keçecizâde İzzet Molla’nın Divânları (Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı âsâr)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- ŞEKER, Necmettin. “Hz. Peygamberin Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat” Örneği, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Say.21, 2013.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ. *Kâmûs-ı Türkî*, Altınpost Yay. Balıkesir 2012.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla. “Osmanlı Edebiyatında Felekler, seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 1994.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu, OSEDAM (Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi)*, 1. Baskı, Cilt 1 (Âb-Azrâil), İstanbul, Ocak 2016.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu, OSEDAM (Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi)*, Cilt 2 (Bâb-cüsteri), 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2017.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla -KARTAL, Ahmet. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 6. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul. 2012.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Klavuzu (Ebabel-Füsûn)*, DBG Yay. cilt 4, İstanbul 2020

- TANÇ, Nilüfer. “Bir Fıkra Tipi Olarak Keçeci-Zâde İzzet Molla”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Sayı.11, İstanbul 2018.
- TANÇ, Nilüfer. “Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Biyografik Eseri: Devhatü’l-Mehâmîd fî Tercemeti’l-Vâlid”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 20. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2012.
- TARLAN, Ali Nihad. *Şeyhî Dîvânını Tetkik*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1964.
- TDK: Fıkra Mad.: 2020.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri. *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Boğaziçi Yay. İstanbul 2000.
- TOLASA, Harun. *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, İkinci Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- TURAN, Fatma Ahsen. “Orta Asya’dan Anadolu’ya Miti kYolculukta Tabiat Olayları”, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı: 90, 2011.
- UNAT, Yavuz. “İslâm’da ve Türklerde Zaman ve Takvim”, *Türk Dünyası, Nevruz Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Editör: Öcal Oğuz, Ankara 2004.
- YAKUP, Hanife. “Doğu Makedonya’da Yaşayan Müslüman Türklerin Halk İnançları, Gelenekleri ve Fert Üzerindeki Etkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV (2016).
- YAŞAROĞLU, Kamil. *TDV İslam Ansiklopedisi “Küsuf Mad.”*, Cilt: 26, Ankara 2002.
- YEKBAŞ, Hasan. “Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinde Okumak”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6, Yaz 2012.
- YERLİKAYA, Kübra. *Şeyh Gâlib Dîvânı’nda Zaman*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2008.
- YILMAZ, Fatma Büyükkaracı. “Sinanoğlu’nun Şakku’l-Kamer Mucizesi Hakkındaki Mesnevisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 32, 2013.
- Zeyl-i Devhâtül- Mehâmîd, Tarih-i Osman-i Encümen-i Mecmu’ası*, Cilt no: 41. Babacankütüphanesi.com.